

(Jyotish Section 2)
'Master' Mani Mala's Third

THE JATAKA PADDHATI OF SHRI KESHAVA DAIVAJNA.

Edited with
Sanskrit and Hindi Commentaries

BY
Pt. Shri Sitā Ram Jha J. A., J. T.

AND
Explanatory Notes on the Mathematical portion
BY
Pt. Ramadhin Sharma.

PUBLISHED BY
MASTER KHELARI LAL & SONS.,
SANSKRIT BOOK DEPOT
KACHAURI GALL,
BENARES CITY.
1934

Price Rs 1 As 4

(All Rights Reserved for ever by the Publisher.)

Publisher -

J. N. Yadava Proprietor,
Master Khelari Lal & Sons,
Sanskrit Book Depot, Kachauri Gali, Benares City.

Printer -

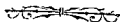
Vijay Bahadur Singh B. A.,
Mahashakti Press, Bulanala, Benares City.

ज्यौतिषविभागे-२

मास्टरमणिमालायास्तृतीयो मणि

श्रीकेशवदैवज्ञविरचिता

जातकपद्धतिः ।

मिथिला-देशाःतर्गत-धौगमानिवासि—काशीस्थ संन्यासि-संस्कृत-
पाठशालाध्यापक-ज्यौतिषाचार्य-तीर्थ-परिदत्त—

श्रीसीतारामशर्मकृतया

सर्वमनोरमाख्यया

सोपपत्तिसंस्कृतभाषाव्याख्यया विभूषिता ।

घोंघयानिवासिज्यौतिषतथपण्डित—

श्रीरामाधीनशर्मकृतया

उदाहरणदोषिकया सहिता ।

श्रीमद्वैवज्ञापूर्वशर्मकृतसयुक्तिकोदाहरणचक्रेण समलङ्कृता ।

सेयं—

मास्टर खेलाड़ीलाल एण्डसन्स-

“संस्कृत बुक् डिपो” स्वामिमहोदयैः प्रकाशिता ।

[सर्वाधिकार प्रकाशकेन रक्षित]

मास्तरमणिमालाया ज्यौतिषमञ्जुलमणिस्तृतीयोऽयम् ।
श्रीविश्वेशपदेपदेभ्यः सादरमादौ समर्प्यते भक्त्या ॥

प्रस्तावना ।

समस्तैरपि दैवज्ञैर्विदितैवास्ति भारते ।
श्रीमत्केशवदैवज्ञकृता “जातकपद्धतिः” ॥
नवमन्थप्रसिद्धचै हि काचिद् भवति भूमिका ।
अलं जगत्प्रसिद्धायास्तयाप्यस्याः सुपद्धते ॥
यद्यप्यस्याः कृता टीका पूर्वेः “प्रौढमनोरमा” ।
अन्यैस्तदनु दैवज्ञैरन्या “बालमनोरमा” ॥
नाथा प्रौढान्यवितुष्ट्यै नान्या बालान्यविन्मुदे ।
नैताभ्यां मध्यवित्तुष्टिर्जातेत्यस्त्यतिरोहितम् ॥
वस्तुतोऽन्वर्थनामत्वं गतं टीकाद्वयैन्त्यतः ।
कृता सर्वजनप्रीत्यै मया सर्वमनोरमा ॥
अत्रादौ स्पष्टया देवगिरां न्याख्याऽस्ति शोभना ।
ततस्तदुपपत्तिश्च ततः टीका नृभाषया ॥
स्वसतीर्थेन मित्रेण श्रीरामाधीनशर्मणा ।
रचिता रक्षिता पश्चादुदाहरणदीपिका ॥
अन्ते संरक्षितं श्रीमदैवज्ञापूज्यशर्मणः ।
जन्मपत्रं च तेनैव रचितं युक्तिसंयुतम् ॥
उत्तमा गुणमेवास्या दृष्ट्वा गच्छन्तु पुष्टताम् ।
अधमा दोषमालोक्य तन्वन्तु निजदुष्टताम् ॥
उभावपि विपुलवन्तो मध्यमा यान्तु तुष्टताम् ।
इत्येव रचिता टीका मया जातकपद्धतेः ॥
अतो धन्यतमं मन्या भृशमाशास्महे वचम् ।
यद् दृष्टेमां भविष्यन्ति सर्वे सन्तुष्टमानसाः ॥
यात्र मानवधर्मत्वाद् या वा मद्दृष्टिदोषतः ।
मुद्रणादौ त्रुटिर्जाता संशोभ्या सा महाशयैः ॥
इति ज्ञानदशो विज्ञा विज्ञाप्यन्ते विवेकिनः ।
चौगमाग्रामवास्तव्य - श्रीसीतारामशर्मणा ॥

अथ विषयानुक्रमणिका ।

विषय	पृष्ठे	विषय	पृष्ठे
टीकाकारवृत्तमङ्गलाचरणम्	१	केन्द्रादिवलम्	२०
ग्रन्थकारवृत्तमङ्गलाचरणम्	२	दिग्बलं-कालवलम्	२२
अहर्गणानयनपद्यमुदाहरणं च	३	पक्षबलं व्यंशबलं वर्षा- दिवलम्	२४
यष्टिकानयनम्	४	अयनबलानयनम्	२६
मध्यमप्रधानयनम्	४	चेष्टाबलं नैसर्गिकबलम्	२८
तात्कालिकप्रधानयनम्	५	युद्धादिवलम्	३०
मन्दोद्यसाधनम्	५	भावानां त्रिविधबलम्	३२
रविचन्द्रस्पष्टीकरणम्	५	चन्द्रार्कयोधेष्टाबलम्	३४
स्पष्टगतिसाधनम्	५	इष्टकष्टबलानि इष्टकष्टदृष्ट्य-	३५
कुजादीनां स्फुटीकरणम्	६	सप्तवर्गेष्टकष्टसाधनम्	३८
„ गतिस्फुटीकरणम्	८	योगजायुर्दायः	४२
अयनांशसाधनम्	८	चेष्टागुणकदिसाधनं च	४२
राशीनां लंकोदयमानम्	८	आश्रयगुणक	४५
„ स्वोदयमानप्रकारः	८	कर्मयोग्यगुणकः	४६
प्रथमलग्नानयनम् विशेषश्च	८	दायांशसाधनम्	४६
नतोन्नतसाधनम्	१०	चक्रार्धहानिः	५०
चतुर्थदशमभाधानयनम्	१०	अंशायुर्दायसाधनम्	५२
अवशिष्टभाषसाधनम्	१३	पिण्डादित्रिकायुर्दायांशाः	५३
दृष्टिसाधनम्	१६	लग्ने मरे हानिः	५६
उच्चबलं सप्तवर्गजबलम्	१६	पिण्डादित्रिकायु साधनम्	५७
युग्मायुग्मराशि नवांशबलम्	२०		

विषयाः	पृष्ठे	विषयाः	पृष्ठे
लग्नायुःसाधनम् विशेषश्च	५६	विदशादिकथनम्	७२
अंशायुपः श्रेष्ठत्वम्	६०	दशाप्रवेशकालिकलग्ना —	
चतुर्णामायुषां व्यवस्था	६२	नयनम्	७४
परमायुःप्रमाणम्	६३	दशायाः शुभाशुभफलम्	७७
मनुष्येतरस्फुटायुः साधनम्	६३	अष्टवर्गफलस्य अल्पाधिक—	
दशास्वरूपं तच्छुभाशुभम्	६४	त्यकल्पना	७६
दशाक्रमः	६५	कचित् फलस्य व्यभिचारे—	
दशाक्रमबलम्	६७	कर्तव्यता	८०
रिष्टकरिष्टहरबलम्	६७	ग्रन्थालङ्करणं ग्रन्थप्रशंसा	८१
मतान्तरम्	६६	टीकाकारपरिचयः	८२
अन्तर्दशाक्रमः	७०	ततो जन्मपत्रोदाहरणम्	१-४८

इति विषयानुक्रमणिका ।

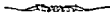

॥ श्रीः ॥

श्रीकेशवदैवज्ञविरचिता

जातकपद्धतिः ।

सोपपत्तिव्याख्योदाहरणदीपिकासहिता ।

दानवारिमिरच्यो य शोभितो दानवारिमिः ।
अगजानन्दनः पायादपायात् स गजाननः ॥
त्रैलोक्यभृशतुर्वर्गप्रदा ता-पापहृत् सदा ।
मिथिलाभूमिजा-माता ॥ सन्तत सन्तनोतु शम् ॥
जननीं जाननीं नोमि तातं पद्धरनाभिधम् ।
यशसा यौ भुवि ख्यातायन्ते साम्बेशतां गतौ ॥
महामहोपाध्यायो बुधधर्यो ज्योतिषाचार्यः ।
श्रीमुरलीधरशर्मा शाश्वतधर्माभिरागिजनमान्य ।
ध्यात्वा यत्पदकमलं मन्दधियोऽपि हि भवन्ति तरङ्गाः ।
जयति तरां स गुरुणामपि गुरुरध्यापयन् काश्याम् ॥
श्रीमिथिलापतिविद्यापीठे विज्ञानं प्रपाठयन्ननिशम् ।
शं श्रीनन्दनमिथो दिशतु गुरुर्ज्योतिषाचार्यः ॥
देवीमभोष्टदां नत्वा धियं स्वाभीष्टदेवताम् ।
उपपत्तियुतां कुर्वे व्याख्यां जातकपद्धतेः ।

अथ ग्रन्थकारो वृत्तपूर्वार्धेन मङ्गलमाचरन् ग्रन्थारम्भमुत्तरार्धेन
ग्रन्थान्तरसाध्यामितिकर्तव्यतामस्तल्लक्षसाधनञ्चाह —

नत्वा विघ्नपशारदाच्युतशिवब्रह्मार्कमुख्यग्रहान्
कुर्वे जातकपद्धतिं स्फुटतरां होराविदां प्रीतये* ।

यन्त्रैः स्पष्टतरोऽत्र जन्मसमयो वेद्योऽथ खेटा. स्फुटा
यत्पक्षे हि घटन्त उद्गम इहास्तर्क्षं सपङ्भः स च ॥१॥

व्याख्या—‘अहं’ विघ्नपशारदाच्युतशिवब्रह्मार्कमुख्यग्रहान् विघ्नपो
गणेशः, शारदा सरस्वती, अच्युतो विष्णुः, शिवो महादेव, ब्रह्मा
विधाता, अर्कमुख्यग्रहाः सूर्यादिनवग्रहा एतान् नत्वा प्रणम्य होरा-
विदां होरां ज्योतिःशास्त्रस्य लग्नफलादिविनिर्णयस्कन्धं विदन्तीति
होराविदस्तेषां प्रीतये मुदे स्फुटतरामतिलघुक्रियां जातकपद्धतिं
जातस्य शुभाशुभफलनिरूपकं शास्त्रं जातकं तस्य पद्धतिं मार्गं कुर्वे
करोमि । अत्रास्यां पद्धतौ यन्त्रैः शङ्कु-घटी-चक्रादिभिः स्पष्टतरोऽति-
सूक्ष्मो जन्मसमयः सूर्योदयाज्जन्मकालावधिकेष्टकालो वेद्यो ज्ञातव्यः ।
अथानन्तरं इहास्मिन् जन्मसमये यत्पक्षे यस्मिन् सौरादिपक्षे घटन्ते
दृग्गणितैश्च गच्छन्ति तस्मिन् पक्षे स्फुटा स्पष्टाः खेटा ग्रहा ‘साध्या’
इति शेषः । उद्गम लग्नं च साध्य स उद्गमः शपङ्भः पङ्काशिसहितो
ऽस्तर्क्षं सप्तमलग्नं भवतीत्यर्थः ॥ १ ॥

अत्रोपपत्तिः—“यानाविवाहोत्सवजातकादौ खेटैः स्फुटैरेव फल-
स्फुटत्व”मित्याद्युक्तेः सूक्ष्मजन्मकाले स्फुटखेटादिसाधनं समुचितं
मेव । तथा क्रान्तिवृत्त क्षितिजवृत्तयो पूर्वसम्पात प्रथमलग्नं पश्चिम-
सम्पातश्चास्तलग्नसंज्ञं तत्सम्पातद्वयं च मिथः पङ्मान्तरितमिति
गोलीयरेखागणितेनातिरोहितमेव विदामतो लग्नं सपङ्भमस्तर्क्षं
स्यादेवेत्यलं पक्षवितेन ॥ १ ॥

भाषार्थ—

टोहा—श्रीगणपतिपदपञ्चयुग मन धरि सीताराम ।

सरलमनुजभाषातिलक लिखत मुजनहितग्राम ॥

भा०—मैं (केशव) गणेश, सरस्वती, विष्णु, महादेव, ब्रह्मा, और सूर्यादि
नवग्रहों को प्रणाम करके होराशास्त्र जानने वालों के प्रीत्यर्थ अत्यन्त लघुक्रियायुक्त
‘जातकपद्धति’ नामक ग्रन्थ बनाता हूँ । यहाँ यन्त्रादि द्वारा अत्यन्त सूक्ष्म जन्म-

छ बड़पु पुस्तकपु ‘ज्योतिर्विदा प्रीतये’ इति पाठोऽनभिष्टे प्रचित स न रमणाय
वेवङ्गोराविस्तु ज्योतिर्वित्त्वाभावात् ।

समय समझना चाहिए, फिर उस जन्म समय में जिनके पक्ष से गणित करने से वस्तुव्यवहारी होती हो उन (सौर, ग्राह्य आदि) पक्ष से स्पष्टग्रह साधन करें और ग्रन्थान्तरोक्तविधि से लग्नसाधन करें और लग्न म ६ राशि जोड़ने से सप्तमलग्न अर्थात् जायाभाव होता है ॥ १ ॥

अथोदाहरणदीपिका ।

सस्मृत्य कालिकापादाभुज जातकपद्धते ।

मुदे देवविदा। कुर्म उदाहरणदीपिकाम् ॥ १ ॥

अत्र तावत्स्पष्टग्रहसाधनार्थमहर्गणस्यैव प्रयोजनं भवत्यतः कलि युगादेस्तदानयनार्थं ग्रन्थान्तराक्त सादृशक पद्यम् —

‘शक्रो नवाद्रीन्दुकशानुयुक्तं कलेभवदब्दगणो व्यतीतः ।

कलशचन्द्रगण प्रभाकरहतश्चैत्रादिमासैर्युतः

त्रिष्टुप् खाद्रिहतामयुक् — सुरहृतैर्लब्धाधिमासैर्युतः ।

खत्रिघ्न सतिथिर्द्विधा शिवहतत्रिव्योमशैलौद्धतै—

हीनो क्षब्धदिनावमे सितनिशाङ्गे सावनोऽहर्गणः ॥”

अथ शालिवाहनशताब्दे १७८० फागुनकृष्णपक्ष्या बुध सूर्यो द्यात् ४० । ३६ इष्टघटिकादिग्रहर्गण साध्यते । तत्रोक्तप्रकारेण शम १७८० नवाद्रीन्दुकशानु ३१७६ युक्त ४६५६ अथ कलव्यतीता द्दगण स्यात् । असी व्यतीताब्दगण प्रभाकर १२ हत ५६५०८ चैत्रमारभ्य गतचन्द्रमासैर्युत ५६५१८ अथ त्रिधा स्थाप्य । अन्तिमस्य खाद्रिलवेना ८५० नेन द्वितीयस्यो युत ६०३६८ अस्य सुरलवेना १८२६ नेन प्रथमस्थानस्यो युत ६१३४७ अयं त्रिशद्गुण १८४०४१० गततिथिभि २१ राभिर्युत १८४०४३१ अथ द्विष्ट । द्वितीयस्य शिव ११ हत २०२४४७४१ अस्य यधिकसप्तशताशेना २८७६७ नेन प्रथमस्यो हीनो जात १८११६३४ अयमेव फागुनकृष्णपक्ष्या बुधनिशाङ्गे सावनाऽहर्गणो जात । अग्राहर्गण सप्ततष्ट ६ सितान्द भीष्टवाराबुध स्यात् ।

अथात्र विशेष —अहर्गण स्वामीष्टवारो यदि नायाति तदाभीष्ट वारायं सैको वा निरेकोऽहर्गण कार्यः ।

अन्यथापि विशेष —मलमासात् पूर्वमासेष्वहर्गणानयने पूर्ववर्षा धिमासापेक्षया यद्यधिकोधिमास आगच्छेत् तदा स न ग्राह्य किन्तु पूर्ववर्षोद्भवतुल्या एवाधिमासा ग्राह्या ।

एवं स्पष्टाधिमासोत्तरमासे अहर्गणानयने पूर्ववर्षाधिमासापेक्षया यद्यधिकोधिमासो नायाति तथापि स ग्राह्य एव ।

पुनरपि विशेषः—मलमासोत्तरमहर्गणे गतचैत्रादिमासगणनायामधिमासो न ग्राह्यः । मध्ये त्वहर्गणानयने गततिथिग्रहणेऽधिमासस्य तिथयो गणनीया एवेति ॥

अथाहर्गणाद्वल्लिकानयनं मकरन्दप्रकाशे—

“विधाय भागं युगणस्य पष्ठ्या पुनः पुनः सा दिनजा ग्रहाणाम् ।

वल्ली भवेच्छेषमिता चतुर्धा शेषास्ततो मध्यरगा ग्रहैः ॥”

उदाहरणम्—अहर्गणः १८११६३४ अस्य पष्ठ्यंशलब्धिः ३०१६३ शेषम् ५४ इयमेव प्रथमा वल्ली । प्रथमलब्धस्यास्य ३०१६३ पुनः पष्टिभागाल्लब्धं ५०३ । शेषम् १३ इयं द्वितीया वल्ली । पुनर्द्वितीयलब्धस्यास्य ५०३ पष्टिभागाल्लब्धम् ८ । शेषम् २३ इयं तृतीया वल्ली । पुनः तृतीयलब्धस्यास्य ८ पष्ठ्यंशलब्धिः ० शेषम् ८ इयमेव चतुर्थी वल्ली । आसां क्रमान्यासः ८ । २३ । १३ । ५४ इति वल्लिकानयनम् ।

अथ मध्यमग्रहानयनम् । अत्र यस्मिन् पक्षे ये घटन्ते तस्मिन् पक्षे ते ग्राहा साध्या इत्याचार्याणामाशयस्तथापि मकरन्दप्रकाराभिज्ञानां छात्राणामुपकारार्थं मकरन्दयुक्तैव ग्राहा साध्यन्ते । यथा मकरन्दप्रकाशे—

‘यो वल्लिकायां प्रथमावशेषस्तस्मादधः स्या ग्रहाटिकायाम् ।

येऽङ्काः स्थितारुषु युगप्रमाणा अङ्का बुधैरादित एव ग्राह्याः ॥

यदा शून्यं भवेद्वल्यान्तदा तस्य तलस्थितान् ।

कदापि नैव शृङ्गीयादङ्कान्मध्यप्रसाधने ॥

द्वितीयशेषे प्रथमं विहाय तृतीयशेषे द्वितयं चतुर्थं ।

त्रयं तु तत्तत्तलगाङ्कयागं बाणैर्भजेच्छेषमितं तु पष्ठ्या ॥

सङ्कुण्ठ दिग्भिन्निभजेत्फलं यद्दशान्तरेणापि विहीनितं तत् ।

मध्ये भवेदर्कमुखग्रहाणां सहायकः स्पष्टविधानयोग्यः ॥”

उदाहरणम्—पूर्वानीता वल्लिका ८२३१३१५४ अथ रविवाटिकायां प्रथमवल्लिकातलस्थानाङ्काः ८५२१३१३१३३ द्वितीयवल्लीतलस्थानाङ्काः ८७१४२१२३२ तृतीयवल्लीतलस्थानाङ्काः ४११८५६५२१४७ चतुर्थवल्लीतलस्थानाङ्काः ५३३३५२१६१४० एषां योगः ५१५२१४७१४३३२ एतस्य प्रथमस्थाने पञ्चभक्ते लब्धो राशिः १० शेषं १ पष्ठ्या

६० सङ्गुण्य अग्रिमाङ्के ५२ युतं ११२ दशभिर्भक्तं लब्धं भागाः ११ शेषं
२ पष्ट्या सङ्गुणितम् १२० अग्रिमाङ्के ४७ युतं १६७ पुनर्दशभिर्भक्त्या
लब्धाः कला १६ शेषं ७ पष्ट्या सङ्गुण्य ४२० अग्रिमाङ्के ४३ युत ४६३
दशभिर्भक्तं लब्धा विकलाः ४६ एषां क्रमेण न्यासः १०।११।१६।४६
अथ कलादौ मिथिलादेशान्तर १।३५मृणं कृत्वा जातो मिथ्रमान-
कालिकमध्यमरविः १०।११।१५।११ अथ तात्कालिकार्थं पद्यम्—

“मिथ्रेष्टयोर्यद्विधरं दिनाद्यं गतिसगुणम् ।

पष्ट्या भक्त लवाद्यं स्यान्मिथ्राधिक्ये फलं त्वृणम् ॥

अल्पे ग्रहे धनं फायमेवं तात्कालिको भवेत् ।

चक्रे तु विपरीतः स्वाद्राहुकेत्वोस्तथैव हि ॥”

अथ मिथ्रमानम् ४४ ७ इष्टम् ४०।३६ अनयोरन्तरमृण
चालनदिनादि ०।३।३१ स्वमेध्यमा गतिः ५६।८ अनया मिथ्रेष्टान्तरं
गुणितम् पष्ट्या विभक्तं लब्धमंशादिचालनमृणम् ००।३।२८ अनेन
हीनो पूर्वानीतमिथ्रमानकालिकमध्यमरविस्तात्काले मध्यमरविः ।
१०।११।११।४३ एव चन्द्रादयोऽपि साध्याः ॥ (द्रष्टव्यम् १ चक्रम्) ॥

अथ मन्दोद्यानयनपद्य मकरन्दप्रकाशे—

“नन्दा भूपा ग्रहा वेदा रसा वाणगजाः क्रमात् ।

यिना चन्द्रं ध्रुवाः प्रोक्ताः सूर्यादीनां नभ सदा ॥

शशिवाणाङ्गभूतुल्यो व्यवस्थितशक्रो मतः ।

व्यवस्थितशक्रं स्वीयाच्युकात्सशोभ्य यत्नतः ॥

अनरं स्वध्रुवैर्भक्तं फलं यद्विकालात्मकम् ।

तद्व्यवस्थितमन्दोद्ये युक्तमिष्टं तु तद्भवेत् ॥”

अनोदाहरणम्—व्यवस्थितशक्रः १६५१ इष्टशक्रश्च १७८० अन-
योरन्तरम् १२६ रविध्रुवाङ्केनाहनेन भक्तं लब्धं १४ अनेन विरू-
लात्मकेन व्यवस्थितरविमन्दोद्यम् २।१७।१७।६ युतम् २।१७।१७ २३ इद-
मिष्टरविमन्दोद्यं जातम् । एवं कुजादीनामपि । चन्द्रमन्दोद्यं तु मध्य-
मग्रहानयनवदेव ज्ञेयम् । (द्र० ३ चक्रम्) ।

अथ रविचन्द्रयोः स्फुटीकरणपद्यम् ।

“शोधयेत्स्वस्वमन्दोद्यात् स्वस्वमर्ध्यं प्रयत्नतः ।

शेषं केन्द्रं ध्रुवैर्ज्ञेयं व्यधिकं तद्यदा भवेत् ।

पङ्मात्संशोधयेत्तु पङ्माधिक्यं यदा भवेत् ।

पद्महीनं तदा कार्यं चक्राच्छोध्यं नवाधिकम् ॥
 रात्रिघ्नः केन्द्रराशिः स्याद्भुजः स्वीयलवान्वितः ।
 तदधःस्थान् लिखेदङ्गान् प्रथमं फलपत्रतः ।
 भुजाग्रिमतलस्याङ्गान् तदधो विलिखेत्क्रमात् ।
 फलयोरन्तरेणैव हन्याद्भुजकलादिकम् ॥
 पष्ट्याप्तं स्वमूर्णं कुर्यात् क्रमोत्क्रमवशात्फले ।
 प्रथमे तत्फलं स्पष्टं द्वेयं गणितकोविदैः ॥
 तत्फलेन युतो मध्यः केन्द्रे मेपादिपद्मगे ।
 तुलापट्कस्थिते हीन स्पष्टपेटो भवेद्भुजम् ॥”

अथ स्फुटरविसाधनार्थमुदाहरणम्—

मध्यमार्कं १०।११।११ ४३ रविमन्दोच्चा २।१७।१७।२३ दस्माविशोध्य
 ४।६।५।४० शेषमिदं केन्द्रसंज्ञम् । इदं राशित्रयाधिकत्वात् पद्मा-
 द्विशोध्य शेषं भुजः, १।२३।५।४।२० एतस्य राशिस्त्रिंशद्भुजः ३० स्वलघ्वै-
 २३ रेभिर्युतः जाता भुजांशाः ५३ एतत्तलस्याः फलपत्राङ्काः १।४४।४५
 तदग्रिमतलस्याङ्काश्च १।४६।२ एषामन्तरजातं फलान्तरम् ०।११।७ अनेन
 भुजकलादिकं ५४।२० गोमूत्रिकया सङ्गुण्य पष्ट्या विभज्य लब्धं
 ००।०१।१० इदं प्रथमफले १।४४।४५ युक्तम् जातमिष्टफलम् १।४५।५५
 अनेन मेपादि—केन्द्रत्याद्युक्तो मध्यमरवि स्फुटरविः १०।१२।५।३८
 एवं चन्द्रानयनमपि ॥

अथ स्पष्टगतिसाधनार्थं पद्यम्—

“गोमूत्रिकायाः क्रमतो हि शुण्या मध्यागतिः स्वरूपफलान्तरेण ।
 पष्ट्युद्धृता लब्धयुता स्वकेन्द्रे कर्षादिपङ्काशगते स्वभुक्तिः ॥
 मृगादिपङ्काशगते च केन्द्रे लब्धेन हीना निजमध्यभुक्तिः ।
 स्फुटा भवेद्भुक्तिरिहेन्दुरव्योरेवं गतिर्हैरुदिता महद्भिः ॥

अत्रोदाहरणम्— रवेर्मध्यगतिम् ५६।८ फलान्तरेणा००।०१।१७
 नेन गोमूत्रिकया सङ्गुण्य पष्ट्या विभज्य लब्धम् १।१६ अनेन मेपादि-
 केन्द्रत्यान्मध्यगतिः ५६।८ युक्ता जाता रवेः स्पष्टा गतिः । ६०।२।
 एवं चन्द्रस्यापि ॥

अथ कुजादीनां स्फुटीकरणश्लोकाः—

“सूर्यस्य मध्यं बुधशुक्रयोः स्थान्मध्यं मध्यं निजशीघ्रतुङ्गम् ।
 सुरेज्यमौमार्किनमधराणां मध्यं स्वमध्यं रविमध्यमुच्चम् ॥

अपाख्य मध्यं निजशीघ्रतुंगाच्छेषं भवेद्राशिमुखं स्वकेन्द्रम् ।
 पङ्क्ताधिकं घीडय कुजादिकानां संशोधयेद् द्वादशराशिमध्ये ॥
 खत्रिघ्नः केन्द्रराशिः स्याद्भुजः स्वीयलवान्वितः ।
 तद्वसात्पूर्ववच्छैष्यं फलमादौ प्रसाधयेत् ॥
 तदर्थं स्वमृणं कुर्यात् केन्द्रे मेपतुलादिगे ।
 परग्रहो भवेदेवं मन्दोच्चात्तं विशोधयेत् ॥
 शेषं द्वितीयकेन्द्रं स्यादतो बाहुश्च पूर्ववत् ।
 तद्वसात्पूर्ववन्मान्दं फलं ज्ञात्वा तु तद्ग्रहे ॥
 मध्याख्ये स्वमृणं कुर्यात् समस्तं द्विग्रहो भवेत् ।
 द्विग्रहं शोधयेच्छीघ्राच्छेषं केन्द्रं तृतीयकम् ॥
 केन्द्राद्बाहुस्ततः शैघ्रं पुनः संसाधयेत्फलम् ।
 समस्तं स्वमृणं कुर्यात् द्विग्रहे तत्फलं क्रमात् ॥
 केन्द्रे मेपतुलापट्के भवेदेव स्फुटो ग्रहः ।
 पर्यं कुजादिपञ्चानामुदितं स्पष्टसाधनम् ॥”

अत्रोदाहरणम् — रविमध्यमानयनवदत्र साधितमध्यमभौमः
 ००१११ १६४३ अस्म शीघ्रोच्चं मध्यमार्कः १०१११११४३ मध्यमार्क-
 मध्यमं कुज विशोधय जातं प्रथमशीघ्रकेन्द्रसंज्ञ ६१२६५५१०० इदं
 पङ्क्ताधिकत्वाच्चक्राद्विशोधित २१००१०५१०० एतस्य भुजांशः ६० एत-
 दधःफलपत्रस्थशीघ्रफलाद्वा २२५४ भुजांशाग्रिमादस्यास्य ६१ तल-
 स्थिताद्वाः २३१५ अनयोरन्तरम् ००१२१ अनेन भुजफलादिकं ५१००
 गोमूत्रिकया गुणितं ००१०५१०० पष्ट्या भक्तं लब्धं ००११४५ इदं
 प्रथमफले २२५४ युतं जातम् २२५५१४५ एतस्यार्धेन ११२५५२
 मध्यमकुजस्तुलादिकेन्द्रत्वादीनः कृतः ११२६४८५१ अयमेव पर-
 ग्रहाख्यो शेषः । एवं परग्रहं कुजमन्दोच्चा ४१०१०२४० दस्माद्विशोधय
 जातं मन्दकेन्द्रम् ४१०१३४६ अस्मात् प्राग्वद्भुजांशः १३० पूर्वयद्
 गृहीते मान्दफले ६१२६ ॥ ६१६ अनयोरन्तरम् ००१०७ अनेन भुजक-
 लादिकं १३४६ गोमूत्रिकया संगुणय जातम् १३६४४३ पष्ट्या भक्तं
 लब्धं ००१०१३७ प्रथममान्दफले ६१२६ अस्मिन् क्षयफलत्वादीनं
 ६१५१२३ अनेनापि मेपादिमान्दकेन्द्रत्वात् मध्यकुजोऽशादौ युतः
 ००१२०४१०६ अयमेव द्विग्रहाख्यः स्यात् । एवं द्विग्रहं रविमध्या-
 दिशोधय जातं तृतीयं शीघ्रकेन्द्रम् ६१२०३०३७ इदं पङ्क्ताधिकमतः

१२ अस्माद्विशोधितम् २।०६।२६।२३ एतस्य राशिस्त्रिंशद्गुणितः ६०
 अंशैः ६ युत जाता भुजांशाः ६६ अस्मात्पूर्ववच्छीघ्रफले २६।४ ॥
 २६।२४ अनयोरन्तरेणा ००।२० नेन गोमूत्रिकया गुणितं भुजफलादिकं
 ६।४७।४० पष्ट्या भक्तं लब्धम् ००।०६।४८ अनेन प्रथममन्दफलं युक्तं
 जातं २६।१३।४८ अनेनैव तुलादिकेन्द्रत्वान्दीनो द्विग्रहो जातः स्फुटकुजः
 ११।२४।२७।१८ एवमेव बुधादिकानयनमपि होयमिति ।

अथ कुजादिकानां गतिस्पष्टीकरणम् । तत्र तावन्मध्यमागतिस्तु
 प्रथमचक्रे द्रष्टव्या । गतिस्फुटीकरणपद्यम्—मकरन्दप्रकाशे—

“मध्यां गतिं मन्दफलान्तरेण हत्वा हरेदधरसैरिहाप्तम् ।

मध्ये स्वकेन्द्रे किलराशिपट्टके कर्कान्मृगान्मध्यगतौ धनर्णम् ॥

मन्दस्फुटा सा च तयोनिता स्याच्छीघ्रा गतिः केन्द्रगतिर्ग्रहाणाम् ।

हत्वाथ तां शीघ्रफलान्तरेण पष्ट्या भजेदाप्तफलं धनर्णम् ॥

मन्दस्फुटायां निजशीघ्रकेन्द्रे मृगादिकर्कादिगते द्वितीये ।

भवेत्तदा भूमिजपूर्वकानां गतिः स्फुटा सैव नभश्चराणाम् ॥”

अत्रोदाहरणम्—कुजस्य मध्यमागतिः ३१।२६ मन्दफलान्तरेणा
 ००।०७ नेन गोमूत्रिकया गुणिता जाता ००।२१।७।१८२ पष्ट्या भक्ता
 लब्धं ००।०३।४० इव कर्कादिकेन्द्रत्वान्मध्यगतौ धनं कार्यमतः
 ००।३५।०६ इयमंशादिमन्दस्फुटा गतिः, अनया शीघ्रागतिः ५६।८
 हीना कलादिः २४।०२ केन्द्रगतिः स्यात्, सा च शीघ्रफलान्तरेणा
 ००।२० नेन गुणिता ००।४८०।४० पष्ट्या भक्ता लब्धं ००।०८।०१
 अनेन मृगादिकेन्द्रत्वान्मन्दस्फुटा गति ०० ३५।०६ युता जाता कुज-
 स्पष्टागतिः ००।४३।०७ ॥ एवं बुधादीनामपि गतयः साध्याः
 (द्र० ४ चक्रम्)

अथायनांशानयनपद्यम्—

“शक्रमेकाक्षिवेदीनं द्विःकृत्वा दशभिर्हरेत् ।

लब्धं हीनञ्च तत्रैव पष्ट्याप्ता अयनांशकाः ॥

लघीकृतोऽर्कस्त्रिगुणा नपाप्तस्तावन्मिताभिर्विकलाभिराढ्याः ।

अत्रोदाहरणम्—शक्रः १७८० एकाक्षिवेदे ४२१ रेभिर्हीनः १३५६
 अयं स्थानद्वये स्थाप्य द्वितीयस्यो दशभिर्भक्तः १३५।५४ अनेन
 प्रथमस्थानस्यो हीनः १२२३।०६ पष्ट्या भक्तो लब्धं २०।२३।०६
 वर्षारम्भेऽयनांशकाः । अथ लघीकृतः सूर्यः ३१२।५।७।३८ त्रिभिर्गुणितः

६३८५२५४ विंशत्या भक्तो लब्धं ४७ आभिविंकलाभिर्घर्षारम्भकालिकायनांशा युताः जाता इष्टायनांशाः २०१२३५३ ।

अथ लङ्कोदयेभ्यः स्वदेशोदयानयनपद्यम्—

मेपादिगे सायनभागसूर्य्ये दिनार्धजाभा पलभा भवेत्सा ।

त्रिष्टा हता स्युर्दशभिर्भुजैर्द्विदिग्भिश्चरार्धानि गुणोद्भूतान्त्या ॥

लङ्कोदया विघटिका गजभानि गोङ्क-

दस्त्रास्त्रिपक्षदहताः क्रमगोत्क्रमस्थाः ।

हीनान्विताश्चरदलैः क्रमगोत्क्रमस्यै-

मेपादितो घटत उत्क्रमतस्त्वमे स्युः ॥

मिथिलादेशीयपलभा ६ अत उपरोक्तपद्यानुसारेण चरखण्डानि
६०॥४८॥२०

लङ्कोदयाः चखं स्वोदयाः

मी. मे. २७८—६० = २१८

कु. वृ. २६६—४८ = २१८

म. मि. ३२३—२० = ३०३

घ. क. ३२३+२० = ३४३

वृ. सि. २६६+४८ = ३१४

तु. क. २७८+६० = ३३८

अतएव वृद्धोक्तं पद्यम्—

“अष्टेन्दुपक्षाः शशियाणपक्षा गुणान्नरामा गुणवेदरामा ।

शैलाब्धिरामा घसुरामरामाः क्रमोत्क्रमान्मेपतुलादिमानम् ॥”

अथ लङ्गानयनपद्यम् नीलकण्ठ्याम्—

तात्काले सायनार्कस्य भुक्तभोग्यांशसंगुणात् ।

स्वोदयात् त्रात्रिहृत्स्वन्यं भुक्तं भोग्यं रवेस्त्यजेत् ॥

इष्टनाडीपलेभ्यश्च गतगम्यान्निजोदयान् ।

शेषं खण्डाहतं भक्तमशुद्धेन लषादिषम् ॥

अशुद्धशुद्धमे हीनयुक् तनुद्वययनांशकम् ।

अथ कदा कथं लङ्गं साध्यं तदर्थं पद्यम्—

“लङ्गं सूर्य्योदयादिष्टादौर्गोपप्रकारतः ।

रात्रिरोपघटीभिस्तु साध्यं भुक्तप्रकारतः ॥

यामिनीगतदण्डैर्या लङ्गं पङ्कमयुताद्रयेः ।

भोग्यप्रकारस्तस्त्वेवं दिनशेषसमुद्भवैः ॥

दण्डैः सपङ्मरवितः साध्यं भुक्तप्रकारतः ।

क्रियालाघवमेवं स्याज्ज्ञेयं गोलचिदा सदा ॥”.

श्रोत्रोदाहरणम्—अथ सूर्योदयादिघटयः ४०।३६ अथ ताव-
त्तावयार्थं रात्रिगतेघटोमि १२।२२ रात्रिः सपङ्मसूर्यांश्च भोग्य-
प्रकारेण लग्नं साध्यते । स्पष्टो रविः १०।१२।५।३८ अयनांशः २०।२३।
५३ सपङ्मसायनः सूर्यः ५।०३।२१।३१ अस्य भुक्तांशः ३।२१।३१
त्रिंशदंशेभ्यः ३० शोधिता जाताः सूर्यस्य भोग्यांशः २६।३८।२६ अथ
सपङ्मसायनाकस्य कन्यारशिगतत्वात् पूर्वानीतैर्भोग्यांशैः कन्य-
कोदयो ३३= गुणितः ६००४।४७।२२ साम्यु ३० क्षुद्रो जातो भोग्य
कालः पलादिः ३००।०६।३५ एवं भुक्तांशैः भुक्तकालो भवति । अथेष्ट-
घटोपलेभ्यो ७४२ भोग्यकालः ३००।०६।३५ शोधितः शेषम् ४४१।५०।२५
अस्मात्तुलोदयः ३३= शोधितः शेषम् १०३।५०।२५ तुलादग्रे,
बुधिकोदयमान ३४७ मिदं न शुद्धयत्यतस्तुलः शुद्धसंशो बुधिकोऽ-
शुद्धसंशश्च ज्ञेयः । शेषं १०३।५०।२५ खड्याहतं ३११५।१२।३० अशुद्धो-
दयमानेना३४७ नेन भक्तं लब्धमंशाद्यम् ८।५८।३६ मेपादिशुद्धपर्यन्तं
राशिसंख्या ७ अस्यां लब्धांशाद्ये योजिते जातम् ७।८।५८।३६ इदमय-
नांशै २०।२३।५३ ह्रीन् जातं प्रथमलग्नम् ६।१८।३४।४६ इदं सपङ्मं
सप्तमलग्नं ०।१८।३४।४६ ॥ लग्नसाधने विशेषः —

“इष्टाधिमानि सूर्यस्य भुक्तभोग्यपलानि चेत् ।

तदेष्टात् त्रिंशता निघात् सूर्याकान्तोदयैर्हतात् ॥

लब्धांशे रहितो युक्तो रविरेव हि लग्नकम् ।

उदये रवितुल्यं स्याल्लग्नं पङ्मयुतो रविः ॥

अस्तकाले भवेदेव ज्ञेयं तच्चविदा सदा ॥ १ ॥”

अथ नतोन्नत दशमचतुर्थभाषसाधनमाह —

रात्रेः शेषमितं युतं दिनदलेनाहो गतं शेषकं

विश्लेष्यं खलु पूर्वपश्चिमनतं त्रिंशच्चयुतं चोन्नतम् ।

यत्पूर्वोन्नतपङ्मयुक्तरवितः पश्चात्ततादित्यतो

यत्क्षुद्रोदयकैश्च लग्नमिव तन्माध्यं सपङ्मं सुखम् ॥ २ ॥

व्या०—रात्रेः शेषं (अवशिष्टघट्यादिकं), इतं गतघट्यादिकं दिनदलेन दिनार्धेन युतं क्रमेण पूर्वेपश्चिमनतं भवति, (अर्थात् रात्र्युत्तरार्धे जन्मसमयश्चेत्तदा रात्रिशेषं दिनार्धेन युतं पूर्वनतं तथा रात्रिपूर्वार्धे जन्मसमयश्चेत् तदा रात्रिगतं दिनदलेन युतं पश्चिमनतं भवति) एवं अहो दिनस्य गतं शेषकं दिनदलेन विश्लेष्य (दिनार्धाद् विशोध्यमित्यर्थः) तदा क्रमेण पूर्वेपश्चिमनतं स्यात् । तत्र त्रिंशच्चयुतं त्रिंशतः शुद्धमुन्नतं स्यात् (पूर्वनते त्रिंशच्चयुते पूर्वोन्नतं, पश्चिमनते त्रिंशच्चयुते पश्चिमोन्नतं स्यादित्यर्थः) । अथ भावद्वयानयनं—यदित्यादि । पूर्वोन्नतपङ्क्त्युत्तरवितः पूर्वोन्नतघटिकासप्त-
ङ्मसूर्याभ्यामित्यर्थः, तथा पश्चादुन्नतादित्यतः पश्चिमनतकालतरकाल-
सूर्याभ्यामित्यर्थः । लङ्कोदयकैलेङ्काराशुदयैः “लङ्कोदया विघटिका
गजमानी” त्यादिभिः लग्नमिव यलग्न तन्माध्यं दशमलग्नं स्यात्
(अर्थात् पूर्वनते सति पूर्वोन्नतघटिकासप्तमिष्टकालं प्रकल्प्य, सप्तङ्म-
सायनसूर्यं तात्कालिकसायनसूर्यं प्रकल्प्य, लङ्कोदयानेव खोदयान्
प्रकल्प्य भोग्यप्रकारेण लग्नं साध्यं तदशमलग्नं स्यात्, एवं पश्चिम-
नते पश्चिमनतघटिकादिकमिष्टकालं, लङ्कोदयान् खोदयान् प्रकल्प्य
तात्कालिकसायनसूर्यस्य भोग्यांशवशेन लग्नं साध्यं तदशमं भव-
तीत्यर्थः) तत् सप्तङ्मं सुखं चतुर्थलग्नं भवतीति ॥ २ ॥

अथ नतोन्नतोपपत्तिः—याम्योत्तरवृत्तेन खण्डितस्य रागोलस्य
प्रागपरविभागेन कपालद्वयं भवति । तत्र याम्योत्तराहोरात्रवृत्तोर्ध्व-
सम्पातादहोरात्रवृत्ते सूर्यो यावतीभिर्घटीभिर्नतः स नतकालः । तथा
याम्योत्तराहोरात्रवृत्ताधःसम्पाताद्यावतीभिर्घटीभिर्नतः स चोन्नत
कालः, ऊर्ध्वयाम्योत्तरवृत्तात्क्षितिजाधःपथहोरात्रवृत्ते दिनार्धं, ततश्चाधो-
याम्योत्तरवृत्तावधि रात्रिदलम् । अतः प्राक्कपाले क्षितिजाधःस्थे सूर्ये
रात्रिशेषं, पश्चिमकपाले क्षितिजाधःस्थे रात्रिगतमतो रात्रिशेषेण रात्रि-
गतेन पूयक् युतं दिनदलं क्रमेण पूर्वेपश्चिमनतं स्यादेव । तथा प्राक्कपाले
क्षितिजोर्ध्वस्थे रवी कुजादिवि यावद् दिनगत, पश्चिमकपाले दिनशेष-
मतो दिनगतेन दिनशेषेणोनितं दिनदलं क्रमात् प्रागपरसंज्ञको नतकालः
स्यात् । तथा नत + उन्नत = ३० ∴ उन्नत = ३० - नत । ∴ उपपन्नम्
नतोन्नतानयनम् । अथ दशमचतुर्थभागोपपत्तिः—क्रान्तिवृत्तयाम्योत्तर-
वृत्तयोर्ऊर्ध्वसम्पातो दशमलग्नमधःसम्पातश्च चतुर्थलग्नं “मध्यलग्न

मिति दक्षिणोत्तरे" इति भास्करोक्तेः । तदानयनं तु क्रियालाघवाद् भोग्यप्रकारेणैवाचार्येण कृतम् । यथा - पूर्वतः यावतीभिर्घटीभिरघो-
याम्योत्तरवृत्ताद्रविरुद्धतस्तावतीभिरेव घटीभिः सपङ्मरविरुद्धव्या-
म्योत्तरवृत्तान्नतो वृत्तयोः सम्पातद्वयस्य पङ्मान्तरितत्वात् । अतः
सपङ्मसूर्यदशमलग्नयोरन्तरे सपङ्मसूर्यस्य भोग्यांशाः मध्यलग्नस्य
भुकांशाः तदन्तर्वर्तिराश्यश्च, तत्सम्बन्धिकालश्चाहोरात्रवृत्ते पूर्वोन्नत-
घटीतुल्य एव पूर्वोक्तयुक्त्या सिद्धोऽत एव "पूर्वोन्नतपङ्मयुक्तरवित"
इत्युक्तं युक्तमेव । तथा पश्चिमनते मध्यलग्नार्कयोरन्तरे रवेर्भोग्यांशाः,
पललग्नभुकांशाः, तदन्तर्वर्तिराश्यंशाश्चेति तरसम्बन्धिकालश्चाहोरात्र-
वृत्ते नतकाल एवातोऽत्र स्थितिद्वयेऽपि भोग्ययुक्त्या दशमलग्नं भवितु-
मर्हति । तथा स्वयाम्योत्तरवृत्तं निरक्षदेशीयक्षितिजं ध्रुवस्थानगतत्वात्,
तस्मान्मध्यलग्नसाधने निरक्षोदयमानग्रहणमेव समुचितम् । तथा च
दशमचतुर्थलग्नयोर्मिथः पङ्मान्तरितत्वान्मध्यं सपङ्मं सुप्तं स्यादेवे-
त्युपपन्नम् ॥ २ ॥

भा०—रात्रि में मध्यरात्रि से ऊपर इष्टकाल हो तो रात्रिरोप घटी को दिनार्ध
में जोड़ने से पूर्वतः होता है, यदि मध्यरात्रि से पूर्व (पहले ही) इष्टकाल हो तो
रात्रिगतघटी को दिनदल में जोड़ने से पश्चिमनत होता है । तथा दिन में मध्याह्न
से पूर्व इष्टकाल हो तो दिनगतघटी को दिनार्ध में घटाने से पूर्वतः, यदि मध्याह्न
से ऊपर इष्टकाल हो तो दिनशीघ्र घटी को दिनार्ध में घटाने से पश्चिमनत होता है ।
और पूर्वतः को ३० तीस में घटाने से पूर्वोन्नत तथा पश्चिमनत को ३० में घटाने
से पश्चिमोन्नत होता है । इस प्रकार से यदि पूर्वतः हो तो पूर्वोन्नतघटी को इष्ट-
काल कल्पना करें और सायनसूर्य में १ राशि जोड़ करके सायनसूर्य कल्पना करें,
तथा पश्चिमनत हो तो पश्चिमनतघटी को इष्टकाल कल्पना करें और तात्कालिक
सायनसूर्य को सायनसूर्य, तथा लक्ष्मोदयमान को लक्ष्मोदयमान मानकर (दोनों
संख्या में) भोग्य प्रकार से ही लग्नसाधन करें तो दशमलग्न होता है । उसमें १
राशि जोड़ने से सुखभाय (चतुर्थलग्न) होता है ॥ २ ॥

उ० दी०—अथ नतोन्नतसाधनम्—इष्टं ४०।३६ दिनमानेना २८।२४
नेन हीनिर्ण जातं रात्रिगतेष्टदण्डमानम् १२।२२ इदं दिनार्धेना १४।७
नेन युतं जातं रात्रौ पश्चिमनतम् २६।२६ इदं ३० प्रिश्चज्युनं जात-
मुन्नतम् ३३।१ ॥

अथ दशमलग्नसाधनम्—

तत्र क्रियालाघवाय उन्नतघटीपङ्मयुक्तरवितः भुक्प्रकारेणैवा-

हरण प्रदर्श्यते । तात्कालिकोऽक १०१२५७३८ अयनाशा २०१३।
५३ सायनांक ११०३२१३१ सपद्धम ५।३२१३१ अस्य भुक्ताशा
३२१३१ एभि कन्योदयामान २७८ गुणितम् ६३३४१३८ द्याम्युधृतम्
जातानि भुक्तपलाति ३१।७२३, उन्नतपलभ्य २११ सशाध्य शेप
१७६।५२।३७ अस्मात् सिहोदयो न शुद्धयत्यत सोऽशुद्धसप्त । शेपम्
१७६।५२।३७ त्रिशता गुणितम् ५३६६।१८३० अशुद्धलङ्कादयमानना
२६६ नेन भक्त लब्धमशाद्यम् १८२।५२ मपादशुद्धराशिभ्यो ५ लब्धा
शाद्य शोधित जातम् ४।११।५७ ८ इदमभि २०१२३।५३ रयनभागी
हीन जात दशमलघ्नम् ३२१३३।१५ एतद्राशिपन्धन युत जात
चतुथलघ्नम् ६।२१।३३।१५ ॥ २ ॥

अथावशिष्टभावसन्धानयन तत्फल चाह—

व्यशो व्यस्तखभस्य भूयमहतो योज्यस्तनौ द्विच्युतो
बन्धौ तेऽपि च साङ्गभास्तनुमुखाः सन्धिद्विषोगोर्ध्वतः ।
शून्य सन्धिषु भावगेऽखिलफल स्याद्भावसन्ध्यन्तरे-
णाप्त सन्धिखगान्तर क्षयचय भावाधिकेऽल्पे खगे ॥३॥

व्याख्या—व्यस्तखभस्य सप्तमभावोनदशमलघ्नस्य व्यशस्तृती
याश द्विष्ट भूयमहत एकत्रैवेनान्यत्र द्वाभ्या गुणित इत्यथ पृथक् २
स तनौ लग्ने योज्यस्तदा क्रमेण द्वितियतृतीयभावौ भवत । तथ
स एव व्यशो द्विच्युतो द्वाभ्या शुद्धा भूयमहता बन्धौ चतुथभावे
योज्यस्तदा क्रमेण पञ्चमषष्ठभावो भवत । तेऽपि चानन्तरानीता
द्वितीय तृतीय पञ्चम षष्ठभावा साङ्गभा पङ्काशिसहिता क्रमेण
एतन्वर्गमेकादशद्वादशभावा भवन्ति, एव तनुमुखास्तत्वादया द्वादश
भावा सिद्धा । अथ सन्धानयन द्वियागाऽधिता द्वयारासत्र
स्थभावयोर्योगाऽधित सन्धिभवति स एव पूवभावस्य विराम
सन्धिराग्नमभावस्यारम्भसन्धि स्यादित्यर्थ । (अत्र विशप भाव
द्वययोगे द्वादशाधिकत्यऽपि चमत्त्यागो न कार्य । तथा च पूवभाव
यदि दशैकादश वा राश्याऽग्नमभाव शून्यमको वा राशिस्तदा शून्यक
स्थाने द्वादश सयाज्य योग वाय ।) अथ भावफलम्—सन्धिषु
स्थिते ग्रहे शून्य शून्यफल, भावगे भावराश्यशादिभिस्तुल्य ग्रहऽपि
लफल पूणफल रूपमितं स्यात् । भावाधिकऽल्प खगे सति सन्धि
खगान्तर भावसन्ध्यन्तरेणाप्तं फल प्रमात् क्षयचय भवति, (भावाधिक

ग्रहे विरामसन्धिप्रगान्तरं विरामसन्धिभावान्तरेण भक्तं फलं क्षय-
भवरोहाख्यं, भावाल्लेखगे आरम्भसन्धिग्रहान्तरमारम्भसन्धिभावा-
न्तरेण भक्तं फलं क्षयमारोहाख्यं भवतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

अत्रोपपत्तिः - प्रथमचतुर्थलग्नान्तरस्य तुल्याख्यो विभागाः क्रा-
न्तिवृत्ते द्वितीयादयस्त्रयो भावाः । तथा चतुर्थसप्तमान्तरस्य समा-
ख्यो भागाः पञ्चमादयस्त्रयो भावाः, एवं सप्तमदशमान्तरेऽष्टमाद-
यस्त्रयः, दशमप्रथमलग्नान्तरे चैकादशादयस्त्रयो भावाः प्राचीनैरुदिताः ।

अत एव लग्नचतुर्थान्तरस्य विभागेन $= \frac{\text{च-ल}}{३} = \frac{६ + \text{च-ल}-६}{३} =$
 $\frac{६ + \text{च} - (६ + \text{ल})}{३} = \frac{\text{दशम-सप्तम}}{३}$ अनेनैकगुणितेन युतं लग्नं द्वितीयो

भावो द्विगुणेन युतं तृतीयो भावः स्यादेव । तथा चतुर्थसप्तमान्तर-
व्यंशेन $= \frac{\text{स-च}}{३} = \frac{६-६ + \text{स-च}}{३} = \frac{६ - (\text{च} + ६ - \text{स})}{३} = २ - \frac{(६-स)}{३}$

अनेनैकगुणेन युतो षण्णुभावः पञ्चमो भावो भवितुमर्हति, द्विगुणेन
युतस्तदा षष्ठभावः स्यादेव । तथा वृत्तसम्पातद्वयस्य षड्भा-
न्तरितत्वात् द्वितीयादयोऽपि साङ्गभा अष्टमादयः स्युः । भावद्वया-
न्तरस्य मध्यस्थानमेव सन्धिः तस्य राश्यादिमानं =

प्रभा + $\frac{\text{द्विभा-प्रभा}}{२} = \frac{\text{प्रभा} + \text{द्विभा}}{२}$ अतः "सन्धिद्वियोगोऽर्धित इत्य-
न्तमुपपन्नम् । अथ भावफलयुक्तिः—तत्र प्राचीनवचनम्—

"भावप्रवृत्तौ हि फलप्रवृत्तिः पूर्णं फलं भावसमांशकेषु ।

हासः क्रमाद्भावाविरामकाले फलस्य नाशः कथितो मुनीन्द्रैः ॥"

आरम्भसन्ध्यप्रतो भावप्रवृत्तिस्तत्र एव फलप्रवृत्तिरपि ततः
क्रमेणोपचीयमानं फलं भावसमे ग्रहे सति परमं रूपमितं भवति,
तत्र सन्धिग्रहान्तरमपि परमं भावसन्ध्यन्तरतुल्यं भवति, ततः
क्रमेण फलस्यापचयः विरामसन्धिसमे ग्रहे फलस्य नाशस्तत्र सन्धि-
प्रगान्तरमपि शून्यमतः सन्धिप्रगान्तरव्यंशेनैव फलस्यापचयापचयी
सिद्धावतांऽनुपातां यदि भावसन्ध्यन्तरतुल्यसन्धिप्रगान्तरेण
परमं फलं रूपमितं १ लभ्यते तदेष्टसन्धिप्रगान्तरेण किमिति
 $\frac{१ \times (\text{सं५५ प्र})}{\text{भा५५ स}} = \frac{\text{सं५५ प्र}}{\text{भा५५ स}}$ इष्टस्थाने भावफलमित्युपपन्नम् सर्वम् ॥३॥

भा०—दशमभावमें सप्तमभावको घटाकर उसका तृतीयांश लग्नमें जोड़नेसे द्वितीयभाव, और द्विगुणिततृतीयांश जोड़नेसे तृतीयभाव होता है, और उसी तृतीयांशको दो राशि २ में घटाकर शेषको चतुर्थभावमें जोड़नेसे पञ्चमभाव, और द्विगुणित शेषको चतुर्थ भावमें जोड़नेसे षष्ठभाव होता है । इस प्रकार २, ३, ५, ६, ये चार भाव हुए इनमें प्रत्येकमे ६ राशि जोड़नेसे क्रमसे ८, ९, ११, १२ ये चार भाव होते हैं, और चार भाव १, ४, ७, १० पूर्ण होकर सिद्ध हो चुके हैं एवं तन्वादि द्वादशभाव सिद्ध हुए । आसन्नस्य दो दो भावों का योगार्थ करनेसे प्रथमभावकी विराम सन्धि और अग्रिमभावकी आरम्भसन्धि होती है । सन्धिके तुल्य ग्रहके राश्यंशकला हो तो भाव फल शून्य, और भावके तुल्य हो तो सम्पूर्ण फल १ होता है । यदि भाव से अधिक (आगे) ग्रह हो तो विरामसन्धि ग्रहान्तरको विरामसन्धिभावान्तरसे भाग देनेसे लब्धि भावफल क्षय (अपरोही संज्ञक) होता है । यदि भावसे अप (पीछे) ग्रह हो तो आरम्भ सन्धिग्रहान्तरको आरम्भ सन्धि और भावके भन्तरसे भाग देनेसे लब्धि चय (आरोही संज्ञक) होता है ॥ ३ ॥

उ० दी०—व्यस्तखभस्यास्य ३।२।८।२६ त्र्यंशः १।००।५।१२६ अत्र शेषम् २ अतः स्थानद्वयेऽपि सरूपोन्तिभावययो ग्राह्योतः १।००।५।१३० अयं स्थानद्वये स्थाप्यः । एकत्रैकेन गुणितः १।००।५।१३० लग्नेना ६।१८।३४।४६ नेन युतो जातो द्वितीयभावः ७।१६।३४।१६ । अन्यत्र द्वाभ्यां हतः २।१।५।१०० लग्नेना ६।१८।३४।३६ नेन युक्तो जातस्तृतीयो भावः ८।२०।३३।४६ । अथ द्वाभ्यां २ व्यस्तखभस्य त्र्यंशः १।००।५।१३० शोधितः ००।२६।००।३० एकगुणेनानेन ००।२६।००।३० युक्तः सुखभावः ६।२१।३३।१५ जातः सुतभावः १०।२०।३३।४५ द्विगुणेना १।२८।१।०० नेन सुखभावो ६।२१।३३।१५ युक्तो जातो रिपुभावः ११।१६।३४।१५ । सिद्धा इमे षड्भावाः भार्गव्युक्ता अपरेऽपि षड्भावाः स्युरेवं द्वादश भावाः सिद्धयन्ति । द्र० ७ चक्रम् ।

अथ सन्धानयनोदाहरणम्—तनुभावः ६।१८।३४।४६, धनभावः ७।१६।३४।१६, अनयोयोगः १।४।८।१२ । अर्धितः ७।४।४।३१ अयं तनुभावस्य विरामसन्धिधनभावस्यारम्भसन्धिः । प्रथममेऽपि । द्र० ७ चक्रम् ।

भाषकुण्डलीनिर्णयार्थं द्रष्टव्यम् ८ ६ चक्राधःस्थितगद्यम् । तथा ८-६ चक्रे च ।

अथ रूपात्मकभावफलोदाहरणम् रविः १०।१२।५।३८ सुतभावः स्यारम्भसन्धिः १०।६।३।३० अनयोरन्तरम् ००।६।५।८ इदं पष्ट्या

सचर्णितम् २४८४८ ॥ अथ सुतभावः १०१२०३३१४५ अस्यारम्भसन्धिः
१०१६३३३० अनयोश्चान्तरम् ००११४३०१५ पष्ठ्या सचर्णितम् ५२२१५
अनेन ग्रहसन्ध्यन्तरेण २४८४८ इदं भक्त लब्धम् ००१२८३३१६ इदं
रूपात्मकभावफलम् । अस्यैव व्यंशः ६३११३ विंशोपात्मकं भावफलम् ।
एवमग्रेऽपि । द्रष्टव्ये १०—११ चक्रे । इति ॥

अथ दृष्टिसधनमाह—

खैकाग्रिद्विखवेदरामयमभूखाभ्राभ्रमेकादिभे

द्रष्टा वर्जितदृश्यकस्य गुरुणा चेदष्टवेदे कृताः ।

मन्देनाङ्कयमेऽसृजा नगगुणेऽङ्का भादिजाः संस्कृता

भागप्रक्षयवृद्धिखानललवेनाव्युद्धृता दृग् भवेत् ॥४॥

व्या०—यः पश्यति स द्रष्टा । यो दशनार्हः स दृश्यः दृश्य एव
दृश्यकः । द्रष्टा वर्जितदृश्यकस्य द्रष्टोन्नितस्य दृश्यस्यैकादिभे शेषे सति
क्रमेण खैकाग्रिद्विखवेदरामयमभूखाभ्राभ्रं भादिजाः राशिसम्बन्धि-
नोङ्का दृष्टिध्रुवाङ्का भवन्ति । अथ गुरुशानिकुजानां विशेषमाह—चेद्
गुरुद्रष्टा तदा गुरुणा वर्जितदृश्यकस्याष्टवेदे अष्टमे चतुर्मे च कृता-
श्चत्वारो दृष्टिध्रुवाङ्का प्राप्ताः । मन्देन शनैश्चरेण वर्जितस्याङ्कयमे (६।२)
नवमे द्विभे च शेषे कृताश्चत्वार एव । तथाऽसृजा मंगलेन वर्जितस्य
नगगुणे (७।३) सप्तमे त्रिभे शेषे कृताश्चत्वार एवाङ्का भवन्ति । अन्यां-
कभे शेषे तु यथाक्रमं पूर्वाङ्का एवाङ्का भवन्तीत्यर्थः । ते भादिजा अङ्का
भागप्रक्षयवृद्धिखानललवेन संस्कृताः (यो भादिजोऽङ्कस्तस्मादग्नि-
मांशोऽल्पश्चेत्तदा तयोरन्तरं क्षयः, यद्यग्निमांशोऽधिकस्तदा तदन्तरं
वृद्धिर्भवति अतः शेषस्यांशादिगुणितक्षयवृद्धिनिशांशेन क्रमादूनयुताः)
ते चान्युद्धृताश्चतुर्भक्तास्तदा दृग् दृष्टिर्भवेत् ॥ ४ ॥

अत्रोपपत्तिः—‘‘व्याशं त्रिकोणं चतुरस्रमस्तं पश्यन्ति सेदाश्चर-
णामिवृद्धया । मन्दो गुरुभूमितुताः परे च क्रमेण सम्पूर्णदृश्यो भवन्ति ॥’’
इति घचनेन यदि द्रष्टृदृश्यग्रहयोरन्तरमेको राशिस्तदा द्रष्टृग्रहात्
दृश्यो द्वितीये राशी तत्र दृष्टिः शून्यम् । यदि तयोरन्तरं द्वौ राशी तदा
द्रष्टृग्रहात्तृतीये दृश्यग्रहस्तत्रैकचरणो दृष्टिः, यदि तयोरन्तरं राशि-
त्रयं तदा दृश्यस्य चतुर्यस्वानस्थितत्वात् त्रिपादमिता दृष्टिरेवं सप्त
दृष्टिध्रुवाङ्का उपपद्यन्ते । अनयैव युक्त्योपरोक्तघचनेन गुरोश्चतुरष्टरा-

श्यन्तरे, शनेर्द्विनवराश्यन्तरे भौमस्य त्रिसप्तराश्यन्तरे सम्पूर्णदृष्टि-
श्चतुश्चरणात्मिका भवत्यतस्तत्र तेषां चत्वारो राशिजाङ्को ग्राह्य
इत्युपपन्नम् ।

एव सिद्धदृष्टिचरणचक्रम्—

शेषराशि-	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२
दृष्टिपादाङ्काः-	०	१	३	२	०	४	३	२	१	०	०	०

अथ दृष्टिसाधनोपपत्तिः—द्रष्टुम्रेहात् विद्यतान्तरेण दृश्यग्रहोऽ-
ग्रतो वर्तते तज्ज्ञानार्थमेव द्रष्टा यजितः कार्य्यः । तत्र शेषराशिसंख्याध-
स्योऽङ्को ग्राह्योऽशादिभिश्चानुपातो—यदि त्रिशदंशैर्गतेष्वान्तरतुल्य-
क्षयो वृद्धिर्वा लभ्यते तदा शेषांशौ किमिति = $\frac{(ग-ए) \times शेष}{३०}$

अनेन फलेन गताङ्कः क्षयात्मकेन होतो वृद्ध्यात्मकेन युक्तः कार्य्य
स्तदा चरणात्मिकेष्टदृष्टिः स्यादतः सा चतुर्भङ्गा रूपादिका भवती-
त्युपपन्नम् ॥४॥

भाषा—देखनेवाला द्रष्टा और जिसको देखे वह दृश्य कहलाता है । इसलिये
जिस ग्रहकी दृष्टि साधन करना हो वह द्रष्टा, और जिस ग्रह या भाग पर दृष्टि
निधार करना हो वह दृश्य है । द्रष्टा ग्रहको दृश्यमें घटाकर राशिस्थानमें यदि
एक शेष बचे तो ०, दो बचे तो १, तीन बचे तो ३, चार बचे तो २, पाँच
बचे तो ०, छ बचे तो ४, सात बचे तो ३ आठ बचे तो २, नौ बचे तो १, और
दश, ग्यारह, बारह, बचे तो ०, ये राशिज अंक होते हैं । फिर राशिज अंक
और उससे अग्रिम अंक के अन्तर से शेष अक्षादि को गुणा करके उसमें ३० का
भाग देकर एवम् (राशिज अंक से अग्रिमांक अल्प हो तो क्षय, और अधिक
हो तो षय होता है । उसको) क्षय को राशिज अंक में घटावे और षय को जोड़े
फिर उसमें चार का भाग देने से एवम् रूपादिक दृष्टि होती है ॥४॥

उ० दी०—द्रष्टा रविणा १०।१२।५७।३ = दृश्यग्रहो ७।१।४।१५
यजितः शेषम् = १८।६।३७ अथ राशिः = अतो भादिजोऽङ्कः २ एत-
स्याग्रिमाङ्कः १ अन्तरोन्तरमूलम् १ अनेन शेषांगान् १ = ६।३७
संगुण्य १ = ६।३७ त्रिशता विभज्य लब्धेना ००।३६।१३ नेन भादि-
जोऽङ्कः २ रदितः १।२३।४७ अन्त्ययुद्धता जाता चन्द्रापरि रवेर्दोष्टः

००।२०।५७ एवं सर्वेषां ग्रहाणाम् द्र० १२ चक्रम् । एवमेव भावोपरि-
ग्रहाणां दृष्टिर्भवति द्र० १३ चक्रम् ॥ ४ ॥

अथ ग्रहाणामुच्चबलं सप्तवर्गजबलं चाह —

नीचोनो भगणाच्च्युतः पडधिकश्चेत्पड्द्दौर्घ्यं बलं
स्वर्त्तैर्ध्र्यं समभेऽष्टमस्त्रिचरणा मूलत्रिकोणे बलम् ।
मित्रर्त्तैर्ऽङ्घ्रिरधीष्टभे त्रय इभांशा वैरिभेऽष्ट्यंशको
दन्तांशोऽध्यरिभे गृहादिपचशात्वेदस्य सप्तैक्यजम् ॥५॥

व्या० - नीचोनो ग्रहश्चेद्यदि पडधिकस्तदा भगणाद् द्वादशरा-
शिभ्यश्च्युतः शोधितः पड्द्दत् पड्भक्तः फलं औच्चमुच्चसम्प्रन्धि-
बलं भवति, स्वर्त्तै स्वराशौ अर्धं रूपार्धं चरणद्वयमिति यावत् बलं
स्यात्, समभेऽष्टमोऽष्टमांशो बलं, मूलत्रिकोणे त्रिचरणाः, मित्रर्त्तै-
ऽङ्घ्रिरेकचरणः, अधीष्टभेऽधिमित्रराशौ त्रय इभांशास्त्रिगुणिताष्टमांश
इत्यर्थः, वैरिभे शत्रुराशौ अष्ट्यंशः, पोडशांशः, अध्यरिभेऽधिशत्रुराशौ
दन्तांशो द्वार्त्रिंशद्भागो बलं स्यात् । एवं खेटस्य सप्तैक्यजं सप्तानां
(गृह-होरा-द्वेष्काण-सप्तमांश-नवमांश द्वादशांशत्रिंशांशानां) घर्गाणां-
मैक्यजं योगजं बलं गृहादिपचशात् गृहादिसप्तवर्गस्वामिचशात्
ग्राह्यमित्यर्थः । अत्रत्यविशेष उदाहरणे विलोम्यः ॥५॥

अत्रोपपत्तिः—यः कश्चिदुच्चस्थित उच्चकर्मकृत् स बलवान्,
यश्च नीचस्थो नीचकर्मकृत् स निर्वलो भवतीति सर्वत्र प्रसिद्ध-
मेवास्ति । अत एव नीचस्थस्य ग्रहस्यापि बलं शून्यं, ततः उच्चामिमुखं
गच्छतो बलमप्युपचीयमानं परमोच्चस्थाने परमं रूपमितं भवितु-
मर्हति । अत एव यथा यथा नीचग्रहयोरन्तरमधिकं तथा तथा बल-
स्याप्याधिक्यमतो नीचग्रहान्तरवशेनैवोच्चबलस्यानयनं समुचितम् ।
उच्चसमे ग्रहे नीचग्रहान्तरं परमं पट्टाशिसमं तत्र यदि परममुच्चबलं
रूपमितं तदेष्टनीचग्रहान्तरेण किमिति = $\frac{(\text{ग्र-नी}) \times १}{६} = ६$ एष्टबलं

स्यादेव । तथा च परमोच्चस्थानाद् मित्रस्थानस्थे ग्रहे नीचग्रहान्तरं
यदेव पड्भालपं तदेव बलानयनार्थं ग्राह्यम् । तत्तद्वात् पृष्ठस्थे ग्रहे
नीचोनो ग्रहः पड्भालप एव । उच्चादग्रस्थे ग्रहे नीचोनो ग्रहः पड्भा-
धिकः स भगणाच्च्युतः पड्भालरो ग्रहोर्नीचसमो भवितुमर्हत्यतो

“नीचोनो भगणाच्छ्रुतः षडधिकः” इत्युक्तं सयुक्तिकमेव । उच्चस्थाने सर्वोत्कृष्टत्वाद्वृत्तमित पूर्णं बलं, ततः क्रमापचयेन मूलत्रिकोणादौ तारतम्यात् त्रिचरणादिबलं स्वीकृतमाचार्यैरित्युपपन्नम् ॥ ५ ॥

भा.—स्पष्ट ग्रहमें अपने नीचको घटावे यदि ६ राशिसे अल्प हो तो उसीमें ६ का भाग देनेसे, यदि ६ राशि से अधिक हो तो उसको १२ राशिमें घटाकर शेषमें ६ का भाग देनेसे उस ग्रहका उच्च बल होता है । अपनी राशिमें दो चरण, समकी राशिमें, अष्टमांश, मूलत्रिकोणमें तीन चरण, मित्रकी राशिमें एक चरण, अधिमित्रकी राशिमें त्रिगुणित अष्टमांश, शत्रुकी राशिमें षोडशांश, अधिशत्रुकी राशिमें वक्तीसवाँ भाग बल होता है । इस प्रकार ग्रहोंके सप्तवर्गज बल गृहादि सप्तवर्गके स्वामीके वशासे ग्रहण करना चाहिए । अर्थात् ग्रह जिसके वर्ग में हो वह मित्र शत्रु आदिमें जो हो वही बल ग्रहण करे ॥

विशेष—जो राशि स्वगृह और मूलत्रिकोण दोनों होता हो, भयवा उच्च, स्वगृह और मूलत्रिकोण तीनों होता हो तो वहाँ कौन बल ग्रहण करना चाहिए इस विषयके निर्णयमें सारावलीके वचन उदाहरण (२४) चक्रमें लिखा है देखो ॥५॥

उ० दी०—अत्र तावत् ग्रहाणामुच्चनीचविभागो बृहज्जातके—

‘अजवृषममृगाङ्गनाकुलीरा भूपयणिजौ च दिवाकरादितुंगाः ।

दशशिखिमनुयुक्तियोन्द्रियांशैस्त्रिनयकविंशतिभिश्च तेऽस्त्रनीचाः ॥’

अत्र सूर्यः १० । १२ । ५७ । ३८ अस्य नीचम् ६१० नीचोनः सूर्यः ४१२५७३० षड्भालत्वाच्चक्राक्ष शोधितोऽतः षड्भकलब्धं शून्यम् ०० शेषम् ४१२५७३० षष्ठ्या संगुण्य स्वस्वस्थानीयहारेण विभज्य लब्धमुपयुपरि संयोज्य जातम् २४५१२७३ षड्भकलब्धं ४० शेषम् ५१२७३० पुनः षष्ठ्या संगुण्य स्वस्वहारेण विभज्य जातं राश्यादिस्थानीयम् ३५४१ ३ षड्भकलब्धम् ५६ अतः रवेः रूपायुच्चबलम् ००१४०१५६ एवं सर्वेषाम् । द्र० १४ चक्रम् ।

अथ निसर्गमित्रसमशत्रवः १५ चक्रत एव श्रेयाः किमत्र लेख प्रयासेन । तात्कालिकमित्रामित्रज्ञानार्थं तु—

“अन्योन्यस्य धनव्ययायसहजव्यापारव्यवस्थिता-
स्तत्काले सुहृद इति ।”

यथात्र रवेर्द्वितीयो भौमः चतुर्थो गुरुः, दशमध्वन्द्रः, एकादश-
शुक्रः एते मित्राणि । अन्योन्यस्येत्याद्युक्तस्थानेभ्योऽन्यत्रस्थी बुधशनी
तेन सूर्यस्य बुधशनी शत्रू भवतः । एवं सर्वेषां विचार्यम् । अधि-

मित्रादिचकार्यं तु द्रष्टव्या १७ चक्राध स्थिता चण्डेश्वरोक्तिः । अलमत्र लेखविस्तरेणेति ।

अथ सप्तवर्गेश्वरचक्र तु बृहज्जातकादित एव ज्ञेयम् । ततो बलम् । यथा—रविरधिशत्रुगृहेऽतो रूपस्या १ स्य दन्तांशो गृहबलम् ००।१।५२ । सप्तहोरायामक्षम् ००।३०।०० शत्रुद्रेष्काणेऽतोऽष्ट्यशक ००।३।४५ । समसप्तमांशेऽतोऽष्टमांशक ००।७।३० । अधिशत्रुनवमांशे दन्तांश ००।०१।५२ अधिमित्रद्वादशांशे त्रय इमांशा ००।२२।३० अधिमित्रत्रिंशांशेऽपि त्रय इमांशा ००।२२।३० एव सर्वेषाम् । द्र० २४ चक्रम् ।

अथैषा सप्तवर्गजवलानां योगो रवेरैश्वज बलम् १।२६।५६ । एव सर्वेषाम् । द्र० २५ चक्रम् ॥ ५ ॥

अथ युग्मायुग्मराशिनवांशरत्न केन्द्रादिवल चाह—

शुक्रेन्दू समभांशके हि विपमेऽन्ये द्युरङ्घ्रिं बलं केन्द्राद्येषु च रूपकार्धचरणान् यच्छन्ति खेटाः क्रमात् । स्त्रीखेटौ चरमे नराः प्रथमके तृतीयौ च मध्ये तथा द्रेष्काणे वितरन्ति पादमुदितं स्यात् स्थानवीर्यं त्विदम् ॥ ६ ॥

व्या०—शुक्रेन्दू समभांशके समराशौ समनवांशके वा स्थितौ तदाङ्घ्रिमेकचरणं बलं दद्याताम्, यदि समराशौ समनवांशे चोभयत्र स्थितौ तदा पादद्वयमन्यथा शून्यम्बलमित्यर्थत एव सिद्धं स्यात् । तथान्ये रविबुधबुधगुरुशनय विपमे विपमराशौ विपमनवांशे वा स्थिता अङ्घ्रिमेकचरणं बलं दद्यु यदि विपमराशौ विपमनवांशे चोभयत्र स्थितास्तदा पादद्वयमन्यथा शून्यं बलं स्यात् । अथ केन्द्रादिवलमाह—केन्द्राद्येषु केन्द्र—पणफरापोक्षिमेषु स्थिता खेटा सर्वे ग्रहाः प्रमेण रूपकार्धचरणान् बलानि यच्छन्ति, केन्द्रस्या रूपतुल्य, पणफरस्या अर्धं, आपाक्षिमस्वाधरणमेकचरणं बलं ददतीत्यर्थः । अथ द्रेष्काणबलमाह—स्त्रीखेटौ, चन्द्रशुक्रौ चरमे तृतीयद्रेष्काणे, नराः बुधग्रहा रविबुधगुरुच प्रथमके प्रथमद्रेष्काणे तथा शनीयौ नपुंसकौ शनिबुधौ मध्ये द्वितीयद्रेष्काणे पादमेकचरणं बलमिति यथोक्ता ग्रहा वितरन्ति ददतीत्यर्थः । इदं पञ्चधादित स्थानवीर्यं स्यात् ॥ ६ ॥

अत्रप्रापपत्ति—समराशीनां स्त्रीराशिन्यात् चन्द्रशुक्रयोश्च स्त्री

००।००।००' एषां पञ्चानामैक्यं रवेः स्थानबलं जातम् २।५५।५८ एव चन्द्रादीनामपि । द्र० २६ चक्रम् ॥६॥

अथ दिग्बल-कालबल-पक्षयलान्याह—

मन्दालग्नमिनात्कुजाच्च हिवुक्तं शोध्यं विधोर्भागवात्
माध्यं ज्ञाद् गुरुतोऽस्तमत्र रसभात्पुष्टं त्यजेच्चक्रतः ।
दिग्वीर्यं रसहृत्त्वथो समयजं रूपं सदा स्याद्विद-
स्त्रिशद्भक्तनतोन्नते शशिकुजार्कीणां परेषां बले ॥७॥

व्या०—मन्दात् शनैश्चराल्लग्नं, इनात् सूर्यात् कुजाच्च हिवुक्तं चतुर्थलग्नं, विधोश्चन्द्रात् भागेर्वाच्च माध्यं दशमलग्नं, ज्ञात् गुरुतश्चास्तं सप्तमलग्नं शोध्यं तद्रसभादधिकं चेत्तदा चक्रतो द्वादशराशिभ्यस्त्यजेत् तद् रसहृत् पङ्क्तं दिग्वीर्यं स्यात् । अथो समयजं बलमाह—विदो बुधस्य समयजं बलं सदा सर्वस्मिन् काले रूपं स्यात् । त्रिशद्भक्तनतोन्नते क्रमेण शशिकुजार्कीणां परेषां च बले भवतः, त्रिशद्भक्तनतं शशिकुजार्कीणां बलं, त्रिशद्भक्तोन्नतं रविगुरुशुक्राणां बलं स्यादित्यर्थः ॥७॥

अन्नोपपत्तिः—यो ग्रहो यस्यां दिशि बलवान् तत्सम्बन्धि बलं दिग्बलमित्युच्यते । तत्र ग्रहाणां दिक्क्रमस्तु राशिचक्र एव । यथोक्तं भास्कराचार्यैः—“यत्र लग्नमपमण्डलं कुजे तद् गृहाद्यमिह लग्नमुच्यते प्राचि पश्चिमकुजेऽस्तलग्नकं मध्यलग्नमिति दक्षिणोत्तरे ॥” एतेन लग्नं पूर्वदिशि, सप्तमलग्नं पश्चिमदिशि, चतुर्थलग्नमुत्तरदिशि, दशमलग्नं दक्षिणदिशीति प्रत्यक्षतोऽपि दृश्यते । तथा च—“दिक्षु बुधाहिरसौ रविमौमी सूर्यसुतः सितशीतकरी च ” । इति वराहमिहिरचचनेन ग्रहाणां दिक्सम्बन्धेन बलोपचयापचयो सिद्धौ । तत्र यथोक्तदिशि ग्रहो पूर्णबली ततश्च यथा यथा विप्रकर्षस्तथा तथा बलस्यापचयः, परमे विप्रकर्षे बलाभाव इति युक्त्या सिद्ध्यति । परमविप्रकर्षस्तु पङ्क्तान्तर एव भवितुमर्हति । यथा शनेः पश्चिमे (सप्तमलग्ने) पूर्णं बलं ततः क्रमापचयेन (प्राचि, प्रथमलग्ने) बलाभावः ततश्च क्रमोपचयेन सप्तमे पुनः पूर्णं बलम्, अतो यथा यथा बलाभावास्थानग्रहयोरन्तरमधिकं तथा तथा बलाधिक्यमिति सिद्ध्यति । अतोऽनुपातेनेष्टदिग्बलसाधनं समुचितम् । यथा—यदि लग्नशब्दोः पर-

मान्तरेण पङ्काशिमितेन पूर्णं रूपमितं बलं लभ्यते तदेष्टलक्षण-
न्तरेण किमिति शनेदिग्वलम् = $\frac{1 \times (श - ल)}{६}$ । एवं सर्वेषां ग्रहाणां
बलानयनमुपपद्यते । पङ्काल्पान्तरग्रहणार्थं चक्रशोधनमपि सयु-
क्तिकमेवेत्युपपन्नं दीग्वीर्यं रसहृदित्यन्तम् । अथ कालबलोपपत्तिः—
“निशि शशिकुजसौराः सर्वदा शोऽहि चान्ये” इति पराहमिहिर-
वचनेन बुधस्य सर्वदा रूपं बलम् । शशिकुजार्क्षिणां राशौ बलवत्त्वा-
न्मध्यराशौ पूर्णं बलं तत्र नतं पूर्णं त्रिशत्तुल्यम् । दिने निर्वल-
त्वान्मध्याह्ने बलाभावस्तत्र नतमपि शून्यमतो नतवशेनैव बलोपच-
यापचयौ सिद्धावतोऽनुपातो यदि त्रिशत्तुल्ये परमेनते पूर्णं बलं
रूपमितं लभ्यते तदेष्टनते किमिति = $\frac{१ \times नत}{३०}$ = शशिकुजार्क्षिणां
बलम् । एव रविगुरुशुक्राणां दिने बलित्वान्मध्याह्ने पूर्णं बलं
तत्रोन्नतं पूर्णं त्रिशत्तुल्यम्, राशौ निर्वलत्वान्मध्यराशौ बलाभाव-
स्तत्रोन्नताभावेतः पूर्ववदनुपातेन तेषां कालबलम् = $\frac{१ \times उन्नत}{३०}$
इत्युपपन्नम् ॥७॥

भा०—शनिश्चर में लग्न को, रवि और मंगल में चतुर्थभाज को, चन्द्र और
शुक्र में दशम भाज को, बुध और वृहस्पति में सप्तम भाज को घटावे शेष यदि ६
राशि या ६ राशि से अल्प हो तो उसी में, यदि ६ राशि से अधिक हो तो १२
राशि में घटाकर जो बचे उस में ६ का भाग देने से एवधि ग्रहों का दिग्वल होता
है । अथ कालबल कहते हैं—बुध का बल सर्वदा रूप [१] होता है । तथा नत
घटी को ३० से भाग देने से एवधि चन्द्र, मंगल, शनि का बल, और उन्नत घटी
में ३० से भाग देने से एवधि रवि, गुरु शुक्र का बल होता है ॥ ७ ॥

उ० दी०—रवे १० । १२ । ५७ । ३८ रसादियुक्तं ६ । २१ । ३३ । १५
विशेष्य शेषम् ०० । २१ । २४ । २३ पङ्कभक्तलघ्वम् ०० शेषम् २१ । २४ । २३
इदं पष्ट्या संगुण्य स्वस्वस्थानीयहरेण विभज्य लघ्वमुपयुगिति संयोज्य
जातम् ४२ । २४ । २३ पुनः पङ्कभक्तलघ्वम् ७ शेषम् ०० । २४ । २३
पुनरपि पष्ट्या संगुण्य स्वस्वहारेण विभज्य लघ्वमुपयुगिति संयोज्य
राश्यादिस्थानियं जातम् ४२ । २३ । ०० अत्रापि पङ्कभक्तलघ्वम् ८ ।
अतो जातं रवेदिग्वलम् ०० । ७ । ८ । एवं चन्द्रादीनां तदलाकावस्था
साध्यम् । द्र० ३० चक्रम् । अथ नतम् २६ । २६ त्रिशता भक्तं जातं शशि-

कुजाकीर्णां बलम् ००।५२।५८ अथोन्नतम् ३ । ३१ । त्रिशता भक्तलब्धं
रविगुरुशुक्राणां बलम् ०० । ०३ । ०२ । बुधस्य सर्वदा बलम् १।००।००
एवं नतोन्नतबलं जातम् । द्र० ३१ चक्रम् ॥५॥

अथ पक्षबलं त्र्यंशबलं वर्षेशादिवलञ्चाह—

शुक्लेऽन्त्ये तिथिहृद्गतैः प्यतिथयो वीर्यं सतां भूच्युतं
पापानां द्विगुणं विधोरिदमथाहस्यंशकेषु क्रमात् ।
सौम्यार्काकभुवां निशः शशिसिताराणां च रूपं सदे-
ज्यस्यायाङ्घ्रिचयाहली किल समामासद्युहोरेश्वरः ॥८॥

व्या० — शुक्ले शुक्लपक्षे अन्त्ये कृष्णपक्षे क्रमेण तिथिहृद्गतै-
रप्यतिथयः । (शुक्ले तिथिभिः पञ्चदशभिर्हता गततिथयः, कृष्णे
पञ्चदशभक्ता एष्यतिथय इत्यर्थः) सतां शुभप्रहाणां वीर्यं बलं
पक्षबलं स्यादिति । तत् शुभबलं भूच्युतं रूपाद्विशुद्धं पापानां पाप-
प्रहाणां पक्षबलं स्यात् । विधोश्चन्द्रस्य इदं पक्षबलं द्विगुणं विधेयम् ।
अथ दिनरात्रिभिर्भागवलमाह — अहो दिनस्य त्र्यंशकेषु क्रमात्
सौम्यार्काकभुवां । (प्रथमत्र्यंशे सौम्यस्य बुधस्य, द्वितीयत्र्यंशेऽर्कस्य
सूर्यस्य, तृतीयत्र्यंशेऽर्कभुवः शनैश्वरस्येत्यर्थः रूपं बलं स्यात् ।
तथा निशो रात्रेऽर्कशकेषु क्रमात् शशिसिताराणां चन्द्रशुक्रकुजानां
रूपं बलं स्यात् । इज्यस्य बृहस्पतेः सदा सर्वस्मिन् काले रूपं बलं
भवति । अथानन्तरं वर्षेशादिवलं कथयति समा—मासद्युहोरेश्वरः
क्रमादङ्घ्रिचयाचरणवृद्धितो वली स्यात् । (वर्षेश्वरस्यैकचरणतुल्यं,
मासेश्वरस्य चरणद्वयं, दिनेश्वरस्य चरणत्रयं, होरेश्वरस्य चरण-
चतुष्टयं बलं भवतीत्यर्थः ॥८॥

अत्रोपपत्तिः—“ बहुलसितगताः स्युः क्रूरसौम्याः क्रमेण ” इति
बराहमिहिरोक्तेन शुक्लपक्षे शुभप्रहाः बलिनः पापप्रहाः निर्वलाः,
कृष्णपक्षे पापप्रहा बलिनः शुभाश्च निर्वला इति । तत्र शुक्लपक्षे द्विज-
रात्रस्य चन्द्रस्य शुक्लवृद्ध्या साधूनामिव शुभप्रहाणां बलवृद्धिः,
चौराणामिव पापप्रहाणां बलक्षयः । एवं पूर्णिमान्ते चन्द्रशुक्लस्य
परमत्वात् शुमानां बलं परमं रूपमितं, पापप्रहाणां बलमाद्यस्तत्र
गतशुक्लतिथयः पञ्चदश, तथैष्यकृष्णतिथयश्च, पञ्चदश । अतः शुक्ले
गततिथिवृद्ध्या, कृष्णे चैष्यतिथिवृद्ध्या शुभप्रहाणां बलवृद्धिः सिद्धाऽ-

तोऽनुपातेन शुक्लपक्षे शुभग्रहबलम् = $\frac{१ \times \text{गति}}{१५}$ । एवं कृष्णपक्षे

शुभबलम् = $\frac{१ \times \text{एति}}{१५}$ । पापग्रहाणां तु पूर्वोक्तयुक्त्या शुक्ले एष्य-

तिथिवृद्ध्या कृष्णे च गततिथिवृद्ध्या बलवृद्धिस्ततोऽनुपातेन शुक्ल पक्षे पापग्रहबलम् = $\frac{१ \times \text{एति}}{१५} = \frac{१५ - \text{गति}}{१५} = १ - \frac{\text{गति}}{१५}$ । एवं

कृष्णपक्षे पापबलम् = $\frac{१ \times \text{गति}}{१५} = \frac{१५ - \text{एति}}{१५} = १ - \frac{\text{एति}}{१५}$ । एतेन शुभ-

बलोनं रूपमेव पापबलं सिद्धमतो “भूच्युतं पापाना” मित्यन्तमुप-
पन्नम् । तथा चन्द्रस्य यावदेव पक्षबलं तावदेव चेष्टाबलमपि भव-
त्यतोऽत्रैव द्विगुणित पक्षबलमेव तयोर्योगसम गृहीतमत एव “प्राग्वध्न
वीर्याय ते” इत्यग्रे वक्ष्यते । दिनरानित्र्यंशबलोपपत्तौ तु—“निशामुखे
शीतरुचिर्बलीयान् भृगुनिशीथे कुसुतो निशान्ते । प्रातर्बुधो मध्यदिने
दिनेश शनिर्दिनान्ते धिपण, सदैव ॥” इति होरामकरन्दोक्तमेव
प्रमाणम् । अथ वर्षेशमासेशदिनेशहोरेशानां मध्ये वर्षेशस्य सर्वापि-
क्षयाऽधिककालेनावृत्तिर्भवति ततोऽऽपकालेन मासेशस्य ततोऽप्यल्प
कालेन दिनेशस्य ततोऽल्पेन होरेशस्य पुन पुनरावृत्तिर्भवति । अत
आवृत्त्यधिक्यवशादेव पादवृद्ध्या वर्षेशादीनां बलानि पठितानीति ॥८॥

भा०—शुक्लपक्ष म गत तिथि को, कृष्णपक्ष मे एष्य तिथि को १५ से भाग
देकर लब्धि शुभ ग्रह का पक्षबल होता है । और शुभ ग्रह के पक्षबल को १ में
घटाकर पाप ग्रह का पक्षबल होता है । चन्द्रमा के पक्षबल को द्विगुणित कर देना
चाहिये । अब व्यंशबल कहते हैं—दिन के प्रथम व्यंश में बुध का, द्वितीय व्यंश में
सूर्य का तृतीय व्यंश में शनि का रूप (१) बल होता है । रात्रि के प्रथम व्यंश में
चन्द्रमा का, द्वितीय व्यंश में शुक्र का, तृतीय व्यंश में मङ्गल का रूप १ बल होता
है । तथा बृहस्पति का सदा रूप १ बल होता है । और वर्षेश का १ चरण, मासेश
का २ चरण, दिनेश का ३ चरण, होरेश का ४ चरण (रूप मुख्य) बल होता है ॥८॥

उ० दी०—गतैष्यतिध्यानयनार्थं तु ३२ चक्राध स्थितगद्ये “सूर्यान्
चन्द्रस्य लवार्कभाग” इत्यादिपद्यं विलोक्यम् । ततोत्र कृष्णपक्षत्वा
दैव्यतिथ्यादयः ॥२६॥२७ एतत्तत्तदशश ००१३३५८ इदं शुभग्रहाणां
पक्षबलम् । एतदेव रूपाच्छोधित ००१२६१०२ इदं पापानां पक्ष
बलम् । पापग्रहशुभग्रहाणां निर्णय ३२ चक्राध स्थितगद्य एव
द्रष्टव्यः । द्र० ३२ चक्रम् ।

अथ रात्रेर्मध्यत्र्यंशे जन्म तेन शुक्रस्य रात्रित्र्यंशबलम् १।००।००
गुरोस्तु सर्वदा त्र्यंशबलं रूपतुल्यमेवान्येषां शून्यम् द्र० ३३ चक्रम् ।

अथ समामासद्युहोरेश्वरज्ञानार्थं द्रष्टव्यं ३४ चक्राधःपद्यम् । ततो
वर्षेशो होरेश्चापि चन्द्र एवातोऽधिकारद्वयस्य बलम् १।१५।००
मासेश्वरो रविस्तेन चरणद्वयं बलम् ००।३०।०० दिनेशो बुधस्ते-
नास्य चरणत्रयं बलम् ००।४५।०० अन्येषामनधिकारिणां शून्यम् ।
द्र० ३४ चक्रम् ।

अथ रवेर्नतोन्नतबलम् ००।५।२ पक्षबलम् ००।२६।२ दिनरात्रि-
त्रिभागबलम् ००।००।०० वर्षेशादिबलम् ००।३०।०० एषां चतुर्णां
योगेन जातं कालबलम् १।३।४ एवमन्येषां । द्र० ३५ चक्रम् ॥ ८ ॥

अथायनबलमाह—

सदा क्रान्तिभागैर्युता ज्ञस्य सिद्धाः

शनीन्द्रोर्युतोनाः क्रमाद्याम्यसौम्यैः ।

विलोमं परेषां गजाम्भोधिभक्ता

भवेदायनं वीर्यमर्कस्य दृग्भ्रम् ॥ ९ ॥

व्या०—ज्ञस्य बुधस्य सदा याम्यैः सौम्यैर्वाक्रान्तिभागैर्युताः सिद्धा
श्चतुर्विंशतिर्गजाम्भोधिभक्ता आयनमयनसम्बन्धि वीर्यं बलं भवेत् ।
शनीन्द्रोः शनिचन्द्रयोर्याम्यसौम्यैः क्रमाद्युतोनाः (याम्यक्रान्तिभागै-
र्युताः सौम्यैश्चोनाः) सिद्धा गजाम्भोधिभिरष्टचत्वारिंशता भक्ता
आयनं बलं स्यात् । परेषां रविकुजगुरुशुक्राणां विलोमं याम्यक्रान्ति-
भागैर्युताः सौम्यैर्युताः सिद्धा गजाम्भोधिभक्ता लब्धिरायनं वीर्यं
भवेत् । अर्कस्यायनं बलं दृग्भ्रं द्विगुणं कार्यम् ॥ ९ ॥

अत्रोपपत्तिः—अयनवशादुत्पन्नं बलमायनं बलम् । तद्वोधकं पद्य
सारावल्याम्—“उत्तरमयनं प्राप्ताः शुक्रकुजार्कस्तुर्मन्त्रिणो बलिनः ।
याम्ये शशिरविषुत्रौ द्वयमपि शशिजः स्वर्गसंस्थश्च ॥” इति वचनेन
बुधोऽयनद्वयेऽपि बलवानतो बुधस्य परमोत्तरगमनान्मिथुनान्ते परमं
पुनः रूपमितं, परमदक्षिणगमनाद्वनुरङ्गे च परमं रूपमितं बलम् ।
तयोर्मध्ये गालसन्धौ तु रूपार्धं बलं भमितुमर्हत्ययनद्वयेऽपि स्वबल-
त्वात् । ततः क्रान्त्युपचयेन वलोपचयोतोनोपातो यदि परमक्रान्त्यं
शैश्चतुर्विंशत्यंशै रूपार्धतुल्यं बलमुपचोयते तदेष्टक्रान्त्यंशैः किमितीष्ट-

क्रान्ती बलवृद्धिः = $\frac{1}{24} \times \text{युक्तां}, = \frac{\text{युक्तां}}{24}$ एतद्युतं गोलसन्धिजबलं

बुधस्यायनं बलम् = $1 + \frac{\text{युक्तां}}{24} = \frac{24 + \text{युक्तां}}{24}$ अत उपपन्नम् बुध-

स्यायनबलानयनम् । शनिचन्द्रयोर्ग्रहयाने बलवत्त्वात् परमग्रह-
क्रान्ती परमं रूपमितं बलं परमोत्तरक्रान्ती बलाभावस्तयोर्मध्ये
गोलसन्धौ रूपार्धं बलं भवितुमर्हति । तेन ग्रहक्रान्तिवृद्ध्या
बलवृद्धिः सौम्यक्रान्तिवृद्ध्या क्रमेण बलहानिरित्यतः पूर्ववदनुपातेन
ग्रहक्रान्तिभागैर्बलमानोय गोलसन्धिजबले योज्यं, सौम्यक्रान्ति-
भागैर्बलं प्रसाध्य गोलसन्धिजायनबला (१) दस्माद्विशोधयमेवं
शनिचन्द्रयोरायनबलानयनमुपपद्यते । अन्येषां (रविकुजगुरुशुक्राणां
सौम्यग्रहयाने बलित्वादुक्तयुक्त्या सौम्यक्रान्तिवृद्ध्या बलवृद्धिर्याम्य-
क्रान्तिवृद्ध्या बलहासस्तेन सौम्यक्रान्त्यंशैर्बलम्प्रसाध्य गोलसन्धि
जबले योज्यं, ग्रहक्रान्त्युत्पन्नबलं सन्धिजबलाद् रूपार्धमिताच्छो-
ध्यमतो "विलोमं परेषामित्युपपद्यते । रवेरायनबलतुल्यमेव चेष्टाबलं
भवत्यतो आयनबलमेव द्विगुणितं कृत्याग्रेऽर्कस्य चेष्टाबलं बलत्वेन न
गृहीतमतः "प्राग्बलं धीर्याय ते" इति घटयते ॥६॥

भा०—बुध के उत्तर वा दक्षिण क्रान्त्यंश जो हो उसको सर्वदा चौविस् (१४)
में जोड़कर ४८ का भाग देने से बुध का अयन बल होता है । तथा शनि और
चन्द्रमा की ग्रह्य क्रान्ति को २४ में जोड़कर, और सौम्य क्रान्ति को २४ में घटा
कर ४८ का भाग देने से, एवं रवि मङ्गल बृहस्पति शुक्र की दक्षिण क्रान्ति को २४
में घटाकर, और उत्तर क्रान्ति को जोड़कर ४८ का भाग देने से आयन बल होता
है । इस प्रकार सूर्य का अयन बल जो हो उसको घृता करे, तो चेष्टा बल सहित
अयन बल होता है ॥९॥

उ० दी०—तत्र तावत् क्रान्त्यंशानयनपद्यं द्रष्टव्यम् ॥३६॥ चक्रतले ।
यथात्र रवेः—“चत्वारिंशदशोतिरित्यादिना” सायनाकैः ११'३२'१३'
अस्य भुजांशः २६'३२'२६' अस्य दशमांशलब्धम् २ अतो गताङ्कः ८०
अग्रिमाङ्कः ११७ गतेष्वङ्कयोरन्तरम् ३७ अनेन शेषांशादयो ६'३२'२६'
गुणिताः २४५४३'५३' दशहलब्धम् २४'३४'२३' अनेन गताङ्को ८०
युक्तः १०४'३४'२३' दशमकः लब्धा दक्षिणक्रान्त्यंशः १०'२७'२६'
रवेर्दक्षिणगोलगतत्वात् । एवं चन्द्रार्दनामापि । प्र० ३६ चक्रम् ।

अथ रवेः क्रान्तिभागे १०।२७।२६ रेभिर्याम्यगोलगतत्वात् सिद्धा
२४ ऊनाः १३।२३।२४ गजाम्मोधिनि ४८ रेभिर्भक्ताः लब्धमायनं
बलम् ००।१६।५६ एवमन्येषाम् । अत्रेदमप्यवधेयं यद्देवरायनचेष्टा-
बलपास्तुल्यत्वादत्रैवायनबलं द्विगुणं विधाय चेष्टाबलानयनं न
कृतमाचार्येण, किञ्चोद्दोदाहरणे पृथक् चेष्टाबलमानीतं तेनैकगुणमेव
चक्रं निहितम् । द्र० ३७ चक्रम् ॥ ६ ॥

अथ चेष्टाबलं नैसर्गिकबलं चाह—

मध्यस्पष्टयुतेर्दलो नितचलं चेष्टाख्यकेन्द्रं कुजात्
स्याच्चेत्तद्भगणाच्छ्रुतं पङ्क्तिं पङ्क्त्युच्च चेष्टाबलम् ।
स्यादेकोत्तररूपमद्विविधतं नैसर्गिकं स्पष्टबलम्
मन्दारज्ञसुरेज्यशुक्रशशभृत्तीक्ष्णद्युतीनां क्रमात् ॥१०॥

व्या० — मध्यस्पष्टयुतेर्दलो नितचलं मध्यस्पष्टग्रहयोगस्यार्धे शो-
नितं चल शोभोच्चं कुजात् कुजमारभ्य चेष्टाख्यकेन्द्रं स्यात् । तत् चेष्टा-
केन्द्रं चेत् पङ्क्तिं पङ्क्तांशिभ्योऽधिकं तदा भगणाद् द्वादशराशितश्च्युतं
शुद्धं पङ्क्त्युच्च चेष्टाबलं स्यात् । अथ नैसर्गिकबलमाह—एकोत्तरं रूपं
अद्विविधतं सप्तभिर्भक्तं क्रमात् मन्दारज्ञसुरेज्यशुक्रशशभृत्तीक्ष्णद्युतीनां
नैसर्गिकं स्वभाषिकं बलं स्यात् । यथा रूपं शतभक्तं शनेचलं, रूपद्वयं
सप्तभक्तं कुजस्य, रूपत्रयं सप्तभक्तं बुधस्यैवमग्रेऽपीति ॥१०॥

अत्रापपत्तिः—“उदगयने, रविशोतमयूखौ चक्रसमागमगाः
परिशेषाः । विपुलकरा युधि चोत्तरसंस्थाश्चष्टितवीर्ययुताः परि-
कल्प्याः ॥” इति वराहमिहिराकन कुजादयो चक्रोपगता विपुलविम्ब-
त्वात् चेष्टाबलसहिता भवन्ति । चक्रता तु नोचासन्ने तत्रापि परम-
नीचे विम्बस्यातिविपुलत्वाच्चेष्टाबलं परमं रूपमितं तत्र शोभकेन्द्रमपि
परमं पङ्क्तांशिसमम्, ततश्चाग्रे विम्बविपुलतायाः क्रमापचयाच्चेष्टा-
बलस्य हासः परमोच्चस्याने विम्बस्यातिसूक्ष्मत्वाच्चेष्टाबलाभायस्तत्र
शोभकेन्द्रस्याप्यभावाऽत एव शोभोच्चग्रहान्तरवृद्धयैव चेष्टाबलवृद्धिः
सिद्धाऽत एव शोभोच्चग्रहान्तरमेव चेष्टाबलकेन्द्रत्वेनोक्तम् । शोभोच्च-
ग्रहान्तरानाथमेव “पङ्क्तिं भगणाच्छ्रुतम्” इत्युक्तम् । ततोऽ-
नुपातो यदि परमनीचस्याने पङ्क्तांशितुल्येन शोभोच्चग्रहान्तरेण रूप-

मितं चेष्टावलं तदेष्टशीघ्रोच्चग्रहान्तरेण किमिति = $\frac{(\text{शीघ्र-ग्र})}{६} =$
 इष्टचेष्टावलम् । एवं चेष्टावलं कुजादीनां पञ्चानामेव यतो रवेश्चेष्टावल-
 मायनवलतुल्यमतस्तदेव द्विगुणितम् । तथा चन्द्रस्य चेष्टावलं पक्ष-
 वलतुल्यमतः पक्षवलमेव द्विगुणितं पूर्वमेव गृहीतमिति । अत्र स्पष्ट-
 ग्रहस्थाने स्पष्टमध्ययोर्योगार्धे फलद्वयाधसंस्कृतमध्यतुल्यं स्वीकृत-
 यानाचार्यैस्तत्रागम एव प्रमाणम् । अथ नैसर्गिकबलापपत्तिः—“श-
 कुचुगुशुचराद्या वृद्धितो वीर्येवन्तः” इति यराहमिहिरोक्तेन शन्यादयो
 ग्रहा वृद्धितः क्रमेण बलिनो भवन्ति । तत्र सर्वापक्षया विम्बविपुल-
 त्वात् सूर्यस्याधिकं बलं रूपमितम्, शनेः सर्वापक्षया विम्बस्य
 सूक्ष्मत्वात् कारणादल्पं रूपसप्तमांशसमं १ भवितुमर्हति । ततो द्विगुण
 सप्तमांशसमं १ कुजस्य, त्रिगुणणितसप्तमांशसमं १ बुधस्य । एव गुराः
 = १, शुकस्य = १, चन्द्रस्य १, रवेः १ = १ । एतद्वलं सवदा स्थिर-
 रूपत्वाधैसर्गिकमित्युक्तम्प्राचीनैरिति दिक् ॥१०॥

भा०—मध्यम स्पष्ट ग्रह के योगार्ध को शाघ्राच्च में घटाने से भौमादि पाँच
 ग्रहों का चेष्टा केन्द्र होता है, यदि वह ६ राशि से अधिक हो तो फिर उसको १२
 में घटाकर चेष्टाकेन्द्र समझना । उस केन्द्र में ६ का भाग देने से लब्धि चेष्टावल
 होता है । तथा—(एक से सात तक) एकाद्येकोत्तर भक्त को पृथक् पृथक् ० से
 भाग देने से क्रम से शनि, मंगल, बुध, गुरु, शुक, चन्द्र, रवि इनका नैसर्गिक
 बल होता है । जैसे—१ में ७ का भाग देने से लब्धि ०।०।४ शनि का । २ में
 ७ का भाग देने से ०।१।०।९ मंगल का इत्यादि उदाहरण चक्र ४१ देखो ॥१०॥

उ० दी०—मध्यमकुजः ००।११।१६।४३ स्पष्टकुजः १०।२४।२७।१८
 अनयोर्योगः ००।०५।४४।०१ अस्य दलं ००।०२।५२।००।३० अनन
 कुजशीघ्रोच्चम् १०।११।११।४३ हीनं जातं चेष्टाख्यकन्द्रम् १०।०८।१६।४२।
 ३० इदं पङ्क्तिमता भगणैः १२ शोधितम् १२।२१।४०।१८ इदं पङ्-
 भक्त जातं कुजस्य चेष्टावलम् ०।१७।१३ अत्रापि भजनप्रकार
 उच्चवलानयनवदेव शेषः । एवमन्येषामपि चेष्टाकेन्द्रबले साध्ये ।
 द्र० ३८—३६ चक्रे । अथ रवेरायनवलम् ००।१६।५६ चेष्टावलञ्च
 ००।१६।५६ अनयोर्योगः स्पष्टचेष्टावलम् ००।३३।५२ एवं सर्वेषाम् ।
 द्र० ४० चक्रम् । अथ ७ दं सप्तभिभक्तं लब्धं रवेर्नैसर्गिकवलम्
 १।००।०० एव ६ मिदं सप्तभक्तं लब्धम् चन्द्रनैसर्गिकवलम् ००।५१।
 २६ एवं सर्वेषाम् । द्र० ४१ चक्रम् ॥१०॥

अथ युद्धादिवलमाह —

युद्धे वाणवियोगहृत्स्नचरयोर्वीर्यैक्ययोरन्तरं
स्वं सौम्यस्वस्वगो क्षयं च यमदिक्संस्थस्य कुर्याद्वले ।
सदृष्ट्यङ्घ्रियुगुग्रदृष्टिचरणोनं खेटवीर्यं भवेत्

व्या० — खचरयोः (भौमादिपञ्चानामन्यतमयोर्द्वयोः) ग्रहयो-
र्युद्धे (राश्यंशादितुल्यत्वे) सति तयोर्वीर्यैक्ययोः पूर्वोक्तपङ्क्तौ-
क्ययोरन्तरं वाणवियोगहृत्स्न (ग्रहयोर्दक्षिणोत्तरान्तररूपेण शरान्त-
रेण भक्तमित्यर्थः) युद्धवलं भवति । तत् सौम्यस्वस्यात्तरदिकृसंस्थस्य
वले स्वं धनं, यमदिक्संस्थस्य दक्षिणस्थस्य वले क्षयमृणं कुर्याद्
गणक इति शेषः । शरान्तरं त्वैरुदिशरान्तरेण भिन्नदिशोयोगेन भव-
तीति ज्ञेयम् । तथा यस्य ग्रहस्य यद्विक्शरो भवति स तद्विक्स्थो
ज्ञेयः । एकदिक्स्थयोयस्याक्षरः शरः स तद्विक्स्थो भवतीति मति-
मतानुक्रमपि ज्ञेयम् । एवं पूर्वानीतवलं सदृष्ट्यङ्घ्रियुक् प्रागानीत-
शुभग्रहदृष्टियोगचतुर्थांशेन युक्तं उग्रदृष्टिचरणानं पापदृष्टियोगचतु-
र्थांशेन हीनं कार्यं तदा खेटवीर्यं ग्रहवलं भवेत् ॥

अत्रोपपत्तिः—भौमादिपञ्चग्रहाणामन्यतमयोर्ग्रहयो राश्यंशादितु-
ल्यत्वं युद्धलक्षणम् । तत्र “ विपुलकरा युधि चोत्तरसंस्थाश्चेष्टित-
वीर्ययुताः परिकल्प्याः । ” इति बृहज्जातकवचनेन युद्ध उत्तरस्थस्य
जयवशाच्चेष्टावलवृद्धिर्दक्षिणस्थस्य पराजयवाशाच्चेष्टावलहानिः ।
उत्तरस्थस्य यावदेव बलाधिक्यं तावदेव दक्षिणस्थस्य बलाल्पत्वम-
पीत्यर्थात् सिद्धम् ।

अत्रैककलातोऽल्पे शरान्तरेऽन्तराभाव एव स्वीकृतः । अतस्तत्र
दक्षिणोत्तरान्तराभावेन जयपराजयाभावात् संस्काराभाव एव ।
ततश्च शरयोः कलातुल्येऽन्तरे दक्षिणोत्तरस्थत्वप्रवृत्तिस्तत्र ग्रहयोर्ब-
लान्तरतुल्यो जयः पराजयश्च समुचितः । अथेष्टशरान्तरेणानुपातो-
यदि कलामात्रेण शरान्तरेण बलान्तरतुल्यं बलं लभ्यते तदेष्टशरान्त-
रेण किमिति । अत्रेष्टशरान्तरस्य वृद्धौ बलस्य हासात्, हासे च
वृद्ध्याः “ इच्छावृद्धौ फले हासो हासे वृद्धिः फलस्य तु । व्यस्तं
त्रैराशिकं तत्र ” इति व्यस्तत्रैराशिकेन बलान्तरमेकेन गुणितमिष्टं,
शरान्तरेण भक्तम् = $\frac{\text{य अं} \times १}{\text{श अं}}$ इदं फलमुत्तरस्थस्य जयित्वाद् बले

धनं दक्षिणस्थस्य पराजयोर्केवलं क्षयं समुचितमेव । अथ दृष्टिसंस्कारोपपत्तिः—“यलवान् मित्रस्वशृङ्गोच्चनवांशेष्विच्छितः शुभैश्चापि ।” इति लघुजातकोक्ता शुभैर्दृष्टो यलवान्, पापदृष्टश्च निर्बलः । तत्र चन्द्रगुरुशुक्राः सदैव शुभाः रविकुजशनयश्च सदैव पापाः । बुधस्य शुभयोगे शुभत्वाच्चत्वारः शुभाः, पापयोगे पापत्वात् चत्वारः पापा अपि । अथ यदि चत्वारोऽपि शुभाः पूर्णदृष्ट्या पश्येयुस्तदा रूपतुल्य दृग्वलं धनम् । यदि च चत्वारोऽपि पापाः पूर्णदृष्ट्या पश्येयुस्तदा रूपतुल्यं यलमृणं भवितुमर्हति । अतः दृष्टियोगेनानुपाता यदि चतुरूपमितेन (४) सर्वदृष्टियोगेन रूपं (१) यत्नं लभ्यते तदेष्टदृष्टियोगेन किमिति = $\frac{१ \times \text{दृष्टियो}}{४}$ इति शुभदृष्टियोगचतुर्थांशो धनं पापदृष्टियोगचतुर्थांशं ऋणं समुचितमेवेत्युपपन्नम् ॥१० + ॥

भा०—भीमादिक पाँच ग्रहों में यदि दो ग्रहों के राश्यादिक तुल्य हो तो युद्ध कहलाता है । जिन दो ग्रहों में युद्ध का लक्षण हो उन दोनों ग्रहों के पड़्यलैक्यना भन्तर करके उसमें उन्हीं दोनों ग्रहों के शरान्तर कला से भाग देने से एष्टि युद्ध बन जाता है । यह उत्तर दिशा में स्थित ग्रह के पड़्यलैक्य में घन और दक्षिण दिशा में स्थित ग्रह के पड़्यलैक्य में ऋण करे । तथा जिस ग्रह पर जितने शुभ ग्रह की दृष्टि हों उन दृष्टि योग के चतुर्थांश को जोड़े । और पापग्रह सम्बन्धि दृष्टियोग के चतुर्थांश घटावे तो ग्रहों का बन होता है । यहाँ युद्ध का लक्षण तथा शरसाधन उदाहरण चक्र ४३ के नीचे देंगे ॥१० + ॥

उ० दो०—अत्र तात्प्रहाणां युद्धादिविचारस्तु ४३ चक्रसम्बन्धिगद्यपद्यदर्शनेनैव सुगमाऽलमत्र लेखविस्तरं ऐति ।

अथ दृग्वलविचारः तत्र रव्युपरि चन्द्रगुरुशुक्रशनीनां प्रमा दृष्टव्यः ००।३६।०३ ॥ ००।२५।३० ॥ ००।०८।३७ ॥ ००।४७।३५ अथ शुभानां चन्द्रगुरुशुक्राणां दृष्टियोगचतुर्थांशदस्मात् ००।१८।१७ पापस्य शनैर्दृष्टचतुर्थांशं ००।११।४५ विशोष्य शेषं रवेर्दृग्वलम् ०० ०६।२३ एवमन्येषां द्र० ४२ चक्रम् ।

अथ रवे स्थानयलम् २।५५।५८ दिग्वलम् ००।०७।०८ कालयलम् १।०२।०४ निसर्गयलम् १।००।०० चे टायलम् ००।३३।५२ दृग्वलम् ००।६।२३ एवमैक्यं जातं रवेः पड़्यलैक्यम् ५।४६।२४ एयं चन्द्रादीनामपि शेषम् किं पड़्यविस्तरं ऐति । द्र० ४३ चक्रम् ।

अथ भावानां त्रिविधवर्लमाह—

भावानां वर्लमीशजं च नृचतुष्पादाख्यकीटाम्बुजाः ॥११॥

जायाम्न्वाद्यखभोनिताः खलुः ततो दिग्वीर्यवत्तदयुतं

सदृष्ट्यङ्घ्रियुगुग्रदृष्टिचरणोनं जेज्यदृग्युक् पुनः ॥

व्या०—भावानां तन्वादीनामीशजं (स्वामिवलमित्यर्थः) वर्लं
स्थादित्येकम् । च (पुनः) नृचतुष्पादाख्यकीटाम्बुजा द्विपदच-
तुष्पादकीटजलचरसंज्ञनराशयो भावाः क्रमेण जायाम्न्वाद्यखभो-
निताः सप्तमचतुर्थप्रथमदशमभावै रहिताः कार्या इत्यर्थः । ततो
दिग्वीर्यवत् “रसभात् पुष्टं त्यजेच्चक्रतो दिग्वीर्य रसहृत्” इति
पूर्वोक्तवर्लं साध्यं तद्वृद्धितीयं दिग्बलम् । तद्युतं तेन युतं स्वामि-
वर्लं कार्यम् । तत् सदृष्ट्यङ्घ्रियुक् शुभप्रहदृष्टियोगचतुर्थांशयुत-
मुग्रग्रहदृष्टिचरणोनं पापग्रहदृष्टियोगचतुर्थांशोनं कार्यम् । पुनर्जे-
ज्यदृग्युग् धुधगुरुदृष्टिभ्यां युक्तं कार्यम् । एवं स्वामिवलदिग्बल-
योगो भाववर्लं भवतीति । भावानां द्विपदचतुष्पादादिसंज्ञा चोदा-
हरण (४६) चक्राधोलिखिता ॥११+॥

अत्रोपपत्तिः—स्वामिनि वलवति सर्वे वलिनो, निर्वले च स्वा-
मिनि सर्वे निर्वला भवन्तीति बालैरपि बुध्यतेऽतो भावा अपि
स्वस्वस्वामिवलेन वलिनो भवितुमर्हन्तीति “भावानां वर्लमीशजं”
इति युक्तियुतमेवोदितम् । तथा “कण्टककेन्द्रचतुष्टयसंज्ञा सप्तम-
लक्षचतुर्थखभानाम् । तेषु यथाभिहितेषु वलाद्व्याः कीटनराम्बुचराः
पशवश्च ॥” इति वराहमिहिरोक्तेन नरराशयो लक्षे वलिनो भवन्ति ।
अर्थादेव लक्षतः परमान्तरिताः सप्तमभावे निर्वला भवन्ति । एतेन
नरराशयो यथा यथा सप्तमभावान्तरितास्तथा तथा वलयुता भव-
न्ति । अत एव सप्तमभावनरराशिभावयोरन्तरतोऽनुपातेन भाव-
दिग्बलसाधनं समुचितम् । यथा—यदि नरराशिभाव-सप्तमभाव-
योरन्तरेण षण्मितेन रूप वर्लं लभ्यते तदेष्टान्तरेण किमिति =
(नरराभा सभा) १

६

नेनैव चतुष्पदभावादीनामपि दिग्बलानयनमुपपद्यते । पूर्वं ग्रहदिग्-
बलमप्येवमेवोक्तमतो “दिग्वीर्यवत्तदि” त्युक्तम् । तथा च “अधि-
पयुतो दृष्टो वा बुधजीवयुतेक्षितश्च यो राशिः स भवति वलवान्”

इति वराहमिहिरोक्तेन बुधजीवदृष्टानां बलवत्त्वाद् “क्षेत्र्यदृष्ट्युक् पुनरित्युक्तम् ।” “सदृष्टयङ्घ्रियुगुग्रदृष्टिचरणोन्म” इत्यस्योपपत्तिः मागेवाभिहितेति ॥११+१॥

भा०—अब भावोंके त्रिविध बल को कहते हैं—अपने अपने स्वामीका बल भावोंका प्रथम बल होता है । दूसरा दिग्बल जैसे—भाव नर राशि हो तो उसमें सप्तम भाव घटावे, यदि चतुष्पद हो तो चतुर्थ भाव को, यदि कीटाराशि हो तो प्रथम (तनु) भावको, यदि जलचर राशि भाव हो तो उसमें दशमभावको घटाकर, अन्तर परसे ग्रहके दिग्बलके समान बल साधन करे (अर्थात् यदि अन्तर ६ राशिसे अल्प हो तो उसीमें, ६ राशिसे अधिक हो तो १२ में घटाकर शेषमें ६ का भाग देनेसे जो लब्धि हो) वह भावका दिग्बल होता है । इसको प्रथम (स्वामिबल) में जोड़े और उस भाव पर जितने शुभग्रहकी दृष्टि हों उनके योगके चतुर्थांश को उसमें जोड़े, और जितने पाप ग्रहोंकी दृष्टि हो उनके योगके चतुर्थांशको घटावे, फिर उसमें यदि बुध बृहस्पतिकी दृष्टि हो तो उनकी सम्पूर्ण दृष्टिको जोड़े । यह तीसरा भावका दृग्बल कहलाता है । इस प्रकार भावका स्पष्ट बल होता है ॥११+१॥ भावकी नृचतुष्पदादि संज्ञा उदाहरण ४६ चक्रके नीचे देखो ॥

उ० दी—भावानां बलमीशजमित्यत्र भावेशावगमक पद्यम्—

“कुजशुक्रशेन्द्रर्क्षशुक्रकुजजीवसौरियमगुरुवः । भेशा” इति

अनेन तनुभावस्वामी शुक्रस्तस्य बलम् ७ । १२ । ०१ इदमेव तनुभावबलमेव सर्वेषां भावानामिति द्र० ४४ चक्रम् । अथ नृचतुष्पदादिज्ञानम् ४६ चक्राधःस्थितपद्यावलोकनेनैव सुगमम् । अथ तनुभावस्तुलाराशिः स च नृसंज्ञकस्तेन तनुभावा ६ । १८ । ३४ । ४६ दस्तात् जायामाव ०० । १८ । ३४ । ४६ मिमं विशोध्य शेषम् ६ ०० । ०० इदं षड्भक्तं जातं तनुभावस्य रूपादिदिग्बलम् १ । ०० । ०० एवं सर्वेषां दिग्बलां साध्यम् । द्र० ४६ चक्रम् ।

अथ पापानां तनुभावोपरिदृष्टयः--रह=०० । २७ । ११ मंड १ । ०० । ०० बुध ०० । २४ । २१ शह ०० । ४४ । ४७ आसां योगः २ । ३६ । १६ अस्य चतुर्थांशः ०० । ३६ । ०५ ऋणात्मकः । शुभग्रहाणां दृष्टयश्च चंड ०० । ०० । ०० बृह ०० । २ । ४५ शु.ह ०० । ०३ । ३४ आसां योगः ०० । ०६ । १६ अस्य चतुर्थांशः ०० । ०१ । ३५ घनात्मक । अथ ऋणघनात्मकयोरन्तरमृणावशेषादणम् ०० । ३७ । ३० इदं बुधगुरु

दृष्टियोगेना ०० । २७ । ०६ नेन युक्तं तत्र “धनर्णयोरन्तरमेव योग”
इत्यनेनान्तरम् ०० । १० । २४ ऋणात्मकम् । एवं सर्वेषां भावानां
दृग्वलं साध्यम् । द्र० ४५ चक्रम् ।

अथ तनुभावस्य स्वामिवलम् ७।१२।०१ दिग्वलेनानेन १।००।००
युतम् ८।१२।०१ । इदमृणात्मकेन दृग्वलेनानेन ००।१०।२४ हीनं
जातं तनुभावस्पष्टवलम् ८।०१।३७ । यत्र धनात्मक दृग्वलं तत्र
योज्यमिति । एवं सर्वेषां स्पष्टवलं साध्यम् । द्र० ४७ चक्रम् ॥११ + १॥

अथ कष्टेष्टसाधनार्थं चन्द्रार्कयोश्चेष्टावलमाह—

व्यर्केन्दुत्रिभयुक्तसायनरविश्चेष्टाख्यकेन्द्रे तयो-
र्गोकष्टेष्टविधौ बले कुरु ततः प्राग्वन्न वीर्याय ते ॥१२॥

व्या०—व्यर्केन्दुः त्रिभयुक्तसायनरविः क्रमेण तयोश्चन्द्रार्कयो-
श्चेष्टाख्यकेन्द्रे स्याताम् (अर्कौनश्चन्द्रश्चन्द्रस्य चेष्टाकेन्द्रं, त्रिभयुक्त-
सायनरविः सूर्यस्य चेष्टाकेन्द्रं भवतीत्यर्थः) । ततस्ताभ्यां चेष्टा-
केन्द्राभ्यां गोकष्टेष्टविधौ (रश्मिकष्टेष्टसाधनार्थमित्यर्थः) प्राग्-
धनौभादिचेष्टावतवत् तयोश्चन्द्रार्कयोर्वले कुरु । ते चन्द्रार्कचेष्टावले
वीर्याय न स्याताम् (बलैक्ये उपयोगिनी न भवेतामित्यर्थः) ॥१२॥

अत्रोपपत्तिः— “उदगयने रविशीतमयूखौ धकसमागमनाः
परिशेषाः ।” इति वचनेन रवेः परमोत्तरगमने चेष्टावलं परमं रूपमिदं
परमदक्षिणगमने च चेष्टावलं शून्यमतः सायनमिथुनान्ते परमोत्तर-
गमनाद् बलस्य परमत्वाच्चेष्टाकेन्द्रस्यापि परमत्वम् । सायनधनु-
रन्ते च परमदक्षिणगमनत्वाच्चेष्टावलस्य शून्यत्वाच्चेष्टाकेन्द्र-
मपि शून्यं भवितुमर्हति तत्तु तत्र सायनरवौ राशित्रययोगेनैव भवति ।
ततश्च चेष्टाकेन्द्रप्रवृत्तिः । सायनमिथुनान्ते च चेष्टाकेन्द्रं पट्टाशिसमं
तदपि राशित्रययोगेनैव भवति । अत एवेष्टकालेऽपि त्रिभयुक्तसायन-
रविस्तच्चेष्टाकेन्द्रं समुचितमेव । इदं चेष्टाकेन्द्रं स्थूलम् । वस्तुतो
दक्षिणोत्तरगमनस्य क्रान्त्यधीनत्वात् क्रान्त्यनुपातेनैव चेष्टावलं सूक्ष्मं
भवितुमर्हतीति सुधीमिविभाव्यम् । अथ चन्द्रस्य चेष्टाकेन्द्रन्तु
चेष्टारश्मिपरमत्वे परमं, चेष्टारश्मिशून्ये शून्यं भवितुमर्हति । तच्चा-
मावास्यान्ते चन्द्रार्कयोरन्तराभावे चेष्टारश्म्यभावात् चेष्टा-
केन्द्रस्याप्यभावः । पौर्णमास्यन्ते च चेष्टारश्मिपरमत्वे चेष्टाकेन्द्रमपि

परमं पद्माशिसमं भवितुमर्हति तत्तु व्यर्केन्दुनैव भवत्यत इष्टकालेऽपि
व्यर्केन्दुस्तथेष्टाकेन्द्रं समुचितमेव । अन्यत् सर्वं कुजादिचेष्टाकेन्द्र-
यत् सुगममेव । ततो भौमादिचेष्टायत्नवदानीतं चन्द्रचेष्टायत्नं
पक्षयत्नतुल्यमेवातः पङ्क्त्यलैक्यसाधनार्थं पूर्वमेव द्विगुणितं पक्षयत्नं
गृहीतम् । रविचेष्टायत्नं चायनयत्नतुल्यमतः पूर्वमेव द्विगुणित-
मायनयत्नं कृतमतः केयलचेष्टारश्मिकष्टेष्टसाधनार्थमेवात्र यत्ने
साधिते न वीर्ययितेति सर्वमेव निरवद्यम् ॥ १२ ॥

भा०—चन्द्रमा में सूर्य को घटाने से चन्द्रमा का चेष्टाकेन्द्र और सायन
सूर्य में ३ राशि जोड़ने से सूर्य का चेष्टाकेन्द्र होता है । इससे पूर्वोक्त भौमादि
चेष्टायत्न के समान (अर्थात् ६ राशि से अरप हो तो उसी में, यदि ६ राशि से
अधिक हो तो १२ में घटाकर शेष में ६ का भाग देकर) यत्न साधन करें, इस
यत्न का चेष्टा रश्मि से वष्ट इष्ट साधन करने में उपयोग होता है । पद्वैलम् में
इसका उपयोग नहीं होता है ॥ १२ ॥

उ० की—अथ चन्द्रः ७।०१।०४।१५ अस्माद्रश्मि १०।१२।
५७।३८ विशोध्य शेषं चन्द्रस्य चेष्टाकेन्द्रम् ८।१८।०६।३७
सायनाकः ११।०३।२१।३१ त्रिभयुतः २।०३।२१।३१ इदं
रवेष्टेष्टाकेन्द्रम् । द० ४८ चक्रम् ।

अथ चन्द्रस्य चेष्टाकेन्द्रं पङ्क्ताधिकमत चक्राद्विशोध्य शेषम्
३।११।५३।२३ इदं पङ्क्तक जातं चन्द्रस्य चेष्टायत्नम् ००।३३।
५८ अत्रापि भजनविधियश्च यत्नानयनप्रदोष्यः । एवं रवेरपि ।
द० ४९ चक्रम् ॥ १२ ॥

ये चेष्टोचयले रसैर्विनिहते सैके निजा रश्मय-
श्चेष्टातुल्यलाहतेः पदमिदं स्पष्टलोचनैकयोः ।
घातान्मूलमिदं हि फलमथ तद्रूपं दशायाः फलं
वीर्यं दृक् पृथगिष्टरूपगुणिते द्वे चेष्टकष्टाहये ॥ १३ ॥

व्या०—ये चेष्टोचयले पूर्वसाधिते रव्यादिग्रहाणां चेष्टायत्नो-
चयले से रसैः पङ्क्तिर्विनिहते गुणिते निजाः स्वकीया रश्मयः
निराणा भवन्ति (चेष्टायत्नाचेष्टारश्मयः, उचयत्नादुचयरश्मय
इत्यर्थः) । अयेष्टरूपसाधनम्—इह चेष्टातुल्यलाहतेऽष्टायत्नो
चययत्नघातात् पदं मूलं इष्टं स्यात् । तथा यत्नोचययोश्चेष्टायत्नो-

रूपतुल्यबलोनरूपयोर्धातान्मूलं (यत्) इदं कष्टं स्यात् हि (पादपूर्वसे) ।
अथानन्तर दशाफलं निरूपयति—तद्रूपं इष्टकष्टानुरूपं दशायाः
फलं ज्ञेयम् (इष्टाधिक्ये शुभफलाधिक्यं कष्टाधिक्ये चाशुभफला-
धिक्यं इष्टकष्टयोः साम्ये . शुभाशुभफलयोरपि साम्यमित्यर्थः)
वीर्यामिति ग्रहस्य वीर्यं पङ्क्त्यैक्यं, दृक् दृष्टिश्च द्वे पृथक् इष्टकष्ट-
गुणिते ते इष्टकष्टाद्वये भवतः . (इष्टगुणितं बलमिष्टरत्नं, कष्टगुणितं
च कष्टबलं तथेष्टगुणिता दृष्टिरिष्टदृष्टिः कष्टगुणिता च कष्टदृष्टिः
रित्यर्थः) ॥ १३ ॥

अत्रोपपत्तिः—स्वकीयपरमोच्चस्थे ग्रहे परमाधिनाः सप्तमिताः,
परमनीचस्थे परमात्पो रूपमितो रश्मिः स्वीकृतः प्राचीनेः । तत्रो-
च्चसमे ग्रहे नीचग्रहान्तरं परमं पङ्काशमित, नीचसमे ग्रहे नीच-
खगान्तरं शून्यमतो नीचग्रहान्तरादेव रश्मिसाधनं समुचितम् ।
अताऽनुपाता—यदि पङ्काशितुर्येन नीचग्रहान्तरेण पण्मिता रश्मि
वृद्धिस्तदेष्टनीचग्रहान्तरेण किमिति लब्धेष्टरश्मिवृद्धिः = $\frac{६ \times (\text{ग्रहनी})}{६}$
= $६ \times$ उच्चरत्न * अनया नीचस्थानीयरूपमितो रश्मिर्युतो जाता इष्टो-
च्चरश्मयः = $१ + ६ \times$ उच्चव० । एव पङ्कमिते चेष्टाकेन्द्र सप्त चेष्टारश्मयः
शून्ये चेको चेष्टारश्मिः । अतः पूर्ववदनुपातेनष्टचेष्टारश्मिवृद्धिः =
 $\frac{६ \times \text{चेक}}{६} = ६ \times \text{चेव} \dagger$ अतः इष्टचेष्टारश्मयः = $१ + ६ \times \text{चेव}$ अतः
उपपन्नं रश्म्यानयनम् ।

अथेष्टकष्टोपपत्तिः—उच्चस्थे ग्रहे शुभफल पूर्णं रूपमितम्-
शुभफलं च शून्य तत्रोच्चबलमपि पूर्णं रूपमितम् । नीचस्थे ग्रहे
चाशुभफलं पूर्णं शुभफलाभावस्तोत्रच्चबलमपि शून्यम् । एव पण्-
मिते चेष्टाकेन्द्रे शुभफलं पूर्णं शुभशुभफलाभावस्तत्र चेष्टाबलमपि पूर्णं
रूपमित, शून्य चेष्टाकेन्द्रेऽशुभफलं पूर्णं शुभफलाभावस्तत्र चेष्टा-
बलमपि शून्यमेव । एतेन यथा यथा चेष्टाच्चरत्नवृद्धिस्तथा तथा
शुभफलवृद्धिरशुभफलहास इति ज्ञानदग्निः . परीक्षितमतश्चेष्टोच्च-
बलयागत एव शुभाशुभरूपयोरिष्टकष्टयोः साधनं समुचितमतोऽ-

* यतो नीचग्रहान्तरं पञ्चमकमुच्चबलं भवति द्रष्टव्यं श्लो० ५ ।

† पञ्चमकं चेष्टाकेन्द्रं चेष्टाकेन्द्रं भवति द्रष्टव्यं श्लो० १० ।

उपातो यदि परमोच्चचेष्टावलयोगेन रूपद्वयेन शुभफलं
पूर्णं रूपमितं लभ्यते तदेष्टचेष्टोच्चवलयोगेन विमितीष्टशुभम् =

$$\text{इष्टम्} = \frac{१ \times (\text{चे व} + \text{उ व})}{२}$$
 तथेष्टशुभफलोत्तं रूप कष्टम् =

$$१ - \frac{\text{चे व} + \text{उ व}}{२} = \frac{१ - \text{चे व} + १ - \text{उ व}}{२}$$
 । अत्राचार्येण वलयोगार्धवलो
 नैरुयोगार्धस्थाने तद्भातमूलं स्थलपान्तरात् स्वीकृतं तद्यथा यदि चेव =
 उव तदा पूर्वानीतमिष्टम् = $\frac{\text{चे व} + \text{उ व}}{२} = \frac{(\text{चे व} + \text{उ व}) \sqrt{\text{चे व} \times \text{उ व}}}{२ \times \sqrt{\text{चे व} \times \text{उ व}}}$

$$= \frac{२ \text{ चे व } \sqrt{\text{चे व} \times \text{उ व}}}{२ \sqrt{\text{चे व} \times \text{उ व}}} = \sqrt{\text{चे व} \times \text{उ व}}$$

वस्तुतो वलयोगार्धमेवेष्टम्, वलोनैकयोगार्धमेव कष्टं समुचितम् ।
 अत एव दैवज्ञदिवाकरेण प्रौढमनोरमायां 'अथवा वलयोगार्धमिष्टं
 तदूनं रूपं कष्टमिति निष्पन्नम् । मूलरूपेष्टकष्टन्तु पराशरादिमुनिमत-
 विरुद्धत्वादयुक्तत्वादुपेक्ष्यमेवेति वादव्यम्" इत्युक्तम् । किञ्च तद-
 बहुसम्मतत्वाग्राह्यीकुर्वते साम्प्रतिका इति ।

तथा ग्रहस्य शुभफलं शुभवलशुभदृष्टिवशादेवं चाशुभवलाशुभद-
 ृष्टिवशादशुभफलं भवितुमर्हत्यत एवेष्टकष्टाभ्यां पृथग् दृग्बले गुणिते
 तदाह्वये कृते इत्यपि समुचितमेवेत्युपपन्नं सर्वम् ॥ १३ ॥

भा०—पूर्वं साधित चेष्टावल को ६ से गुना करके १ एक जोड़ने से चेष्टा-
 रश्मि, तथा उच्चवल को ६ से गुना करके १ जोड़ने से उच्चरश्मि होता है । चेष्टा-
 बल को उच्चवल से गुना कर उसका मूल इष्ट होता है । तथा चेष्टावल को एक १
 में घटावे और उच्चवल को १ में घटाकर दोनों का घात करके गुणनफल का मूल
 कष्ट होता है । और इष्ट कष्ट के अनुरूप ही ग्रहों का दशाफल होता है (अर्थात्
 इष्ट अधिक हो तो शुभ फल की अधिकता और कष्ट अधिक हो तो अशुभ फल की
 अधिकता यदि इष्ट कष्ट मुख्य हो तो शुभाशुभ भी मुख्य ही होता है) ग्रहों के
 पद्वल्लेख को इष्ट से गुना करने से इष्टवल और कष्ट से गुना करने से कष्टवल
 होता है । और इष्ट से दृष्टि को गुना करने से इष्ट दृष्टि तथा कष्ट से गुना करने से
 कष्ट दृष्टि होती है ॥ १३ ॥

उद्दी—रवेश्चेष्टावलम् ०० । २१ । ०७ इदं पङ्क्तिगुणितम् २ ।
 ०६ । ४२ सैकम् ३।०६।४२ । अथ चेष्टोच्चवलानयने त्यक्तान्तिमावयव
 गृहीत्वा यदि पङ्क्तिगुण्यते तदाज्ञान्तिमावयवो रूपाधिको भवत्यतो

रवेष्टेष्टारस्मयः—३ । ०६ । ४३ एवं सर्वेषां चेष्टोच्चयलानि त्यक्तानि मावयवसहितान्येव पट्भिर्गुण्यनीति दिक् । द्र० ५० चक्रम् । एवं रवेष्टोच्चयले पट्भिर्गुणिते सैके चोच्चरश्मया जाताः ५ । ५ । ५५ एवं सर्वेषाम् । द्र० ५१ चक्रम् ।

अथ ५२ । ५३ चक्रस्यफलानपनं तच्चक्राधःस्थितमद्यावलोकनेनैव स्पष्टं भवति ।

अथ रवेष्टोच्चयलम् ०० । ४० । ५६ चेष्टावलम् ०० । २१ । ०७ अनयोर्गोमूत्रिकया घातः ०० । १४ । २५ गोमूत्रिकागुणनविधिः ५४ चक्राधो गद्ये द्रष्टव्यः । एवमन्येषामपि चेष्टोच्चयलघातः कार्यः । द्र० ५४ चक्रम् । रवेष्टोच्चयलोनैकघातो यथा— (१—(०० । २१ । ०७)) × (१—(०० । ४० । ५६)) = (०० । ३८ । ५३) × (०० । १६ । १) = ०० । १२ । १६ अप्यापि गुणनविधिर्गोमूत्रिकयैव कार्यः । एवमन्येषामपि । द्र० ५५ चक्रम् ।

अथेष्टसाधनम्—तत्र रवेष्टोच्चयलघातस्या ०० । १४ । २५ स्य मूलं “पष्टिवगुणादङ्का”दित्यादिना (०० । १४ । २५) × ३६०० = ०० । ५०४०० । ६०००० पष्ट्या सवर्णिते = ८६५ । ०० । ०० एतन्मूलम् २६ शेपम् २४ सैकम् २५ पष्टिगुणम् १५०० इदं द्विनि-
घ्नेन द्वियुक्तेन मूलेना २६ × २ + २ = ६० नेन भक्तम् २५ प्रथमागत-
मूले विकलास्थाने युक्तमस्याप्रिमावयवरूपमतो २६ । २५ इदं पष्टि-
भक्तं जातं मूलम् ०० । २६ । २५ इदमेव रवेरिष्टम् । एवं चन्द्रादीना-
मपि । द्र० ५६ चक्रम् । एवं चेष्टोच्चयलोनैकघातमूलं कष्टं भवति ।
द्र० ५७ चक्रम् । अथ रवेरिष्टम् ०० । २६ । २५ रवेः पट्बलैस्वम् ५ । ४६ ।
२५ गोमूत्रिकयानयोर्घात इष्टपट्बलैस्वम् जातम् २ । ४६ । ५० एवं
कष्टपट्बलैस्वमपि । द्र० ५८ — ५९ चक्रे । एवमिष्टकष्टाभ्यां ग्रहाणां
भावानां च दृष्ट्यः पृथक् गुणिताः स्वस्वेष्टकष्टपट्बलैः भवन्ति (द्र०
६०—६१—६२—६३ चक्राणि) ॥ १३ ॥

अथ सप्तवर्गशुभाशुभनिर्णयार्थं सप्तवर्गेष्टकष्टसाधनमाह—

स्वोच्चे रूपं त्रिकोणे चरणविरहितं स्वर्त्तमेष्टं त्रयोष्टां-
शाश्चाधीष्टर्त्त इष्टर्त्तयुजि च चरणः स्यात्सप्तमर्त्तमेष्टमांशः
भूषांशो वैरिगेहेष्टध्यरिभयुजि रदांशश्च नीचे खमीशा-
दिष्टं गेहे तदूनैकमसदथ दलं पट्सु कार्ये तदैक्ये ॥ १४ ॥

पञ्चयोः सप्तसुकोष्ठयोः प्रथमयोरिष्टासदैक्ये कृताप्ते
स्थाप्ये भदलादिपट्सु च तदर्धे वर्गपानां पृथक् ।
कृत्वोत्तया सदसद्युती निजनिजे तन्निघ्न इष्टाशुभे*
वर्गेदत्तस्थखगौजसोः सदसतोर्धात्तात्पदघ्ने स्फुटे ॥१५॥

व्या०—स्वोच्चे † स्वकीयोच्चराशौ ग्रहे रूपं (१) बलं, त्रिकोणे
स्वमूलत्रिकोणे चरणविरहितं पादोनं रूपं, स्वर्द्धगे स्वराशिस्थेऽर्धं
रूपाधं, अधीष्टर्त्तेऽधिभिन्नगृहे त्रयोष्टांशास्त्रिगुणिताष्टमांशः, इष्टार्त्तयुजि
मित्रराशिस्थे च चरणश्चतुर्थांशो बलं, समर्त्ते समराशौ चाष्टमांशः,
वैरिगेहे शत्रुराशौ भूपांशो रूपपोडशांशः, अप्यरिभयुजि अधिशत्रु
राशिगते रदांशो रूपद्वात्रिंशद्भागः, नीचे खनीचराशौ खं शून्यं बलं
भवति । ईशाद् गृहेशवशादिष्टं शुभं गेहे गृहे स्यात् तदूनेऽमिष्टोनं
रूपं गृहेऽस्तत् कष्टं स्यात् । अथानन्तर पट्सु होरादिपङ्क्त्यङ्गेषु दल
गृह्यदागतशुभाशुभयोरर्धं स्थाप्यम् । तदैक्ये कार्ये, सप्तस्थानस्थि-
तानां चैक्यं कार्यमित्यर्थः । पञ्चयोरिति—सप्तसुकोष्ठयोः (सप्तगृह-
होरादिकाः सुकोष्ठा विद्यन्ते ययोस्ते सप्तसुकोष्ठे तयोः) पचयोः
शुभाशुभपञ्चयोः प्रथमयोरुहस्थानीयकोष्ठयोरिष्टासदैक्ये शुभाशुभैक्ये
कृताप्ते चतुर्भक्ते स्थाप्ये (इष्टैक्य चतुर्भक्तं शुभपञ्क्तिगृहकोष्ठे, कष्टैक्यं
चतुर्भक्तमशुभपञ्क्तिगृहकोष्ठे स्थाप्यमित्यर्थः) । भदलादिषु होरादिषु
पङ्क्त्यङ्गेषु च तदर्धे गृहस्थापितशुभाशुभयोरर्धं दले स्थाप्ये । वर्गपानां
गृहादिसप्तवर्गेशानां, पृथक् पृथक् उक्त्या पूर्वोक्तयुक्त्या सदसद्युती
शुभाशुभयोगौ कृत्वा तन्निघ्ने तद्गुणिते निजनिजे इष्टाशुभे कार्ये ते
मध्यमे शुभाशुभे ज्ञेये । ते च वर्गेदत्तस्थखगौजसो सदसतोर्धात्ता

ॐ अत्र 'ईदूदेद्विचन प्रगृह्यन् इति नियमात् 'तन्निघ्ने इष्टाशुभे इत्येव पाठो भवितु
मर्हति तथा च पञ्चन्दोमद्वयोपत्त्या 'तन्निघ्न इष्टाशुभे इत्येव पाठ आचार्येण रचितः "अपि
मात्र मय कृत्वाचन्द्रोभग न कारयेदित्युक्ते । विषयः तस्मै त्रयोष्टाशुभे " एव पाठो
निर्विवाद इति ।

† "वर्गेते स्कोपादिगामिनि रूपदिक बल प्राप्ताम् एव केवाधिद्व्यकारधान सम्प्रत्यय
पुरोभ तद्गो नुर्वते मैत्रिणादिका इति । तथा च यत्र स्वोच स्वनीच स्वमूल त्रयोण भवेत् तत्र
स्वोच्चादिजलमेव प्राप्य, न मित्रादिभ्यः । विरोधार्थमुदाहरणं विचित्रम् ।

त्पदमे वर्गेशवर्गस्वग्रहशुभाशुमबलैर्यथातमूलगुणिते स्फुटे स्पष्टे शुभाशुमे भवतः ॥ १४-१५ ॥

अत्रोपपत्तिः—नीचे खमित्यन्तस्य युक्तिः पूर्वमेव पञ्चमश्लोकोप-
पत्तौ प्रदर्शिता । अथेशादिष्टमित्यादेरुपपत्तिः—शुभाशुमफलयो-
योगस्य रूप (१) समत्वात् स्वामिवशाद् यद् गृहे शुभं तदूनं रूपं
गृहेऽशुभं भवितुमर्हत्येव । तथा च “प्रधानता राशिफलस्य नूनं
होरादिवर्गाद् द्विगुणं गृहं यत्” इति प्राचीनोक्त्या होराद्यपेक्षया
गृहस्य द्विगुणत्वाद् गृहस्थापितस्य फलस्य दलं होरादिषु स्थापनीय-
मित्यपि समुचितमेवेत्युपपन्नं “दलं षट्सु” इत्यन्तम् । तथा चाग्रे
वर्गेशशुभाशुमयोगेन गुणनीयमस्त्यतः “कार्ये तदैक्ये” इति योग-
करणमपि साध्येव ।

अथ तद्गृहादिफलैर्म्यं चतुर्गुणितगृहफलसमं यतो गृहफलार्धं
षड्गुणितं गृहफ $\frac{1}{2}$ = गृहफ $\frac{1}{3}$ होरादिषु षड्वर्गेषु वर्तते तद् गृहफल-
सहितं पूर्वोक्तैक्यम् = ऐक्यम् = गृहफ $\times 8$. $\frac{\text{ऐक्यं}}{8}$ = गृहफ । अत एव
शुभाशुमपंकयोः प्रथमयोरिष्टासदैक्ये कृताते स्थाप्ये” इत्युक्तम् ।
होरादिषु त्वर्धं पूर्वोक्तयुक्त्यैवात्रापि समुचितम् । तथा च भावपतौ
बलयुक्ते भावस्थग्रहफलं सकलं भवितुमर्हत्यत एव वर्गपस्य सदसदै-
क्याभ्यां निजनिजे इष्टाशुमे गुणिते ते मध्यमशुभाशुमत्वेन गृहीते ।
एवं वर्गेशवर्गस्थशुभाशुमबलवशादेव तत्फलस्य स्फुटता स्यादतोऽ-
नुपातो—यदि वर्गस्ववर्गेशग्रहयोः परमशुभाशुमबलयोगेन रूपद्वयेन
(२) सम्पूर्णं फलं रूपमितं (१) लभ्यते तदेष्टवर्गस्ववर्गेशयोः
शुभाशुमबलयोगेन किमितीष्टबलयोगानुपातेन शुफ =

$$१ \times \frac{(\text{वस्वशुभ} + \text{वर्गेशशुभ})}{२} = \sqrt{\text{वर्गस्वशुभ} \times \text{वर्गेशशुभ}} \quad \text{एवमशुभ-}$$

$$\text{बलयोगानुपातेन अशुभफ} = \frac{१ \times (\text{वर्गस्वअशुभ} + \text{वर्गेशअशुभ})}{२}$$

= $\sqrt{\text{वर्गस्वअशुभ} \times \text{वर्गेशअशुभ}}$ इति पूर्वदर्शितयुक्त्या सिद्धयति ।
अतः आभ्यां गुणिते पूर्वोक्तशुभाशुमे स्फुटे भवितुमर्हतः । अत्र “सम-
योः समगुणनादौ समत्वं, विषमयोः समगुणनादौ विषमत्वमेवे” ति
नियमात् इष्टाधिक्ये घातमूलगुणनेऽप्याधिक्यमेव; कष्टाधिक्ये घात-
मूलगुणनेऽपि तदाधिक्यमेवेत्यलं विस्तरेण ॥ १४-१५ ॥

भा०—ग्रह अपनी उच्चराशिमें हो तो रूप (१) स्वमूलत्रिकोण में तीन चरण (०।४५), स्वराशि में आधा (दो चरण ० ३०) अधिमिश्र की राशि में त्रिगुणित अष्टमांश (०।२२।३०), मिश्र की राशि में षोडशांश (०।३।४५), अधिशु की राशि में बत्तीसवाँ भाग (०।१।५२) और नीच राशि में शून्य बल होता है। इस प्रकार वर्गेश के वश से जो बल आवे वह गृहस्थान का शुभ बल होता है। उसको एक में घटाकर गृहस्थान का अनुभ बल होता है। एवं होरादि पद्वर्ग में गृहवत् जो बल आवे उसका आधा स्थापन करे। फिर उन सवों (सप्तवर्गाथवर्गों) का योग करे ॥ १४ ॥ अनन्तर सात सात कोष्टक के शुभ, अनुभ दो पंक्ति लिखकर शुभ पंक्ति के प्रथम (गृहकोष्टक) में उपरोक्त शुभैक्य का चतुर्थांश और अनुभ पंक्ति के प्रथम (गृहकोष्टक) में अनुभैक्य का चतुर्थांश स्थापन करे। होरादिक पद्वर्ग में गृहस्थापित फल का आधा लिये। फिर वर्गेशों के पृथक् २ शुभाशुभ के योग करके उससे पृथक् इष्ट कष्ट को गुना करे तो मध्यम शुभाशुभ होता है। फिर वर्गेश तथा वर्गस्थ दोनों ग्रहों को शुभाशुभ के घात के मूल से गुना करने से स्पष्ट शुभाशुभ होता है ॥ १५ ॥

विशेष—जो राशि स्वोच्च और मूल त्रिकोण तथा स्वगृह तीनों होता हो यथा कन्या दुपका, अथवा स्वगृह और मूल त्रिकोण दो होता हो वहाँ जिस प्रकार बल लेना चाहिये, इस विषय में उदाहरण चक्र में २४ चक्र के नीचे सारावली के वचन देखो।

उ० दो--रविरधिशुगृहेऽतो रूपस्य द्वात्रिंशद्भागो गृहशुभम् ००।०१।५२। अथ होरादिपद्वर्गेषु गृहयच्छुभमानीय तदधं स्वस्य शुभं स्यात्। यथा—रविः स्वहोरायां तेन गृहयत् शुभम् ००।३०।०० एतदधं होराशुभम् ००।१३।०० एवं रविः शुभद्रेष्णाणे तेन गृहयत्यो-
डशांशशुभम् ००।०३।४५ एतदधं द्रेष्णाणशुभम् ००।०१।५२ एवं रविः समसप्तमांशे तेन गृहयदष्टमांशशुभम् ००।०७।३० एतदधं सप्तमांश-
शुभम् ००।०३।४५ एवं रविरधिशुनवमांशे तेन गृहयद्रदांशशुभम् ००।१।५२ एतदधं नवमांशशुभम् ००।००।५६ एवं रविरधिमिश्रद्वा-
शांशे तेन गृहयत् शुभं त्रिगुणितोष्टमांशः ००।२२।३० अस्याधं द्वाद-
शांशशुभम् ००।११।१५ एवं रविरधिमिश्रत्रिंशांशेऽतः गृहयच्छुभं तदधं त्रिगुणितोष्टमांश ००।२२।३० एतदधं त्रिंशांशशुभम् ००।११।
१५। अथ सप्तशुभयोगः ००।४५।५५ एवं चन्द्रादीनामपि (६० ६४ चक्रम्) अथ स्वस्यगृहयत् शुभोनरूपमशुभं स्यात्। परमत्र होरादिपद्वर्गेषु तद्वलमेवाशुभं भवति। ६० ६४ चक्रम्।

अथ रवेर्गृहादिशुभानां योगः ००।४५।५५ अस्य चतुर्षोऽंशे रवेर्गृ-

हशुभपंक्तिः ००१११२६ अस्याधं होरादिकोष्ठेषु श्रेयम् । एष चन्द्रादीनामपि (द्र० ६६ चक्रम्) एवमेवाशुभपंक्तयोपि श्रेयाः (द्र० ६७ चक्रम्) ।

अथ रविः शनिगृहेऽतः शनेः शुभयोगेना ००१३७१२६ नेन रवेर्गृहशुभपंक्ति ००१११२६ गौमूत्रिकया गुणिता जाता ००१०७११० इदं चर्गेशशुभयुतिगुणितशुभपंक्तिचक्रे रवेर्गृहफलम् । एष रविः स्वहोरायां वर्त्तते तेन स्वस्यैव शुभयोगेना ००१४५१५५ नेन स्वहोराशुभपंक्तिः ००१०५१४४ गुणिता जाता ००१०४१२३ इदं रवेर्होराशुभयुतिगुणितशुभहोरापंक्तिफलम् । एष त्रेष्वाणादयोपि तथैव चन्द्रादीनामपि (द्र० ६८ चक्रम्) ।

एवं चर्गेशशुभयोगेनाशुभपंक्तिरपि सहस्रया । द्र० ६६ चक्रम् अथ गृहेशतत्स्यग्रहयोः शनिसूर्ययोरिष्टपञ्चलैक्ययो ०४१०२२२ ॥ २४६१५० रनयोर्घातः १११६१०२ एवं होरादावपि तथा चन्द्रादीनामपि । द्र० ७० चक्रम् । एवं चर्गेशतत्स्यग्रहयोः कष्टपञ्चलैक्ययोर्घातोपि श्रेयः (द्र० ७१ चक्रम्) ।

अथ ७०-७१ चक्रफलानां मूलानि ग्राह्यानि । अत्र मूलानयनप्रकारः पूर्वोक्त एव बोध्यः (द्रष्टव्ये ७२-७३ चक्रे) ।

अथ रवेर्चर्गेशशुभयोगगुणितमिष्टम् (शुभपंक्तिः) ००१०७११० इदं चर्गेशतत्स्यग्रहयोः (शनिसूर्ययोः) रिष्टपञ्चलैक्ययोर्घातमूलनेन ३२२११३ गुणितं जातं रवेर्गृहे स्पष्टशुभम् ००१२४११४ एवं होरादीनां तथा चन्द्रादीनामपि श्रेयम् (द्र० ७४ चक्रम्) ।

एवं स्वस्वचर्गेशशुभयुतिगुणितशुभपंक्ते चर्गेशतत्स्यग्रहयोः कष्टपञ्चलैक्ययोर्घातमूलस्य च घातः स्फुटाशुभं भवति (द्र० ७५ चक्रम्) ॥१४ १५॥

अथ योगजायुर्दायस्यामितायुर्दायस्योदाहरणप्रदर्शनपूर्वकमंशा युस्ताधनार्थं चेष्टागुणकादिकमाह -

कर्कांन्द्रिजपयुतोदये वृधसितौ केन्द्रे व्यरीशेतरै-
रायुर्विद्वन्धमितं हि योगजमिहान्यत्रोच्यतेऽथोन्मितम् ।
व्यल्पाश्चेत् किरणाः सरूपकिरणाद्भिश्चेत्त्रयोर्ध्वा विभू-
गोऽर्धं चैष्टिकतुङ्गसम्भवगुणौ तद्धातमूलं स्फुटः ॥१६॥

व्या० कर्कांन्द्रिज्ययुतोदये चन्द्रगुरुसहिते कर्कलगे बुधसितौ
बुधशुक्रौ केन्द्रे स्थितौ यदि भवतस्तथा व्यरीशेतरेस्तृतीयपक्षे क
शेषितरै सूर्यकुजशनैश्चरिरिहास्मिन् योगेऽमितमायुर्विद्धि जानीहि ।
अन्यत्र ग्रन्थान्तरे योगजमायुर्विद्धि । अथानास्मिन् ग्रन्थे उन्मित
गणितागतमायुरुच्यते । अथ चेष्टोच्चगुणकावाह—“यत्न इति ।
चेद् यदि किरणा पूर्वोक्तचेष्टोच्चरश्मयस्यरत्पास्युनास्तदा सरूप
किरणाधि । चेत्तदयोर्ध्वास्वधिकास्तदा विभूगोऽर्ध रूपोनकिरणार्ध
चैष्टिकतुगसम्भवगुणौ भवत । (चेणरश्मितश्चेष्टागुणक उच्चर
श्मित उच्चगुणक इति) । तद्घातमूल तथाश्चेष्टोच्चगुणकयोर्घात
मूल स्फुट स्फुटगुणको भवतीति ॥१६॥

अनोपपत्ति — अमितायु प्रमाणे वृद्धवाक्यमेव प्रमाणम् । चेष्टो
च्चगुणकोपपत्ति — ‘शनुक्षेत्रे यश नीचेऽर्ध सूर्यलुप्तनिरणाश्च । लप
यन्ति स्वाहायाघ्रास्त यातौ रविजशुक्रौ ’ ॥ तथा वक्रोच्चयास्त्रिगुणित”
इति लघुजातकोक्त्या त्र्यंशायुषि परमाक्षेत्रितय गुण परमनीचेऽर्ध
हानि । तथा परमोक्षेत्रसप्तकिरणा नीचे रूपमिता रश्मि । नीचादग्रे
यत्रैकरश्मितुत्पोपचयस्तत्र हान्यभावा यत्र रश्मिद्वयतुत्योपचयस्त
त्रार्ध गुणोपचयोत् एवानुपातो—यदि रश्मिद्वय रूपार्ध गुणस्तदा
रूपोनकिरणै क इति $1 \times \frac{(कि-१)}{२} = \frac{(कि-१)}{४}$ एतेन रूपा
धमितगुणो युत इष्टगुण $= \frac{(कि-१)}{४} + १ = \frac{(कि+१)}{४}$ इति
रश्मिप्रयात्वे । रश्मिप्रयाधिकेत्वन्योऽनुपातो — यदि रश्मिप्रया
धिकैश्चतुर्मितैर्द्विमितौ गुणस्तदेष्टै किरणप्रयोनकिरणै क इति
 $२ \times \frac{(कि-३)}{४} = \frac{(कि-३)}{२}$ अनेन फलेनैरमितो गुणो युतो जात इष्ट
गुण $= १ + \frac{कि-३}{२} = \frac{कि-१}{२}$ । एव परमवक्रस्थानेऽपि क्षेयम् । घात
मूलस्य स्फुटता पूर्वोक्त्या स्पष्टेति ॥१६॥

भा०—जन्म समय में चन्द्रगुरुयुत कर्कलस हा तथा बुध शुक्र कर्क
(११४।११।०) स्थान में हो इतर मंद (सूर्य मंगल शनि) तृतीय पक्ष एकादश
(३।११।१) स्थान में हो ता अमित आयु समझना । और योग सम्यधि आयु
ग्रन्थान्तर से समझना । इस ग्रन्थ में केवल गणितागत आयुदाय कहता हैं ।

चेष्टा उच्च गुणक साधन—पूर्वसाधित रश्मि ३ तीन से अल्प हो तो रश्मि में १ एक जोड़कर उसका चतुर्धांश करना, यदि ३ से अधिक हो तो रश्मि में १ घटाकर उसका आधा करना तो गुणक (अर्थात् चेष्टारश्मि पर से चेष्टा गुणक और उच्च रश्मि से उच्च गुणक) होता है । फिर दोनों गुणक का घात करके मूल लेना वह स्फुट गुणक होता है ॥ १६ ॥ विशेष उदाहरण चक्र में देखो ।

उ०दी—रवेष्टेष्टारश्मयः ३ । ०६ । ४३ व्यधिकत्वाद्विरूपाः २ । ०६ । ४३ एतद्धर्मम् १ । ०३ । २१ अयं रवेष्टेष्टागुणकः । अथ भौमस्य चेष्टारश्मयो २ । ४३ । २१ व्यल्पास्तेन रूपयुताः ३ । ४३ । २१ एतच्चतुर्थांशः ०० । ४५ । ४० अयं भौमस्य चेष्टागुणकः । एवमुच्चरश्मित उच्चगुणकः साध्यः (द्र० ७६ । ७७ चक्रे) अथ उच्चगुणकचेष्टागुणकयोर्घातमूलं स्फुटगुणक इति पुर्वप्रकारेणैव सुगमः । द्र० ७८ चक्रम् ॥ १६ ॥ ☉

☉ अथान प्रसन्नाह मशालां सप्तवर्गगुणकचक्रं शीघ्रप्रकारेण लिखितमुदाहरण-कर्ता तद्विनयनप्रकारस्तु—

“वर्गोत्तमे स्वभवने स्वनवांशके च स्वयंशके च गुणको दितयं निरुक्तः ।

अथर्षरूपमभिनिवृत्ते सुदृष्टे मध्यंशकं समगृहे खलु रूपमेव ॥ १ ॥

व्यंशोन्नितं रिपुगृहेऽरिमे दलं रथादेभ्यो गुणो भवति यः खलु कश्चिदेकः ।

वेदोद्भूतः स भगुणो गणवैरनिरुक्तो होरादिवर्गगुणकस्तु भवेत्तद्धर्मम् ॥ २ ॥”

अथ रविराशिराशुगृहे तेन दलम् १ वेदोद्भूतम् १ अयं रविगृहे गुणकः । अथ गृहगुण-कस्या १ स्य दलम् १ अयं होरादिवर्गगुणकः स्यादिति । अथाशान्योपि विशेषः—

“नगाशका रुद्रमिता अधीष्टराशौ सुदृष्टेरमनि मूर्धनाराः ।

नवाश्विनो रूपमुदासराशौ बुद्धवंशका विधमिता द्विपदुमे ॥ १ ॥

अथो नगाशका अधिराशुराशवेने भसंशा निजराशिवर्जम् ।

वर्गोत्तमासीयनवांशकस्थिते महे तु दितयं गुणः स्यात् ॥ २ ॥

अथ चन्द्रस्य स्वनवांशके स्थितत्वात् रूपद्वयं चतुर्मतम् १ = १ गृहगुणः । परं गृह-गुणः भसंशगुणेना १ नेन गुणितः १ अयं चन्द्रगृहे गुणकः । परमत्र गृहगुणस्या- १ स्य दलम् १ अयं होरादीनं गुणकः । नाथ भसंशगुणितं कार्यम् । एवं कुजादीनां साध्यः (द्र० ७९ चक्रम्)

अथ मशालां अतवर्गजानन्तरताएकचक्रनयनार्थं तु—

“गृहादिके वर्गगणे स्वकीये द्विको गुणस्तदंशविवांशः सः ।

अधीष्टमे निवृत्ते नगाशका विधे च रूपं च समस्य गोदे ॥ १ ॥

अथाश्रयगुणरमाह—

यः स्वाधीष्टसुहृत्समार्यधिरिषोर्वर्गे धृतिश्चेप्विला-
विश्वाङ्केषुगुणा गृहे द्विगुणिता योगः प्रमात्तं हरेत् ।
तद्ग्रे पङ्चसुगोऽशुमद्भृतिजिनैः पङ्गुश्च वर्गोत्तम-
स्वांशत्र्यंशगते सदा रसगुणैः स्यादाश्रयाख्यो गुणः ॥१७॥

व्या०—यो ग्रहः स्वाधीष्टसुहृत्समार्यधिरिषोर्वर्गे गृहादिसप्तवर्गे
स्थितस्तस्य प्रमात् धृतिः, इप्विलाविश्वाङ्केषुगुणा (अर्थात् स्वगृहे
धृतिः १८, अधीष्टमे इप्विलाः १५ मिश्रमे विश्वे १३, सममे अङ्काः ६,
अरिमे इषवः ५, अधिशत्रुमे गुणाः ३) अङ्काः (गृहादिसप्तवर्गेषु)
स्थाप्याः । तत्र गृहे गृहवर्गे द्विगुणिताः स्थाप्या होरादौ यथा पठितांश
एवेति । यथा स्वगृहे पट्टदशत्, रूहोरादावष्टादशै (१८) घ । एवं
अधिमिश्रगृहे त्रिशत् (३०) अधिमिश्रहोरादौ पञ्चदशै (१५) ये-
इत्यादि ज्ञेयम्) एवं सप्तवर्गेस्थापिताङ्कानां योगः कार्यरतं योगं तद्ग्रे
तेषां स्वाधीष्टसुहृत्समादीनां मे गृहे ग्रहे सति प्रमात् पङ्चसुगोऽ
शुमद्भृतिजिनैः पङ्गुः पङ्गुणितैहरेत् (अर्थात् स्वगृहे पङ्गुणित-

नवरात्रा पच विधिरात्रै गुणारात्रा स्यादविधिरात्रा मे ।

पूर्वं मपूर्वा गुणका य उक्ता वर्गेषु सप्तस्विह गुणवत्तया ॥२॥

गुण्य गुण्ये रवेरधिकारतन्मोक्षैर्गुण्य स्य दय मिश्रितैस्ते ।

स्मृतौ बुधैराश्रयसहितोय मिति ॥

अथ रविराश्रयगृहेतः गुणारात्रा ३ अथ रविगृहे गुण । स्वहोरादां द्वयम् २ ।
रात्रुदेष्टव्ये नवरात्राः पच ६ । समस्तमासो द्वयम् १ । अश्रितानुवर्तमासो गुणारात्रा ३ ।
अधीष्टादरासो तथाधीष्टविरासो च रविराश्रयजिह्वयम् ३ । एव चन्द्रादीनामपि ज्ञेयम्
(६० ५० चक्रम्) ।

अथात्र च रवेर्गुणगुणक ३ अयमनन्तरतादिकगृहगुण्येना ३ नेनांताहमिश्रदेवधेन
मत्तेत्यादिना गुणित ३ अथ रविगृहे आश्रयगुणक ॥ एव होरादौपि तथा चन्द्रादीनामपि
य ॥ ६० ८१ चक्रम् ॥

अथ रवेर्गुणगुणक ३ अथेहमनेन २४ भाग लब्धम् ०० रात्र १ रात्र्या
सगुण्येन २४ न भागा लब्धम् २ पुनः रात्र्यम् १२ रात्र्या सगुण्य ७२० चतुर्विंशत्या
भागा लब्धम् २० अथ अयमनन्तरतादिकगृहगुण्येन ० १ २ ३ ० ५३ होरादौपि चन्द्रादीनामपि
ज्याभाषगुणकः (६० ८२ चक्रम्) ।

पङ्क्तिः ३६, अधिमित्रगृहे पङ्क्तवसुभिः ४८, मित्रगृहे पङ्क्तगुणितन-
चभिः ५४, समराशौ पङ्क्तगुणितद्वादशभिः ७२, शत्रुर्मे पङ्क्तघृतिभिः
१०८, अधिशत्रुर्मे पङ्क्तगुणितजिनैः १४४ भजेदिति । च (तथा)
वर्गोत्तमस्वांशत्र्यंशगते ग्रहे सति सदा रसगुणैः पङ्क्तिशतं तं योगं
भजेत् लब्धिराश्रयाख्यो गुणः स्यात् ॥ १७ ॥

अत्रोपपत्तिः—अत्र गृहादिसप्तवर्गेषु होरादयः पङ्क्तवर्गास्तुल्य-
भागा एव । तथा “होरादिवर्गाद् द्विगुणं गृहं यत्” इति यवनवचनेन
राशेर्द्विगुणत्वादष्टौ वर्गास्तेनाष्टभक्तो गुणो होरादिवर्गेषु भवितुम-
र्हति । तथा गृहस्थाने द्विगुणिताष्टमांशः $\frac{1}{2} \times 2 = 1$ स्थाप्यः । अथ-

“वर्गोत्तमे स्वभवने स्वनवांशके च स्वत्र्यंशके च गुणको द्वितयं निरुक्तः”
ॐ इत्यादिध्रीपतिवचनेन स्वभवने गुणः २ पूर्वोक्त्याऽष्टभक्तः $= 1$;
तथायं “गृहादिके वर्गगणे स्वकीये द्विको गुणः..... + इत्याद्युक्त्या
द्विगुणितः $\frac{1}{2} = 1$; $\frac{1}{2} =$ स्वहोरादौ गुणः । तथा ” “वर्गोत्तमे स्वभवने”
इत्यादिनाऽधिमित्रगृहे गुणः $\frac{1}{2}$ अष्टभक्तः $\frac{1}{2}$ अयं “गृहादिके वर्ग-
गणे स्वकीये” इत्यादिनाऽधिमित्रगुणकेन $\frac{1}{2}$ अनेन गुणितः $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} =$
अधिमित्रहोरादिगुणकः । एवं मित्रगृहे गुणः $\frac{1}{2}$ अष्टभक्तः $\frac{1}{2}$ “गृहा-
दिके वर्गगणे” इत्यादिना मित्रगृहगुणकेन $\frac{1}{2}$ अनेन गुणितः $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} =$
 $\frac{1}{4}$; $\frac{1}{4} =$ मित्रहोरादौ गुणः । एव सप्तवर्गगुणांका हराश्चोत्पद्यन्ते
राशिस्थाने यवनवाक्यवत्त्वाद्विगुणः कार्य्य एवेति । अथ वर्गोत्तम-
स्वांशस्वत्र्यंशगते ग्रहे पूर्वोक्त्या गुणः २ चतुर्भक्तः $\frac{1}{2}$ । अतोऽनुपातो
यदि तत्तद्गृहगुणेन तत्तद्होरादिगुणो लभ्यते तदानेन ($\frac{1}{2}$) किमिति
गुणास्तापन्तः (पाठपठिताः) एव हरस्थाने पङ्क्तिशतं ३६ अंका भ-
वन्त्यतः “सदा रसगुणैरित्युपपद्यते ॥ १७ ॥

भा०—यो ग्रह अपने वर्ग में हो उसका १८, अधिमित्र के वर्ग में १६ मित्र
के वर्ग में १३ सम के वर्ग में ९, शत्रु के वर्ग में ५, अधि शत्रु के वर्ग में ३ होरादि
पङ्क्तवर्ग में अंक लिखना केवल गृहस्थान में द्विगुणित करके स्थापन करना । फिर
सप्त अंकों का योग करके यदि ग्रह स्वगृह में हो तो ३६ से, अधिमित्र की राशि
में हो तो ४८ से, मित्र की राशि में हो तो ५४ से, सम की राशि में हो तो ७२
से, शत्रु की राशि में हो तो १०८ से, तथा अधिशत्रु की राशि में हो तो १४४ से,

उपरोक्त योग में भाग देने से एन्धि आश्रय गुणक होता है । यदि ग्रह स्वनवांश, वा वर्गोत्तम नवांश, वा स्वद्रेष्काण में हो तो योगांक को सर्वदा ३९ से भाग देने से आश्रय गुणक होता है ॥ १७ ॥

उ० दी०—अथ रविरधिशत्रुगृहे वर्तते तेन गुणा द्विगुणिताः (अर्थात् पट्) । एवं रविः स्वहोरायामस्ति तेन धृतिरष्टादश । एवं शत्रुद्रेष्काणे तेन पञ्च । समसप्तमांशे तेन नव । अधिशत्रुनव-मांश तेन त्रयः । अधिमिश्रद्वादशांशे तथाधिमिश्रत्रिंशांशे च इष्टिला (पञ्चदश) रवेर्गृहादिसप्तवर्गेषु क्रमात्संस्थाप्य तेषां योगः = ६ + १८ + ५ + ६ + ३ + १५ + १५ = ७१ । अथ रविरधिशत्रुगृहेऽतः जिनाः २४ पङ्क्त्युणिताः १४४ अयं हरः । अथ चन्द्रकुजयोः स्वांशत्र्यंशगतत्वाद्धरः पट्त्रिंशदेव । एवं सर्वेषामित्यलं पञ्चवितेनेति (द्र० ८३ चक्रम्) । अथ रवेः पूर्वानीतयोगः ७१ स्वहारेण १४४ नेन भक्तो जातः रवेराश्रयगुणकः ००।२६।३५ एवं चन्द्रादीनामपि (द्र० ८४ चक्रम्) ॥१७॥

अथाश्रयगुणके संस्कारविशेषं, कर्मयोग्यगुणकर्मशाशुर्दायोप-योगिनो दायंशांश्चाह—

चेद्द्वर्गोत्तमपूर्वगोऽध्यरिसुहृद्भे तद्गृहाङ्कात् त्रिपङ्-
लब्धपोनो युगरीष्टभेऽब्धिनवकाप्त्या स्वे समे केवलः ।
कार्यस्त्वाश्रयकः स तत्स्फुटहतेर्मूलं स योग्यो गुणः
खेटानां च तनोर्लवाः खयुगहच्छेषा इहांशायुपः ॥१८॥

व्या०—चेद् यदि ग्रहो वर्गोत्तमपूर्वगो वर्गोत्तमनवांशस्वन-वांशस्वद्रेष्काणेष्वन्यतमस्थो भवेत् तदा तद्गृहाङ्कात् गृहवर्गस्यापि तांकात् त्रिपङ्कलब्ध्या त्रिपष्टिभक्तफलेन क्रमेणाश्रयगुणक ऊनो युक् (अधिशत्रुराशौ ग्रहे ऊनोऽधिमिश्रराशौ स्थिते युक्तः) कार्यः । एवं अरीष्टभे ग्रहो (वर्गोत्तमपूर्वगश्चेत् शत्रुमिश्रगृहे) भवेत् तदा । गृहाङ्कात् अब्धिनवकाप्त्या चतुर्नवत्या लब्धफलेन क्रमादूनयुक्त आश्रय-गुणकः कार्यः । तथा वर्गोत्तमपूर्वगः स्वे स्वराशौ समे समराशौ वा ग्रहो भवेत् तदा केवलः पूर्वसाधित एवाश्रयगुणको ज्ञेयः । तत्स्फुटह-तेराश्रयगुणरूपगुणकघातामूलं स योग्यः कर्मयोग्यो गुणो भवति अथ दायंशान् कथयति—खेटानामिति । इहात्र खेटानां ग्रहाणां, तनो-र्लवस्य च लवा अंशः खयुगहच्छेषा अंशायुपो दायंशा भवन्ति ॥१८॥

अथ चक्रार्धहानिमाह—

पङ्कभाल्पे सति खेचरोन उदयेऽस्यांशोद्धृतैः खाग्निभि-
स्त्वेकाल्पेऽस्य च खाग्निभाजितलवैः सौम्योनिते त्वर्धितैः ।

ऊना भूर्गुण एकमे द्विवहुषु त्वेकस्य बहोजसः ।

कार्यस्तद्गुणिताः स्वदायजलवाश्चक्रार्धहानिस्त्वयम् ॥१६॥

व्या०—खेचरोने ग्रहोने उदये लग्ने पङ्कभाल्पे सति अस्य पङ्कभा-
ल्पस्य लग्नेनखेचरस्यांशोद्धृतैः खाग्निभिरूना भूरेको गुणः स्यात् ।
(पङ्कधिके ग्रहोऽनोदये हानिर्नैवेत्यर्थात् सिद्ध्यति) च तथा ग्रहो-
दये एकाल्पे सति अस्य खाग्निभाजितलवैस्त्रिंशद्भक्त्यांशैरूना भूर्गुणो
भवति । सौम्योनिते शुभग्रहोने उदये तु अर्धितैरर्धितैरंशोद्धृतैः
खाग्निभिः, अर्धितैः खाग्निभाजितलवैर्वा ऊना भूर्गुणो भवति । तुविं-
शेपार्थः । एकमे एकराशौ द्विवहुषु द्वित्र्यादिषु ग्रहेषु सत्सु एकस्य
बहोजसोऽधिकफलस्य गुणः कार्यः । न सर्वस्य । तद्गुणिताः
स्वदायजलवाः कार्याः इयं चक्रार्धहानिर्भवेत् ॥१६॥

अत्रोपपत्तिः—“सर्वार्धत्रिचरणपञ्चपटभागाः क्षीयन्ते व्यय-
भवनादसत्सु वामम् । सत्स्वर्धं हसति तथैकराशिगानामेकोऽंशं
हरति वली तथाह सत्यः” इति सयुक्तिवृद्धवाक्येन लग्नाद्द्वादशे
पापग्रहे आयुपः सर्वांशः क्षीयते, शुभग्रहे त्वर्धमाणो नश्यति तत्र
खेचरोऽनोदय एकराशिः । एवमेकादशे पापेऽर्धांशो नश्यति तत्र खेचरो-
नोदयो राशिद्वयतुल्यः, दशमे च राशित्रयमन्तरं तत्र त्र्यंशहानिः,
नवमे पापे राशिचतुष्टयमन्तरं तत्र चतुर्थांशहानिरेवं यथा यथा-
न्तरवृद्धिस्तथा तथाऽऽयुर्हानिहरवृद्धिरतोऽनुपातो यदि त्रिंशदंश-
रेको हरस्तदेष्टेचरोनोदयांशैः क इति इष्टहर = $\frac{\text{आयु} \times १}{३०}$ अनेनायु-

लंवा भक्ता जाता हानिलवाः = $\frac{\text{आयु} \times ३०}{६०}$ एभिर्हीना आयुलंवा

जाता इष्टायुंशाः = आयुं - $\frac{\text{आयु} \times ३०}{६०}$ = $\frac{६० \times \text{आयुं} - \text{आयुं} \times ३०}{६०}$

= $\frac{\text{आयुं} (६० - ३०)}{६०}$ = आयुं $(१ - \frac{३०}{६०})$ । एकभाल्पे (त्रिंशदं-
शाल्पे) खेचरोनोदये तदंशभक्तत्रिंशतो रूपाधिकत्वात् रूपांशं शुद्ध्य-

तीति व्यस्तप्रैराशिकेन खाग्निभाजितलवैरित्युपपद्यत इति सर्वं
निरवद्यम् ॥१६॥

भा०—लग्नमें ग्रहको घटाकर यदि ६ राशि से न्यून हो तो उसका अंश बना
कर उस अंशसे ३० में भाग देकर लग्नि को १ एक में घटा कर गुणक होता है।
लग्न में ग्रहको घटाने से १ राशिसे अल्प हो तो अन्तराश को ३० से भाग देकर
लग्नि को १ में घटावे तो गुणक होता है इस प्रकार पाप ग्रह हो तो गुणक होता
है। यदि शुभ ग्रह हो तो लग्नि के आधा को १ में घटाकर गुणक होता है। यदि
एक राशि में दो वा दो से अधिक ग्रह हो तो उनमें सबसे बड़ी जो हो उसीका
गुणक करना सब ग्रह का नहीं। फिर उस गुणक से दायश को गुना करना तो
चकार्धहानि होती है। ग्रहोंन लग्न यदि ६ राशि से अधिक हो तो चकार्धहानि
गुणक नहीं करना ॥१७॥

उ० दी०—अथ गुरुः १। १६। ५७। ३० लग्नम् ६। १८। ३४। ४६
अतो गुरुनोदयः ४। २८। ३७। १६ अस्यांशै १४८। ३७। १६
रेमिक्लिशद्वाज्या । अन् स्वर्णार्थं भाज्यहारौ वारद्वयं पष्ट्या
गुण्यो । एवं भाज्यः = $३० \times ६० \times ६० = १०८०००$ । एवमेव हारः =
(१४८। ३७। १६) = ५३५०३६ । अथ भाज्येऽ १०८००० स्मिन्
हारेणा ५३५०३६ नेन भक्ते लब्धम् ००। १२। ०६। ४०। ४६ शुभ-
ग्रहत्वादेतदर्थना ००। ०६। ०३। १०२०। २४ नैनेको हीनः ००।
५३। ५६। ३६। ३६ अयं गुरोश्चकार्धहानिगुणः । एवं शनेरपि
तत्र पापग्रहत्वादध्यांशो रूपात्र शोध्यः । किन्तु सम्पूर्णं एव
शोध्यः । एवमन्येषां खेचरीनोदयस्य षड्भाधिकत्वाच्चकार्धहानिने
जाता (द्र० ६२ चक्रम्) † ।

अथ गुरोर्दायांशाः ६। ५७। ३० स्वचकार्धहानिगुणेनाने-
न ००। ५३। ५६। ३६। ३६ गुणिता. = ५७। ११। ४४। २१ =
= ५७। १२ अर्धाधिकग्रहणाज्जाता गुरोश्चकार्धहानिसंस्कृतायुर्शाः ।
एवं शनेरपि । अन्येषां संस्काराभावात्प्रगानीता एवांशाः (द्र०
६४ चक्रम्) ।

† अत्र ६१ तमचक्रानवतार्य लघ्वकार रिषता नीलपृष्ठपद्धत्युक्तिदृष्ट्या । यथा गुरुनोदय-
स्थानाः १४८। ३७। १६ द्वाभ्यां गुणिता २६७। १४। ३२ खरसंभवता ४। ५७।
१४। ३२ शुभग्रहत्वाद्विगुणिता ६। ५४। २६। ०४ अथ, गुरोश्चकार्धहानिहर ।
एव शनेरपि परमत्र खरसदृता एव भाषा न तु विगुणिता इति ।

अत्रोपपत्तिः—यदि चर्गात्तमादिविकान्यतमस्थितो ग्रहोऽधिशत्रु-
राशौ तदा पूर्वोक्तेन “यः स्वाधीष्टेत्यादिना” गृहगुणकः =
गृहांक
३६ तथा “नगांशका रुद्रमिता अधीष्टराशौ.” इत्यादिना अधि-

शत्रुराशौ प्रयोनगांशाः (३) त्रिगुणितसप्तमांशौ वास्तवगुणः =
गृहांक × ७ = गृहांक × (१—३) = गृहांक - गृहांक × ४ = गृहांक
३६ ३६ ३६ × ७ = गृहांक

— गृहांक
६३ । एतेन अच्यरिभे गृहांकात् त्रिपङ्कलभ्योन इत्युपपन्नम् ।

तथा “नगांशका रुद्रमिता अधीष्टराशौ” इति वचनेनाधिमित्र-
राशौ वास्तवगुणः = गृहांक × ११ = गृहांक (१+३) = गृहांक +

गृहांक × ४ = गृहांक + गृहांक
३६ × ७ = गृहांक + गृहांक
६३ ∴ अधिसुहृद्भे “गृहांकात्त्रिपङ्कल-

ख्या युक्” इत्युपपद्यते । तथा ‘सुहृद्देशमनि मूर्च्छनांशा नवाभिनः
३१” इति वचनेन मित्रभे वास्तवगुणः = गृहांक × ३१ = गृहांक

(१+०९) = गृहांक + गृहांक = गृहांक + गृहांक × २ =
३६ ३६ × २१ = गृहांक + गृहांक × २ = १८६

गृहांक + गृहांक = गृहांक + गृहांक
३६ ६४१ = गृहांक + गृहांक स्वल्पान्तरात् । “कुद्ध्यंशका

विश्वमिता द्विपद्मे” इत्यनेन शत्रुराशौ अन्धिनवकाप्त्योन इत्युपपद्यते ।
चस्तुतोऽन्धिनवकाप्त्याने सार्धचतुर्नवतिर्भवत्यतो “द्विगुणगृहांका-
न्नराष्ट्रकाप्त्योनयुगाश्रयगुणः कार्यः” इति पञ्चक्राधःस्यगर्घ्यपृष्ठ-
शर्मणाप्युक्तं युक्तमेव । समभे स्वराशौ च रूपगुणत्वात् “केवलः” यथा
गत एवाश्रयगुणः कार्य इत्यपि साधु समुदितम् । घातमूलस्य-
स्फुटता प्रागेव प्रदर्शिता । अथ दायंशोपपत्तिः—चराहमिहिरादि-
वचनेन ‘ग्रहभुक्तनवांशराशितुल्यं” आर्युर्वर्षप्रमाणं भवत्यतो भुक्तन-
वांशज्ञानार्धप्रलुपतो यदि त्रिशदशैर्नैव नवांशसंख्या तदा ग्रहलक्ष-
मुकांशैः किमिति ग्रहलक्षभुक्तनवांशसंख्या सा च राशीनां द्वादश-

त्वाद् द्वादशतया $\frac{\text{भुकांश} \times ६}{३० \times १२} = \frac{\text{भुकांश}}{४०}$ शेषराश्यादितुल्या अंशा-
युगो (दायंशाः) भवन्त्येवेत्युपपन्नम् ॥१८॥

भा०—यदि ग्रह वर्गोत्तमनवांश, स्वनवांश वा स्वद्वेषकाण में स्थित होकर अधिशतु के गृह में हो तो गृहांक को ६३ से भाग लेकर लब्धि को आश्रय गुणक में घटाने से, यदि अधिमित्र के घरमें हो तो उसी लब्धि को आश्रय गुणक में जोड़ने से वास्तव (संस्कृत) आश्रय गुणक होता है । यदि शतु की राशि में हो तो गृहांक को ९४ से भाग देकर लब्धि को ७ आश्रय गुणक में घटाने से, मित्र के घर में हो तो जोड़ने से वास्तव (संस्कृत) आश्रय गुणक होता है । यदि सप्त की राशि में वा स्वगृह में हो तो केवल पूर्वसाधित आश्रय गुणक ग्रहण करना । इस आश्रय गुणक और पूर्वोक्तस्फुट गुणक का घात (गुणा) करके मूल लेना तो कर्मयोग्य गुणक होता है । ग्रह अथवा लग्न को अंशात्मक बनाकर उसको ४० से भाग देकर शेष आयुर्भाग (दायंश) होता है ॥१८॥

उ० दो—अथ चन्द्रकुजयोः स्वांशत्र्यंशगतत्वादाश्रयगुणके पुन-
रन्योऽपि संस्कारः । यथा शतुगृहगतस्य चन्द्रस्य गृहाङ्का १० दस्मा-
दधिघनवकासेना ००।०६।२३ नेन पूर्वानीतोऽय २।१६।४० माश्रय-
गुणको गृहितो वास्तवाश्रयगुणको जातः २।१०।१७। वस्तुतस्तु “शत्रो-
र्गृहे पूर्णपक्षा नवाष्टेन्दुहता ऋण” मित्यनेन चन्द्रस्य संस्कृताश्रय-
गुणकः २।१०।१६ अयमेव भाष्यः । घतदर्थं ८५ चक्राधःस्थितगद्यम-
वलोक्यम् । अथ कुजस्याधिमित्रगृहगतत्वाद्गृहाङ्कस्या ३० स्य त्रिप-
ष्ट्यंशेना ००।२८।३४ नेन पूर्वानीतोऽ २।३५।०० यमाश्रयगुणको युक्तो
जातः संस्कृताश्रयगुणकः ३।०३।३४। अन्येषां वर्गोत्तमादिस्थानराहि-
त्यापूर्वानीत एवेति (द्र० ८५ चक्रम्) ।

अथ रवेः स्फुटगुणकः १।२८।३६। आश्रयगुणकः ००।२६।३५
अनयोयुतिः ००।४३।४१ अस्या मूलम् ००।५१।६ अयं कर्मयोग्यगुणः ।
एवं सर्वेषाम् (द्र० ८८ चक्रम्) ।

अथ राश्यादिस्पष्टो रविः १०।१२।५७।३८ अस्यांशाः ३१२।५७।३८
चत्वारिंशद्भक्ताः शेषमिदं ३२।५७।३८ मंशायुरशात्मकम् । यद्यस्यैव
फलाः क्रियन्ते तदा तु अंशायुःफलाः १६७७।३८ एवं सर्वेषाम्
(द्र० ८६—६० चक्रं) ॥१८॥

अथात्रांशाद्विशता सङ्ख्येय यदि फलास्थाने प्रक्षिप्यन्ते तदा ६३ तमञ्चक्रं सिद्धयति (द्र० ६३ चक्रम्) ॥१६॥

अथ वर्षाद्यंशायुरानयनमाह—

दायांशोत्थकलाः स्वयोग्यगुणकमाः खाभ्रनेत्रोद्भृता
अंशायुर्द्युसदां समादि तु तनोर्दायांशकाख्याहताः ।
दिग्भक्ता हि समादि चेत्तु बलबल्लभं तदा लग्नभै-
स्तुल्यार्धैः सहितं द्विनिघ्नशरहद्भागादितो मासयुक् ॥२०॥

व्या०—द्युसदां ग्रहाणां दायांशोत्थकलाः चकार्धशानिसंस्कृतः
दायांशानां फलाः स्वयोग्यगुणकमाः स्वकीयकर्मयोग्यगुणकेन
गुणिताः खाभ्रनेत्रोद्भृता द्विशत्या भक्ता लग्नं समादि वर्षाद्यंशायु-
भवति । तु पुनः तनोलङ्घ्यस्य दायांशकाः व्याहताः त्रिभिर्गुणिता दिग्-
भक्ताः फलं लग्नस्य समादि वर्षाद्यंशायुर्भवति । चेत्तु यदि तु बल-
बल्लभं पङ्कुरूपधिकबलं लग्नं तदा लग्नभैस्तुल्यार्धैः सहितं मासयुक् । तथा द्विनिघ्नशरहद्भागादितो मासयुक् (द्विगुणिताद्
लग्नवर्तमानराश्यंशादितः पञ्चमकालाध्वमासाद्यं मासादौ युक्तं कार्य-
मित्यर्थः) एवं लग्नायुः स्फुटं भवति । लग्नबलं यदि पङ्कुरूपालं तदा
“दायांशकाख्याहता दिग्भक्ताः” एव लग्नायुः स्यादिति ॥२०॥

अत्रोपपत्तिः—“ग्रहभुक्तनवांशराशितुल्यम्” इति वचनेन यद्येक-
नवांशकलाभिः खाभ्रनेत्रमिताभिः (२००) रेफं वर्षं तदा स्वयोग्य-
गुणकगुणितदायांशकलाभिः किमिति ग्रहाणामंशायुवर्षाद्यंशम्

= $\frac{\text{दायांश.} \times \text{यो. गु.}}{२००}$ । अथ लग्नायुरानयनार्थमनुपातो यदि त्रिश-

दंशेनेव वर्षायि तदा लग्नदायांशैः किमिति लग्नांशायुः = $\frac{६ \times \text{ल. दा. अं.}}{३०}$

= $\frac{३ \times \text{ल. दा. अं.}}{१०}$ । तथा “वीर्यान्विता राशिसमं च होरा” इति

पराहमिहिरोक्तेन “लग्नभैस्तुल्यार्धैः सहितं” मित्यपि समुचितमेव ।
अंशादिफलमनुपातेन — यदि त्रिशदंशैर्द्वादशमासा लभ्यन्ते तदा
लग्नांशैः किमिति मासादिफलेन $\frac{१२ \times \text{ल. अं.}}{३०} = \frac{२ \times \text{ल. अं.}}{५}$ अनेन युक्तं

स्फुटं लग्नार्थुर्धर्पाद्यं स्यात् । लग्नस्य चकार्धहान्यादिसंस्काराभावात् ।
अतः सचमुपपन्नम् ॥२०॥

भा०—चकार्धहानि संस्कृत दायंश को कलात्मक करके अपने अपने कर्म योग्य गुणक से गुना कर उसमें २०० का भाग देने से वर्षादिक ग्रहों की अंशायु होती है । और लग्न के दायंश को ३ तीन से गुना करके १० दश का भाग देने से एन्धि वर्षादिक लग्न की अंशायु होती है । यदि लग्न का बल ६ से अधिक हो तो लग्न की भुक्तराशितुल्य वर्ष और जोड़ना तथा लग्न के अंशों को २ से गुना कर उसमें ५ का भाग देने से एन्धि मासादिक ५८ मासादिक में जोड़ना तो लग्न की स्पष्ट आयु होती है ॥२०॥

उ० की—अथ रवेक्षकार्धहानिसंस्कृतदायंशकलाः १६७७ । ३८
स्वकर्मयोग्यगुणरेना ०० । ५१ । ०६ नेन गोमूत्रिकया गुणिताः
१६८४ । १७ द्विशत्या भक्ताः सन्धिर्यर्षाणि ८, शेप ८४।१७ मिदं द्वादश-
मिगुणितम् १०११ । २४ द्विशत्याऽऽप्तं मासाः ५ शेप ११ । २४ त्रिशता
गुणितम् ३५२ । ०० द्विशत्या भक्तं लग्नं दिनं १ शेपम् १४२ पष्ट्या
गुणितं ८५२० द्विशत्या लग्नम् घट्यः ४२ शेप १२० पष्ट्या गुणितं
७२०० द्विशत्याप्तं पलानि ३६ । अथ वर्षादीनां क्रमान्यासेन रवे-
रंशायुर्धर्पाद्यम् ८ । ५ । ०१ । ४२ । ३६ एवमन्येषां ग्रहाणाम् । अथैवं
लग्नस्य दायंशाः ३८ । ३४ । ४६ व्याहताः ११५ । ४४ । १८ दशमक्ताः
लग्नं धर्पाद्यम् ११ । ०६ । २६ । ३४ । ३८ अथ पट्टपात्रिकं लग्नयलग्नतः
लग्नराशितुल्येन धर्पेना ६ नेन युक्तम् १७ । ०६ । २६ । ३४ । ४८ पुन-
रलग्नस्य भागादिकं १८ । ३४ । ४६ द्विनिघ्नं ३७ । ०६ । ३२ पञ्चभिर्भक्तं
लग्नेन मासाद्येना ७ । १२ । ५७ । १२ नेन युक्तं जातं लग्नस्यांशायु-
र्धर्पाद्यम् १८ । ०२ । ०६ । ३२ । ०० (द्र० ६५ चक्रम्) ६२०॥

अथ विण्डनिसर्गजीवशर्मायुर्दायोपयोगिनो दायंशानाह—

स्वोद्योनो युचरोऽङ्गभात्समधिको ग्राह्योल्पकोनार्कभं
तद्भागा युचरोऽरिभे यदि गुणांशोना विना चक्रगम् ।
यथासा अस्तमिते विना शनिसितौ हानिद्वयेऽधोधिकै-
काथो विण्डनिसर्गजीवगदिते चकार्धहानिर्भवेत् ॥ २१ ॥

व्या०—स्वोद्योनो युचरः स्वकीयोद्येन विहीनो ग्रहोऽङ्गभात्
पट्टादिभ्यः समधिको ग्राह्यः । राशिपट्ट्यादत्पथेत् तदा अल्पकोना-

कर्म (रसभालपं द्वादशराशिभ्यो विशोध्य शेषं) ग्राह्यम् । तद्भागा-
स्तदीयांशाः कार्याः । ते पिरडनिसर्गजीवायुर्भागा ज्ञेयाः । यदि चक्रं
(चक्रगतिग्रहं) विना युचरो (मार्गगतिग्रहः) अरिभे शत्रुराशौ
स्थितस्तदा तद्भागा गुणांशोनाः स्वतृतीयांशेन हीनाः कार्याः । चक्रगति-
ग्रहः स्वत्र्यंशं नैवापहरतीत्यर्थः । तथाऽस्तमितेऽस्तं गते ग्रहे शनिसितौ
विना तद्भागा द्वयांश अर्धिताः कार्याः । शनिशुक्रावस्तं प्राप्तावपि
स्वार्धं नापहरत इत्यर्थः । अत्र हानिद्वये प्राप्तेऽधिका महत्तरैकैवार्ध-
हानिरेव कार्या । नैव हानिद्वयं कार्यम् । अथानन्तरं पिरडनिसर्गजीव-
गदितेऽपि चक्रार्धहानिर्भवेत् । अत्र शत्रुर्नसर्गिको ग्राह्यो न तु तत्कालिक
इति ॥ विशेषार्थमुदाहरणे (१००) चक्रार्धः स्वगद्यं विलोक्यम् ॥२१॥

अथोपपत्तिः—“नीचेऽतोर्ध्वं हसति हि ततश्चान्तरस्थेऽनुपातः”
इति गृहजातकवचनेन सोऽस्थे पठितायुःप्रमाणं, नीचे तद्वर्धम् ।
अतो नीचात् पङ्मान्तरिते (उच्चस्थे) ग्रहे आयुरर्धतुल्य उपचयो
भवति । अतोऽनुपातो—यदि पङ्गाशितुल्येन नीचग्रहान्तरेणायुर्ध-
तुल्य उपचयस्तदैष्टनीचग्रहान्तरेण किमिति = $\frac{\text{आ०} \times (\text{प्र}-\text{नी})}{२ \times ६}$

= इष्टोपचयः, अनेन युतं नीचस्थानमवमायुरधेमिष्टायुः =
 $\frac{\text{आ.}}{२} + \frac{\text{आ.}(\text{प्र}-\text{नी})}{२} = \frac{६ \times \text{आ.} + \text{आ.}(\text{प्र}-\text{नी})}{२} = \frac{\text{आ०} \times (६ + \text{प्र}-\text{नी})}{२}$

= $\frac{\text{आ०} \times (\text{प्र}-३)}{२}$, एवमत्र “यदि द्वादशराशिभिः पठितायुस्तदो-

द्योनग्रहराशिभिः किम्” इति त्रैराशिकमवं फलं दृश्यते । तत्राचार्येणां-
शानुपात एव कृतो यथा—यदि द्वादशराश्यंशेरे (३६०) मिः पठि-
तायुः (आ०) इति लभ्यते तदोद्योनग्रहार्थः किमिति अत एव
“दायांशाः संगुणैर्हता हि भगणांशात्ता” इत्यग्रे वदयति । तथा चात्र
“६ < ६ + प्र-नी = प्र-३, अतः पङ्गाश्यधिकेनोद्यग्रहान्तरेण अचितव्य-
मतः “अङ्गमात्समधिको ग्राह्योऽल्पकोनार्कभम्” इत्युपपन्नम् । “हित्वा
यत्कं रिपुगृहगतैर्हीयते स्वप्रभागः सूर्योऽप्युत्तिष्ठति च दत्तं प्रोज्ज्वल-
युक्ताः पुत्रौ ।” इत्यादिहोरागमप्रमाणेन व्यंशाधं हानिरुपपद्यते । तथा
“चक्रोद्ययोस्त्रिगुणितम्” इति चक्रगतिग्रहस्य समलत्याग्र व्यंग्रहानि-
रिति समुचितमेव । सूर्यः शनिशुक्राः शत्रुरतस्तेनास्तमितयोरपि तयो-
र्नायुर्हानिरिति । तथा—“यद्गृहनायामेकं तु यद्भूरि तदेव कार्यम्”

इति वचनादिना “अधिकैका हानिः कार्या” इति, तथा “पूर्वोक्तं चिन्तयेत् सर्वम्” इति सारावलीवाक्येन “चक्रार्धहानिर्भवेदिति” च साधु समुदितम् ॥२१॥

भा०—ग्रहमें अपने उच्चको घटाकर शेष ६ राशिसे अधिक हो तो, उसका अंश बनाना, ६ राशिसे अल्प हो तो उसकी १२ में घटाकर शेषका अंश करना तो पिण्डादित्रिकायुर्भाग होता है । यदि ग्रह शत्रु गृहमें हो तो आयुर्भागमें तृतीयांश घटा देना । यदि ग्रह वक्र गति हो तो शत्रु गृहमें भी त्र्यंश हानि नहीं करना । तथा यदि ग्रह अस्त हो तो आयुर्भागमें आधा कम करना । यदि शुक्र और शनि अस्त भी हो तो अर्ध हानि नहीं होती है । जिस ग्रहकी अर्धहानि और त्र्यंश हानि दोनों की सम्भावनना हो तो वहाँ केवल अर्ध हानि करना । और पिण्डादित्रिकायु (पिण्ड-नसर्ग-जीवायु) में भी चक्रार्ध हानि करना । यहाँ शत्रु नैसर्गिक विचार करे तात्कालिक नहीं ॥२१॥

उ० दी०—अथ रविः १० । १२ । ५७ । ३८ स्वोच्चोना ०० । १० नेन रहितः १००२।५७।३८ अस्यांशा ३०२।५७।३८ एते पिण्डादित्रिकायुरंशा जाताः । एवं सर्वेषां सिद्ध्यन्ति (द्र० १०० चक्रम्) ।

अथोच्चोत्तरवेर्यदि कलाः क्रियन्ते तर्हि पिण्डादित्रिकायुष्कलाः १८१७७ । ३८ इति ६६ चक्रावलोकनेनैव स्पष्टम् ।

अथानोदाहरणे—रविगुरु शत्रुगृहे वसन्ते तेन तयोः त्र्यंशहानिः स्यादेव । परं शत्रुगृहगतस्यापि शनेर्धनगतित्वात् त्र्यंशहानिर्जाता । बुधः सूर्येन सहास्तं गतस्तेनार्धहानिः स्यात् । गुरुशन्योस्तु चक्रार्धहानिरप्यादावंशायुर्दायचदेव कार्या ।

तद्यथा—रवेः पिण्डादित्रिकायुरंशाः ३०२ । ५७ । ३८ स्वोच्चोना १००।५६।१२।४० नेन हीनिताः २०१।५८।२५।२० एतद्वेः संस्कृत-पिण्डादित्रिकायुः । एवं बुधस्याप्यर्धहानिः कार्या । गुरोस्तु प्रथमं त्र्यंशहानिः ततः चक्रार्धहानिः कार्या । तद्यथा नीचोत्तरगुरोरंशाः ३१४।५७।३० स्वोच्चोना १०४।५६।१० नेन रहिताः २०६।५८।२० एते गुरोश्चक्रार्धहानिगुणकेना ५३।५६।३६ नेन गोमूत्रिकया गुणिता जाता गुरोस्त्र्यंशचक्रार्धहानिकृताः पिण्डादित्रिकायुरंशाः १८८।४६।४८।४० एवं नीचोत्तरशनेरंशाः स्वचक्रार्धहानिगुणकेन गुणिताः शनेः पिण्डादित्रिकायुरंशाः सिद्ध्यन्ति इति (द्र० १०१ चक्रम्) ॥२१॥

अथ लग्ने पापग्रहे हानिमाह—

दायांशा द्युसदां पृथक् तनुलवादिघ्नाः स्वपट्युद्धृता
 आप्त्योनास्तनुगे खले च यदि सदृष्टेऽर्धयाथापरे ।
 निघ्न्योग्रोदयभावजेन तनुगोग्रौ चेद्वलिष्ठस्य तत्-
 साम्ये पुष्टफलेन नेति तनुपेऽस्मिन्नांशजेऽसौ क्रिया ॥२२॥

व्या०—खले पापग्रहे तनुगे लग्नस्ये सति द्युसदां ग्रहाणां दायां
 शाः (अन्तराणीता) पृथक् स्थाप्याः । ते तनुलवादिघ्ना लग्नस्य-
 राशीन्विहायांशादिना गुणिताः स्वपट्युद्धृताः पष्ट्यधिकशतत्रयेण
 भाज्या आप्त्या लघ्वेनांशादिना पृथक्स्वा ऊनाः कार्याः । तनुगे खले
 सदृष्टे शुभग्रहेक्षिते सति अर्धयाऽऽप्तफलार्धेन । पृथक्स्वा हीनाः
 कार्याः । अथानन्तरमपरे आचार्याः (ह्यालुगिरामरुण्णादयः) उग्रो-
 दयभावजेन लग्नस्वपापग्रहस्य भावजेन फलेन निघ्न्याऽऽप्त्या दायांशा
 ऊनाः कार्याः । तनुगोग्रौ लग्ने द्वौ पापौ चेत् तदा वलिष्ठस्य भावजफ-
 लेन । तत्साम्ये घलसाम्ये पुष्टफलेनाधिकफलेन निघ्न्याऽऽप्त्या दायांशा
 ऊनाः कार्या एवं वदन्ति । इति न (इदं तन्मतं न रमणीयमित्यर्थः) ।
 अथ लग्नस्थकूरे लग्नशे इयं हानिः कार्या न वेत्याशंकायां कथयति
 'तनुपेस्मिन्निति' अस्मिन् लग्नस्थकूरे तनुपे लग्नशे सति तथांशजंऽशा-
 युदायेऽसौ क्रिया न कार्या ॥२२॥

अत्रोपपत्तिः—'साधोदितोदितनवांशहतात्समस्ताद् भागोष्टयुक्त-
 शतसंख्य उपैति नाशम् । कूरे विलग्नसहिते विधिना त्वनेन सौम्येक्षिते
 दलमतः प्रलयं प्रयाति ॥' इति बृहज्जातकवचनेन कूरे लग्नगे हानि-

भागः = $\frac{\text{दायांश} \times \text{लग्नवांश}}{१००}$ । अत्र लग्ननवांशं "यदि त्रिंशदशैर्नव न-

वांशा लभ्यन्ते तदेष्टलग्नांशादिभिः किमिति = $\frac{६ \times \text{लग्नांशादि}}{३०}$ अने-

नोत्थाप्य जातो हानिभागः = $\frac{\text{दायांश}}{१००} \times \frac{६ \times \text{लग्नांशादि}}{३०}$

= $\frac{\text{दायांश} \times \text{लग्नांशादि}}{३६०}$ । अनेन हीना दायांशाः स्फुटा भवितुमर्हन्ति ।

अन्ये आचार्यास्तु 'यदि रूपमितेन १ पूर्णतद्भावफलेनेयं हानिस्त-

देष्टमावफलेन किमि” त्यनुपातोद्भवेन फलेन दायंशा ऊनाः कृता-
स्तत्र बहुसम्मतम् । शेषयासनायां त्वागम एव प्रमाणमित्यलं पल्ल-
वितेन ॥२१॥

भा०—यदि लग्न में पापग्रह हो तो ग्रह के पिण्डादि आयुभाग को पृथक्
रखकर लग्न के अंशादि से गुना करके ३६० से भाग देकर लग्न की पृथक् स्थित-
आयुभाग में घटावे । यदि शुभ ग्रह की दृष्टि लग्नगत पाप पर हो तो लग्न के
आधा आयुभाग (दायंश) में घटावे तो पिण्डायु होती है । दूसरे आचार्यों की
सम्मति यह है कि, उपरोक्त लग्न की लग्नगत पापग्रह के भावफल से गुनाकर
दायंश में घटावे । शुभग्रह की दृष्टि रहे तो उसका आधा घटावे । लग्न में दो पाप
ग्रह हो तो अधिक बल वाले के भावफल से गुना करें । बल में समता हो तो
जिसका भावज फल अधिक हो उससे गुना करें । पर यह मतान्तर प्राज्ञ नहीं है ।
और लग्नगत क्रूर यदि लग्नेश हो तथा अंशायुर्दाय में यह संस्कार नहीं होता है ॥२२॥

उ० द्वी—अथात्रोहरणे लग्ने क्रूराभावात् तज्जनिता हानिर्ना-
स्त्येव । अन्यद् व्याख्यायलोचनेनैव सुश्रममिति ॥२२॥

अथ पिएडनिशर्गजीवशर्मायुर्वर्षाद्यानयनमाह—

गोब्जास्तत्त्वतिथिप्रभाकरतिथिस्वर्गा नखाः पैण्डजे
नैसर्गे नखभूद्विगोधृतिनखाः पञ्चाशदर्काद् गुणाः ।
दायंशाः स्वगुणैर्हता हि भगणांशाः समाधायुपो
स्वर्गांशाश्च समादि जैवमिभहृत्स्वांशैर्घटीष्वन्वितम् ॥२३॥

व्या०—अर्कात् (अर्कमारभ्य सप्तानां ग्रहाणां) क्रमात् गोब्जा
स्तत्त्वतिथिप्रभाकरतिथिस्वर्गा नखा पैण्डजे पिएडायुषि गुणाः
स्युः । नैसर्गे नितर्गायुषि नखभूद्विगोधृतिनखाः पञ्चाशत् क्रमेण-
कर्कादिग्रहाणां गुणाः स्युः । पैण्डजे नैसर्गे च दायंशाः स्वगुणैर्हता
भगणांशाः लब्धतुल्ये समाधायुषी भवतः । तथा दायंशाः स्वर्गांशा
एकविंशतिभक्ता लब्धं जैवं जीवशर्मांशं समाधायुर्भवति । तदिमह-
त्स्वांशैरष्टभक्तदायंशैर्घटीष्वन्वितं कार्यं तदा चास्त्वयं स्यात् ॥२३॥

अत्रोपपत्तिः—पिएडायुषि “नवतिथिविषयाभिवभूतयद्रदश सहिता
दशभिः स्वतुंगभेदु” तथा नैसर्गे “एकं द्वी नव विंशतिर्धृति-

कृती पञ्चाशदेपां क्रमाच्चन्द्रारेन्दुजशुकजीवदिनकृत्प्राभाकरीणां समाः ।" इति बृहज्जातकोक्तान्येवायुर्वर्षाणि गृहीतानि । 'दायांशा स्वगुणैर्हता हि भगणांशाः समाद्यायुषी' इत्यन्तस्योपपत्तिः २१) एकविंशतितमश्लोकोपपत्तौ प्रदर्शिता । अथ जैवे युक्तिः—'स्वम तेन किलाहजीवशर्मा ग्रहदायं परमायुषः स्वरांशम्' इति बृहज्जातक चन्दनेनोच्चस्थे ग्रहे परमायुषः सप्तमांशतुल्यमायुः (१२०।०।५।०।०) ७

भवति, तत्र (उच्चे) दायांशाः भगणांशतुल्या अत इष्टस्थानेऽनुपातो यदि भगणांशतुल्यदायांशैः परमायुस्सप्तमांशतुल्यमायुस्तदेष्टदायांशैः

व. मा. दि.

व.

दि.

$$\text{किमिति } \frac{(१२० \ ०।५)}{७ \times ३६०} \text{ दा अं.} = \frac{१२० \times \text{दा अं.}}{७ \times ३६०} + \frac{५ \times \text{दा अं.}}{७ \times ३६०} =$$

$$\frac{\text{व. दा अं.}}{२१} + \frac{\text{घ. } ६० \times ५ \times \text{दा अं.}}{७ \times ३६०} = \frac{\text{व. दा अं.}}{२१} + \frac{\text{घ. } ५ \times \text{दा अं.}}{४२} = \frac{\text{व. दा अं.}}{२१} +$$

घ. दा अं. स्वल्पान्तरात् । अत उपपन्नं जैवानयनम् । वस्तुतो "लघतः

शरमाद् द्विवेदभागात्तद्यतोभिरन्वितम्" इति सुन्दरमिश्रोक्तमेव सुष्ठुतरमित्युपपन्नं सर्वम् ॥२३॥

भा०—(१९ । २५ । १९ । १२ । १५ । २१ । २०) ये क्रम से सूर्यादि सात ग्रहों के पिण्डायु में गुणक होते हैं । और निसर्गायु में २०, १, २, ९, १८, २०, ५०, ये क्रम से सूर्यादि ग्रहों के गुणक हैं । ग्रहों के दायांश को अपने अपने गुणक से गुणाकर ३६० के भाग देने से वर्षादिक पिण्डायु, और निसर्गायु होती है । जीवशर्मायु के लिये दायांश को २१ से भाग देकर लब्धि वर्षादि जीवायु होती है । उस में दायांश को ८ से भाग देकर लब्धि घट्यादि को जोड़ देने से वास्तव आयु-प्रमाण होता है ॥ २३ ॥

उ० दी—अथ रवेः पिण्डादित्रिकायुरशाः ३०२।५७।३८ गोच्चै- १६ गुणिताः ५७५६।१५।०२ भगणांशै ३६० रेभिर्मक्ताः लघ्व वर्षार्थं पिण्डायुः १५।११।२६।१५।०२ एवं सर्वेषां पिण्डायुः साध्यम् । परं शनिगुणैश्चक्रार्थहानिः पूर्ववदेव वार्या (द्र० ६७ चक्रम्) । एवं रवेः पिण्डादित्रिकायुरंशाः ३०२।५७।३८ नैसर्गजेन गुणेना २० नेन गुणिताः

६०५६।१२।४० एते पञ्च्यधिकशतत्रयेण भक्ताः लब्ध वर्षाद्यं १६।०६।
२६।१२।४० निसर्गायुरिति (द्र० ६८ चक्रम्) ।

अथ रवेः पिरडादित्रिकायुरंशाः ३०२।५७।३८ स्वर्गना २१ नेन
भक्ताः १४।०५।०३।३६।३४ अष्टभक्तपिरडादित्रिकायुरंशेना ३७।५२
नेन घट्यादौ युक्ता १४।०५।०३।३६।३४ जाता वर्षाद्यं जीवायुः । पर-
मिदमानयनं स्थूलम् । वास्तविकन्तु “लवतः शरमाद् द्विवेदभागात्त-
घटोभिराढ्यम्” इति मिश्रोक्त्या, पिरडादित्रिकायुरंशाः ३०२।५७।
३८ पञ्चगुणिता १५१४।४८। १० द्विचत्वारिंशद्भक्ताः ३६।०४ एभि-
र्घटीपलैः स्वर्गासदायांशवर्षादिकं १४।०५।०३।३६।३४ युक्तम् १४।५।४।
१२।३८ जातं जीवायुः (द्र० ६६ चक्रम्) । एवं हानिन्नयस्तदायां-
शेभ्यः (१०२-१०३-१०४) चक्राणि सिद्धयन्तीत्यलं पल्लवितेन ॥२३॥

अथ सिद्धेषु पिरडादित्रिषु लग्नायुरानयनमाह—

स्याल्लिप्ताः खनखोद्धृता विभतनोर्वर्षादि पैण्डत्रिके
लग्नायुर्निखिलैस्तदंशकममं कैश्चिद्भतुल्यं स्मृतम्
यस्येशोऽधिबलस्तदेव हि परैस्तेनाढ्यमन्यैर्यदं-

शायुर्वत्त्वथ चांशतुल्यमखिलोक्तं ग्राह्यमेवादिमम् ॥ २४ ॥

व्या०— विभतनो राशीन् विहाय लग्नस्य लिप्ताः खनखोद्धृताः
शतद्वयभक्ताः लब्धं पैण्डत्रिके पिरडादित्रिके लग्नायुः स्यात् । तदंश
कसमं निखिलैः सर्वाचार्यैः स्मृतम् । कैश्चित् भतुल्यं लग्नभुक्तराशि-
तुल्यं स्मृतम् । परैर्यस्येशो बली तदेव (यशेशो बली तदांशतुल्यं,
राशीशा बली चेद्राशितुल्यं) स्मृतम् । अन्यैरंशायुर्वत् यदायुस्तत्तेन
(राशिपतौ बलिनि राशितुल्यायुषा, अंशेशे बलिनि अशतुल्यायुषा)
आढ्यं युक्तं कार्यमिति स्मृतम् । अथ चांशतुल्यमिदमखिलोक्तमादि-
ममेव ग्राह्यम् ॥२४॥

अत्रोपपत्तिः—“होरात्वंशप्रतिमम्” आयुर्ददातीति बृहज्जातकोक्त्या
लग्नभुक्कनवांशतुल्यमायुः सिद्धयति । अतोऽनुपातो—यदि शतद्वय-
कलाभिरेको नवांशस्तदेष्टलग्नांशकलाभिः कतीति लग्ननवांशसंख्या =
लग्नकला × १, कुनरनुपातो—यदि एकनवांशेनैकं वर्षं तदा लग्ननवांशैः

किमिति लग्नायुः = $\frac{१ \times \text{लग्नकला}}{१ \times २००} = \frac{\text{लग्नकला}}{२००}$ । अन्यत् स्पष्टमेवा
गममूलत्वात् ॥२४॥

भा०—राशिरहित लग्न के अंशादि की कला बनाकर उसको २०० से भाग
देकर लग्नि पिण्डादि विक्र में लग्न की आयु होती है । इस अंशायु में सब भाचार्यों
की सम्मति है । कोई लग्नभुक्तराशि तुल्य लग्नायु कहते हैं । कोई राशीश और अंशेश
में जो अधिक बली हो तत्तुल्य कहते हैं । कोई अंशायुवत् आयुर्दाय साधन करके
उसमें राशीश बली हो तो राशि तुल्य यदि अंशेश बली हो तो नवांश तुल्य वर्ष
और जोड़ने से लग्नायु कहते हैं । इसमें प्रथमोक्त अंशायुतुल्य सर्वाचार्यों का
सम्मत है इसलिये वही ग्रहण करना चाहिये ॥ २४ ॥

उ० दी—अथ राशिरहितलग्नं लवाद्यम् । १=३४।४६ अस्य
लिप्ताः १११४।४६ द्विशत्या भक्ताः लग्नं पैण्डत्रिके लग्नायुः ५।६।२६।
३४।४८ (द्र० १०२—१०४ चक्राणि) ॥२४॥

अथ चतुर्णामायुषां कतमं कदा ग्राह्यमित्याह—

अंशायुश्च तनाविनेऽधिकबले पैण्डं निसर्गं विधौ
स्याच्चैत्तुल्यबलं द्योयुतिदलं तज्जायुषोश्चेत् त्रयः
त्र्यायुपि त्रिबलैर्निहत्य च युतिर्वीर्यक्यहृद्वा त्रिजा-
युर्द्युत्याखिलबोऽथ जैवमुदितं चेद्धीनवीर्यास्त्रयः ॥२५॥

व्या०—तनौ अधिकबलायां ("स्त्रियां मूर्तिस्तनुस्तनूः" इत्यमरो-
केस्तनुशब्दस्य नित्यस्त्रीलिंगत्वादधिकबलेऽथ लिंगविपरिणामेनाधि-
कबलंयामिति तनुविशेषणं श्रेयम्) लग्नेऽधिकबलेऽशायुः साध्यं, इने
सूर्येऽधिकबले पैण्डं पिण्डायुस्तथा विधौ चन्द्रेऽधिकबले निसर्गं नैस-
र्गिकं साध्यम् । चेद्द्वयोः (लग्नार्कचन्द्राणामन्यतमयोः) तुल्यबलं तदा
तज्जायुषोर्युतिदलं ग्राह्यम् । चेत्त्रयः समबलास्तदा त्र्यायुपि त्रिबलै-
र्निहत्य (लग्नबलेनांशायुः, सूर्यबलेन पिण्डायुः, चन्द्रबलेन निसर्गायुः
संगुण्य (युतिः (तेषांयोगः) धीर्यक्यहृत् तदायुर्भवति । वा त्रिजा-
युर्द्युत्याखिलबस्त्वतीयांश आयुर्भवति । अथ चेत्त्रयो हीनवीर्यास्तदा
जैवं जीवशर्मायुर्दितं कथितम् ॥२५॥

अत्र युक्तिः—'अंशोद्भवं विलग्नात् पैण्डं भानोर्निसर्गजं चन्द्रात् ।
एतेषां यो बलवानेकतमं तस्य चिन्तयेदायुः ॥ लग्नदिवाकरचन्द्रा-

अथोऽपि बलरिक्तां यदा यान्ति । परमायुषं स्वरांशं ददति क्षणा जीवशमोक्तम् ॥” इति सारावलीवचनेन बलवशादायुर्ग्रहणं यदुक्तं तद्युक्तम् । यदि द्वौ तुल्यबलौ तदा बलद्वयवशादायुर्द्वये प्राप्ते सत्येक-तरायुर्बलम्यूनं न समुचितमित्येयायुर्द्वययोगार्थं ग्राह्यमिति पर्यव-सितम् । परमेश्वर तत्तद्वलवशात्प्राप्तेर्द्वयोर्बलयोरेकाकारतायां तत्तदा-युषोऽर्धमयुक्तं बिलक्षणयोर्द्वयोर्बलयोरेकाकारता योगार्थं विश्रान्ता । अतस्तत्स्फुटतार्थमनुपातः—यदि बलद्वययोगार्थेनैतदायुर्ध्वं लभ्यते

तदायुःप्रापकैतद्वलेन किमिति = $\frac{\text{आ} \times \text{इव}}{२} \times \frac{\text{इव}}{\text{वयो}} = \frac{\text{आ} \times \text{इव}}{\text{वयो}}$ । एवं

द्वितीयस्य $\frac{\text{आ} \times \text{इव}}{\text{वयो}}$ । अतयोर्योगः = $\frac{\text{आ} \times \text{इव} + \text{आ} \times \text{इव}}{\text{वयो}} =$

वास्तवायुः । एवं त्रिषु तुल्यबलेषु तत्तदायुस्तत्तद्वलेन संगुण्य तद्योगं बलत्रययोगेन भजेत्तद्वयं मिथ्यायुः स्यादित्युपपन्नम् । अत्र बलतुल्यता हीनत्वं मध्यममधिकत्वमादाय मन्तव्या । न च विपश्यंशपर्यन्तबल-समत्वं ग्राह्यम् । विशेषार्थं (१०६) चक्राधस्थगणं विलोक्यम् ॥२५॥

भा०—एष, सूर्य और चन्द्रमा इन तीनों में यदि एष अधिकबल हो तो अंशायु, यदि सूर्य अधिक बल हो तो पिण्डायु, यदि चन्द्रमा अधिक बल हो तो निसर्गायु ग्रहण करना चाहिये । यदि इनमें किसी दो का बल तुल्य हो तो दोनों की आयु के योगार्थ आयु ग्रहण करना चाहिये (अर्थात् एष रवि तुल्य बल हो तो अंशायु पिण्डायु के योगार्थ, यदि एष चन्द्र तुल्य बल हो तो अंशायु निसर्गायु के योगार्थ, और रवि चन्द्र तुल्य बल हो तो पिण्डायु निसर्गायु के योगार्थ करना) यदि एष, रवि, चन्द्र, ये तीनों तुल्य बल हो तो तीनों आयु को अपने २ बल से गुणा कर सबका योग कर उसमें तीनों के बल के योग से भाग देकर जो लब्धि हो अथवा तीनों आयु के योग का तृतीयांश आयु ग्रहण करना चाहिये । यदि तीनों हीन बल हो तो जीवशमोक्त आयु ग्रहण करना । यहाँ बल की तुल्यता में यदि दोनों अधिकबल हो अथवा दोनों मध्य बल हो तो तुल्य बल समझे जाते हैं ॥२५॥

उ० दी—अथात्रोदाहरणे लग्नचन्द्रयोर्बलं पट्टपाधिकमतो लग्न-बलघ्नदिनीकृतांशायुपञ्चन्द्रबलघ्नदिनीकृतनिसर्गायुपञ्च योगः तयो-र्बलयोगेन भक्तः तदा मिथ्यायुः स्यादिति । तद्यथा रवेर्दिनीकृतांशायुः ३०३१४२३६ इदं लग्नबलेना ८०१३७ नेन गुणितम् २४३३५२२१०४ एवं सर्वेषां (द्र० १०५ चक्रम्) । एवं रवेर्दिनीकृतनिसर्गायुः

४०३६।२८।२७ चन्द्रबलेना ७।४८।१८ नेन गुणितम् ३१५२८।०५।४५
 एवं सर्वेषाम् (द्र० १०६ चक्रम्) । अथ लग्नबलघ्नदिनीकृतांशायुप-
 चन्द्रबलघ्नदिनीकृतनिसर्गायुपश्च योगः ५५८६३।२७।४६ सवर्णितः
 २०११०८४६६ एवं सर्वेषाम् (द्र० १०७ चक्रम्) । अयं लग्नचन्द्र-
 योग्येलयोगेना १५।४६।५५ नेन सवर्णितेन ५६६६५ भक्तः ३५।२८।३१।
 ४२ इदं दिनान्दिमिश्रायुः (द्र० १०६ चक्रम्) ॥२५॥

अथ हीनबलत्वादिलक्षणं तथांशायुषो बहुसंमतत्वं तथा केषा-
 मिदमायुषेष्टत इत्याह—

ज्यल्ले हीनबलो बली पडधिके वीर्ये ग्रहश्चोदयो
 भिन्नं स्वस्वमते स्मृतायुरिति यत्प्राज्ञैर्व्यवस्थापितम् ।
 अंशायुर्बहुसंमतं भवति यत्सत्यं च सत्योदितं
 स्याद्धर्मिष्ठसुशीलपथ्यसुभुजां न स्यादिदं पापिनाम् ॥२६॥

व्या०—ज्यल्ले रूपत्रयाल्ले वीर्ये सति ग्रह उदयो लग्नं च हीन-
 बलः स्यात् । पडधिके पड्रूपाधिके वीर्ये बली । ज्यधिके पडल्ले च
 बले मध्यबल इत्यर्थत एव सिद्ध्यति । इति स्मृतायुः प्राज्ञैः स्वस्वमते
 भिन्नं यद् व्यवस्थापितं तत्र सत्योदितं सत्याचार्योक्तमंशायुर्बहुसंमतं
 स्यात् । इदमायुः धर्मिष्ठसुशीलपथ्यसुभुजां जनानां सत्यं स्यात् । न
 पापिनाम् । पापिनां न घटते इत्यर्थः ॥२६॥

अत्र युक्तिः—बलानि पडेव सन्ति तत्र प्रत्येकं यदि पूर्णात्मकं
 रूपतुल्यं गृह्यते तदा पड्रूपाणि भवन्त्यतः पड्रूपबलवान् सम्पूर्ण-
 बलोपपन्नो बली स्यादिति समुचितमेव । तथा पड्रूपाधःसंनिहितं
 मध्यबलः पड्रूपाणामधः सांनिध्यं तदर्धात्मकरूपत्रयपर्यन्तम् । मध्य-
 बलाधःसंनिहिते रूपत्रयाल्ले हीनबलत्वमित्यपि युक्तमेवेत्यलं पल्लवि-
 तेन । तथा च पापकर्मणाऽऽयुःक्षयत्वात्स्वस्वधर्मनिष्ठेष्वेव तत्सत्यता
 भवितुमर्हतीति ॥२६॥

भा०—ग्रह अथवा लग्न वा पडबल रूपत्रय ३ से अल्प हो तो हीन बली
 यदि ६ से अधिक हो तो बली होता है । यहाँ ३ से अधिक, और ६ से अल्प
 जिसका पडबल हो वह मध्य बली अर्थ से ही सिद्ध होता है । पूर्वोक्त चतुर्विध आयु
 आचार्यों ने अपने अपने मत से भिन्न भिन्न कही हैं उनमें सत्याचार्योक्त अंशायु
 बहुत आचार्यों से स्वीकृत और सत्य होती है । यह आयु धर्मिष्ठ, सुशील और

पथ्य भोजनादि करने वालों को सम्पूर्ण मिलती है । पापियों को पूरी आयु नहीं होती है ॥२६॥

उ० दी—स्पष्टम् ॥ २६ ॥

अथ शिष्यसन्देहनिराकरणार्थमाह—

हानिर्यास्तमितेऽरिभेऽप्यनुमताऽशोत्येऽल्पबुद्ध्या न तद्
यस्माच्चैष्टिक आश्रयेऽस्ति निखिलैः पिण्डादिपूक्ता ततः ।
आयुः सौरमिदं यतोऽब्दगणना सौरात्ततः सूरिभिः
प्रोक्तं सत्यमसद्यदल्पकथितं नाक्षत्रकं सावनम् ॥२७॥

व्या०—अस्तमेतिऽरिभे ग्रहे या हानि 'स्वोद्योनो घुचर' इत्या-
दिनाऽर्धत्र्यंशतुल्या कथिता सा केनचिदाचार्यैर्णाशोत्ये अंशायुर्द्वयेऽ-
ल्पबुद्ध्याऽनुमता स्वीकृता, तन्न, तन्मतं न समीचीनमित्यर्थः ।
यस्मात् सा हानिश्चैष्टिके, आश्रये गुणकेऽस्ति, ततो निखिलैः सर्वैः
पिण्डादिपूक्ता न चांशायुपीत्यर्थः । इदमायुः (वर्षादि) सौरं स्यात्
यतोऽब्दगणना सौराद् भवति । यथोक्तं भास्करेण—“वर्षायनतुंयुग-
पूर्वकमत्र सौरात्” इति । ततः सूरिभिः प्रोक्तं सौरं सत् । अल्प-
कथितं तुच्छजनेन कथितं यद्वाक्षत्रं सावनं वा तदसत् ॥२७॥

अत्र युक्तिः सुगमागममूलैव ॥ २७ ॥

भा०—अस्तमे, अर्धहानि और शतगृह में न्यशहानि जो कही गई है उसको
कोई २ अल्प बुद्धि वाले अशायु में भी मान लिये हैं किन्तु यह ठीक नहीं है ।
क्योंकि अर्धयशहानि चेष्टा गुणक और आश्रय गुणक में है इसलिये सब आचार्य
पिण्डादित्रिकायु में कहे हैं अंशायु में नहीं । और यह आयु वर्षादि सौर होता है ।
क्योंकि वर्ष की गणना सौर से ही होती है । इसलिये जो आचार्य सौर मानसे
आयु कहे हैं वह सत्य (माननीय) है । और जो अल्पज्ञ नाक्षत्र अथवा सावन
मानसे कहे हैं वह असत् (मानने योग्य नहीं) है ॥ २७ ॥

उ० दी—स्पष्टम् ॥ २७ ॥

अथ प्राणिनां परमापुरस्सरं मनुष्येतरायुरानयनमाह—

पञ्चाहं नखभूसमा नृकरिणां व्याघ्राद्यजादेर्नृपा
गोकाव्योश्च जिनास्तथोष्ट्रखरयोस्तत्त्वानि सूर्याः शुनाम् ।

अश्वायुः परमं रदा नृवदिहानीयायुरेपां परा-
युर्निघ्नं नृपरायुषा च विहृतं तेषां स्फुटायुर्भवेत् ॥ २८ ॥

व्या०—पञ्चाहं नखभूसमाः (पञ्चदिनाधिकविंशत्यधिकशत-
वर्षाणि) नृकरिणां (मनुष्याणां गजानां च) परममायुः स्मृतम् ।
व्याघ्राद्यजादेनृपाः षोडश वर्षाणि, गोफाल्योगोमहिष्योर्जिनाश्चतु-
विंशतिः, तयोष्णरयोः तत्त्वानि पञ्चविंशतिः, शुनां कुंकुराणां सूर्या
द्वादश, परमं अश्वायू रदा द्वात्रिंशत् समा वर्षाणि परमायुः स्मृतम् ।
अथैषां स्फुटायुःसाधनम्—नृवदिति । इहैषां व्याघ्रादीनां नृवत्
मनुष्यायुर्वदायुरानीय तेषां परायुर्निघ्नं नृपरायुषा विहृतं तेषां
स्फुटायुर्भवेत् ॥ २८ ॥

अत्रोपपत्तिः—परमायुषि तु प्रत्यक्षमुपलब्धिरेव प्रमाणम् ।
मनुष्यपरमायुषा मनुष्यवदानीतमश्व्यादीनामायुर्लभ्यते तदा स्वस्व-
परमायुषा किमिति तत्तत्स्फुटायुःस्यादेवेत्युपपन्नम् ॥ २८ ॥

भा०—एक सौ बीस १२० वर्ष पाँच दिन मनुष्य और हस्ती की परमायु,
तथा व्याघ्र मेंढा आदि की १६ वर्ष, गाय और भैंस की २४ वर्ष, ऊँट और गदहे
की २५ वर्ष, तथा कुत्ते की १२ वर्ष, घोड़े की ३२ वर्ष परमायु होती है । घोड़े
आदि की भी मनुष्यवत् आयु साधन करके उसको अपनी अपनी परमायु से
शुना कर मनुष्य की परमायु से भाग देकर लब्ध वर्षादि अपनी अपनी स्फुटायु
होती है ॥ २८ ॥

उ० दी०—व्याख्यावलोकनेनैव सुगमम्पद्यम् ॥ २८ ॥

अथ दशाध्यायः ।

तत्रादौ दशास्वरूपं तच्छुभाशुभफलं चाह—

यस्यायुर्षदसौ दशास्य च शुभेष्टोच्चस्वभांशे तथाऽऽ-
रोहा नीचपरिच्युतस्य यदि सा कष्टारिनीचांशमे ।
त्यक्तोच्चे त्ववरोहिणी भवति सा मध्योच्चमित्रस्वभां-
शे सद्दृष्टयुतस्फुरत्करबलिष्ठेष्टाधिके स्वाच्छुभा ॥ २९ ॥

व्या०—यस्य ग्रहस्य यदायुरसौ अस्य ग्रहस्य दशा भवति ।

इष्टोच्चस्वभांशे (मित्रस्योच्चस्य, स्वस्य वा भांशे राशौ नवांशे वा) स्थितस्य ग्रहस्य दशा शुभा भवति । तथा नीचपरिच्युतस्य ग्रहस्य दशा आरोगा शुभफला भवति । यदि नीचपरिच्युतो ग्रहोऽरिनीचांशमे स्थितस्तदा साऽऽरोगा दंशापि कष्टा स्यात् (मित्रफलदा भवतीत्यर्थः) । त्यक्तोच्चे (उच्चं त्यक्त्वाऽग्रस्थे) ग्रहे त्ववरोहिणी अशुभफलदा दशा स्यात् त्यक्तोच्चे ग्रहे मित्रस्वभांशे स्थिते सावरोहादशापि मध्या मित्रफलदा भवति । सद्दृष्टेष्टयुतस्फुरत्करवलिष्टेष्टाधिके त्यक्तोच्चे ग्रहे सति सावरोहिणी दशापि शुभा स्यादिति ॥२६॥

अथ युक्तिः शुभमाऽऽगममूला च ॥२६॥

भा० - जिस ग्रह की जितनी आयु है उतनी ही उसकी दशा होती है । यदि ग्रह मित्र की राशि वा नवांश में हो अथवा अपनी राशि वा नवांश में हो किंवा अपनी उच्च राशि में वा उच्चराशि के नवांश में हो तो दशा शुभफल देने वाली होती है । यदि ग्रह अपनी नीच राशि को छोड़कर आगे हो तो (उच्चाभिमुख होने के कारण) उसकी दशा आरोहिणी (शुभफलदात्री) होती है । यदि नीचच्युत ग्रह वातु नीच राशि वा नवांश में हो तो आरोहा दशा भी अशुभ फल देती है । यदि ग्रह उच्च राशि को छोड़ कर नीचाभिमुख हो तो उसकी अवरोहिणी (अशुभफल) दशा होती है । यदि त्यक्तोच्चग्रह उच्च, मित्र राशि नवांश में वा अपनी राशि वा नवांश में हो तो मित्र फल देती है । यदि त्यक्तोच्चग्रह शुभ ग्रह से दृष्ट, युत हो वा देदीप्यमान किरण तथा दृष्ट अधिक हो तो अवरोहिणी दशा भी शुभ होती है ॥२९॥

उ० दी-अथात्र यस्य ग्रहस्य यदायुर्वर्पायं तदेव दशावर्पायं भवति (द्र० ११३ चक्रम्) । अत्र दशाक्रमो घट्यमाणप्रकारेणैव श्रेय इति ॥२६॥

अथ दशाक्रममाह—

स्वादाद्या हि दशाधिकौजस इहाङ्गार्काञ्जकानां ततस्तत्केन्द्रादियुजामथ द्विषहवो वीर्यक्रमेणैव हि ।

चेदोजःसमतायुपोधिकतपायुस्तुष्यता चेदशा

मौढ्यात् स्यादुदितक्रमात्क्रमविधौ वीर्यं हि तत्रोच्यते ॥३०॥

व्या०—इहात्र अङ्गार्काञ्जकानां लग्नरविचन्द्राणां मध्येऽधिकौजसोऽधिक्यलस्याद्या प्रथमा दशा स्यात् । लग्नार्कचन्द्राणां द्वयोस्त्र-

याणां वा चेद्रोजःसमता बलमायं तदाऽऽयुषोधिकतया (यस्यायु-
र्धर्पाण्यधिकानि तस्य) प्रथमा दशा ज्ञेया आयुस्तुल्यताऽपि चेत्तदा
पूर्वपठितानां प्रथमा दशा भवितुमर्हति । यथा—लग्नार्कयोर्वलायुषोः
साम्ये पूर्वपठितत्वात् प्रथमा लग्नस्य, एव लग्नचन्द्रयोरप्याद्या
लग्नस्यैव । तथार्कचन्द्रयोर्वलायुषोः सम्ये प्रथम पठितत्वात् सूर्य-
स्यैवाद्या दशा स्यात् । कुत्रचित् पुस्तके 'इहार्कचन्द्रदयानाम्' इति
पाठो दृश्यते तदसङ्गतम् । सर्वेषु जातकग्रन्थेषु "लग्नार्कचन्द्राणा-
मिति" क्रमस्यैव पठितत्वात् । ततोऽनन्तरं तत्केन्द्रादियुजां लग्नार्क-
चन्द्राणां यस्याद्या दशा तस्मात् केन्द्रफलफरापोक्लिमस्थितानां
ग्रहाणां दशा भवन्ति । पूर्वं केन्द्रस्थस्यानन्तरं फलफरस्थस्य तत
आपोक्लिमस्थस्य दशा भवतोत्यर्थः । इहास्मिन् केन्द्रादौ चेद् द्विबहवो
द्वित्र्यादयो ग्रहा भवेयुस्तदा वीर्यक्रमेणैव दशा ज्ञेया । यस्य वक्ष्यमाण
घोषेर्मधिकं तस्य प्रथमा दशा ततस्तदल्पबलस्य ततोऽपि तदल्पब-
लस्येत्यर्थः । चेद्रोजःसमता तदा आयुषोऽधिकतया (यस्य ग्रहस्या-
युर्धिकं तस्याद्या दशा ततो तद्वलायुष इति) चेदायुस्तुल्यतापि
स्यात् तदा मौढ्यात् सूर्यसांनिध्येनास्तमयात् उदितनमात् दशा ज्ञेया
तत्र क्रमविधौ धीर्यं बलमुच्यते ॥३०॥

अत्रापि युक्तावागम एव प्रमाणम् ॥३०॥

॥३॥

भा०—लग्न, रवि और चन्द्रमा इनमें जो अधिक बली हो उसकी प्रथम दशा
होती है । यदि लग्न रवि चन्द्र इन तीनों के वा दो के बल तुल्य हो तो जिसका
दशान्त अधिक हो उसकी प्रथम दशा होती है । दशा वर्ष में भी समता हो तो
श्लोक पाठक्रम में जो पूर्व पठित है उसकी दशा प्रथम होती है । इस प्रकार
जिसकी प्रथम दशा सिद्ध हो अनन्तर उस ग्रह से केन्द्रस्थित ग्रह की, तदनन्तर
फलफरस्थ ग्रह की, बाद आपोक्लिमस्थ ग्रह की दशा होती है । यदि केन्द्रादि
स्थान में दो अथवा दो से अधिक ग्रह हों तो उनमें जो अधिक बली हो उसकी
प्रथम दशा, यदि बल में तुल्यता हो तो अधिक वर्ष वाले की, यदि वर्ष में भी
तुल्यता हो तो सूर्य सांनिध्य से अस्त होकर जिसका प्रथम उदय हुआ हो उसकी
प्रथम दशा होती है । अब आगे श्लोक में दशान्त में बल को कहते हैं ॥३०॥

उ० दी—अथात्र दशाक्रमज्ञानं ११२ — ११३ चक्रसम्बन्धिगद्यप-
द्यावलोकनेनैव स्फुटं भवति किं वृथाविस्तरेणेति ॥३०॥

अथ दशाक्रमबल तथा रिष्टकरिष्टहरबलं चाह—

चेलग्राद्यदशा स्वभावजफलमौजांसि पाकक्रमे—

ऽर्केन्द्रोश्चेत्प्रथमा खगोदयबलांघ्रिर्भेदऽन्यवर्गेऽर्धितः ।

स्वैर्वर्गेशयलैर्हता बलमिहैक्यं मूलितैक्य परे—

ऽथैवं रिष्टदभंकुजे बहुबलो भङ्क्ता तदारिष्टहत् ॥३१॥

व्या०—चेद् यदि लग्नाद्यदशा स्यात् तदा स्वभावजफलमौजांसि पूर्वसाधितस्वभावफलेन गुणितानि पङ्क्तलैक्यानि पाकक्रमे दशाक्रमे बलानि भवन्ति । चेदर्केन्द्रोः प्रथमा दशा स्यात् तदा खगोदयबलांघ्रिर्ग्राहाणां लग्नस्य च पङ्क्तलैक्यचतुर्थांशः भेदगृहे स्थाप्यः । अन्यवर्गे होरादी स चतुर्थांशोऽर्धितः स्थाप्य । ते स्थापितांकाः स्वैर्वर्गेशयलैर्हतास्तेषां एक्य इह पापक्रमे बलं भवति । परेऽन्ये मूलितैक्यं मूलितं च तदैक्यमिति बलं वदन्ति । अथैवं रिष्टदभंकुजे रिष्टकरिष्टहरयोर्वले साध्ये तत्र भंका रिष्टभंका चेद्व्यवृत्तस्तदा रिष्टहत् रिष्टनाशको भवति ॥३१॥

अत्रोपपत्तिः—तत्र बलेन दशाक्रमविचारे समभावफलेषु सर्वेषु ग्रहेषु यस्याधिकं बलं तस्य पूर्वं ततस्तद्व्यवृत्तस्य ग्रहस्य दशेति यथास्थितबलेन निर्णयः । तत्र रूपतुल्यं समभावफलं प्रकल्प्यानुपातः—यदि सकलग्राहाणां रूपतुल्ये समभावफले ग्रहस्थे तद्व्यवृत्ततुल्यं बलं लभ्यते तदेष्टभावफले किमिति लब्धं दशाक्रमबलम्

$$= \frac{\text{प्रव} \times \text{इभाफ}}{१}$$

अथ रविचन्द्रयोश्चेदाद्या दशा तदा तत्र 'होरादिवर्गाद् द्विगुणं गृहं यत्' इति यवनयाक्येन राशेर्दिवर्गात्मकत्वादष्टौ तुल्यवर्गास्तत्र रिष्टकरिष्टहरयोर्ग्रहयोर्बलं अष्टसु स्थानेषु स्थाप्यमत्र स्थानद्वयं गृहसम्बन्धि, स्थानपट्टकं च होरादिसम्बन्धिकम् । अथापि सुगमार्थं मेकक्रमलाभार्थमष्टतुल्यं समबलं प्रकल्प्यानुपातो यदि राशीशस्याष्टतुल्ये समबले राशिसप्तहोदयबलतुल्यबलं लभ्यते तदेष्टराशेशबले किमिति दशाक्रमबलम् = $\frac{\text{ग्रहोदय व०} \times \text{राशीश व०}}{८}$ ।

इदं द्विगुणितं राशिस्थानीयवलम् = $\frac{\text{ग्रहोदयव०} \times \text{राशीशव०}}{४}$ ।

गृहाद् होरादेरधेमितत्वा "दन्यवर्गेऽर्धित" इत्युक्तम् । ततश्चैषामेक्यं सधेयलमित्यपि समुचितम् । तथा च यद्वलमधिकं तन्मूलमप्यधिकमेवेति सर्ववलस्य मूलग्रहणेऽपि न कापि हानिः । यस्तु मूलितानमेक्यं (प्रत्येकं मूलमादाय तदैक्यं) चलमिति कैश्चिद् व्याख्यातं तन्निर्मूलत्वादसङ्गतमिति सुधीमिविभाव्यम् । अन्यत्स्पष्टमेव ॥३१॥

भा०—यदि लग्न की प्रथम दशा हो तो स्व स्व भावफल से ग्रहके पङ्क्तिक्य को गुना करने से दशाक्रम में चल होता है । यदि रवि अथवा चन्द्रमा की प्रथम दशा हो तो ग्रह तथा लग्नके पङ्क्तिक्य का चतुर्थांश करना उसको गृहस्थान में लिखना, तथा उसीका आधा होरादि पङ्क्तिक्य में लिखना फिर उन सबको अपने वर्गों के बलसे गुना करके सबका योग करना तो दशाक्रम में चल होता है । कोई आचार्य योग के मूल लेकर दशाक्रम में चल मानते हैं । कोई प्रत्येक का अलग अलग मूल लेकर उनके योगको दशाक्रम में चल मानते हैं किन्तु वह पुच्छ-शून्य मालुम होता है । इसलिये सबका योग अथवा सर्वयोग का मूल ही वास्तव चल है । इस प्रकार रिष्टर, रिष्टहर दोनों ग्रहके चल साधन करे । यदि रिष्टहर अधिक बली हो तो रिष्टभंग करता है ॥३१॥

उ० दी—अथात्रोदाहरणे लग्नचलाधिकत्वाल्लग्नस्थेय प्रथमा दशा तेनात्र स्वस्वग्रहभावजफलेन (१० चक्रस्थेन) ग्रहस्य स्वानि स्वानि पङ्क्तिक्यानि गुणितानि दशाक्रमचलानि भवन्ति । तद्यथा—
स्वेर्भावफलेना ००।२८।३३ नेन रवेः पङ्क्तिक्यं ५।४६।२५ गुणितं जात रवेर्दशाक्रमचलम् २।४४।५० एवं सवर्षां ग्रहाणां साध्यम् (द्र० ११२ चक्रम्) ।

अथ रिष्टकरहरस्योदाहरणम्—रवेः पङ्क्तिक्यम् ५।४६।२५ एतदग्निः १।२६।३६ रविः शनिगृहे वर्त्तते तेन शनिपङ्क्तिक्येना ६।१२।५२ नेन गुणित (१।२६।३६) × (६।१२।५२) = ८।५८।१० इदं रवेर्गृहसम्बधिरिष्टकरहरचलम् । एवञ्च होरायां रविवलांग्रधम् ००।४३।१८ रवि स्वहोरायां वर्त्ततेऽतः स्वचलेना ५।४६।२५ नेन गुणितम् (००।४३।१८) × (५।४६।२५) = ४।१०।०० इदं होरासम्बधिरिष्टकरहरचलम् । एवं द्रेष्काणादी वलांग्रधं द्रेष्काणादिस्वामिषलेन निम्नं स्वस्वचलं ज्ञेयम् । तत्र

गृहादिवलानां योगः योगमूलं भवति (द्र० १११ चक्रम्) 'मूलितैस्य परे' एतदर्थमेतच्चक्राधो गद्यपद्यमवलोक्यमिति ॥ ३१ ॥

अथ रिष्टकरहरग्रहयोर्बलसाम्ये निर्णयमाह—

भङ्क्तू रिष्टकृतो हिताहितशुभासत्त्वं च नीचोच्चभा-
स्ताद्यस्याश्रयतां विचार्य मतिमान् रिष्टस्य भङ्गं वदेत् ।
श्रेष्ठं रिष्टहतौ दशाक्रम इहौजः श्रीधराद्योदितं
कष्टेष्टमवलान्तरात्क च कृतं तद्युक्तिशून्यं त्वसत् ॥ ३२ ॥

व्या०— भङ्क्तू रिष्टभगकरस्य, रिष्टहतौ रिष्टकरस्य चेति ग्रहद्वय-
स्यापि हिताहितशुभासत्त्वं (हितमिष्टमहितं कष्टं शुभत्वमशुभत्वं) च
पुनर्नीचोच्चभास्ताद्यस्य सकलस्याप्याश्रयतां विचार्य मतिमान् रिष्टस्य
भङ्गं वदेत् । इहात्र रिष्टहतौ दशाक्रमे श्रीधराद्योदितमौजो बलं श्रेष्ठम् ।
क च कुत्रापि (श्रीपत्यादिपञ्चतौ) कष्टेष्टमवलान्तरात् दशाक्रमबल-
कृतं तद् युक्तिशून्यमसच्च ज्ञेयमिति ॥ ३२ ॥

अत्र श्रीधराद्योदितबलस्य श्रेष्ठत्वं, श्रीपत्याद्योदितबलस्य युक्ति-
शून्यत्वमसत्त्वं चोदाहरणदीपिकार्या स्फुटं प्रदर्शितमलमत्र लेख-
प्रपञ्चेनेति ॥ ३२ ॥

* अत्र प्रसङ्गाच्छ्रीपतीयरिष्टकरहरचनत्योदाहरणम् । तत्र तावत्तदानयनपद्यम् ।

'यच्छुभाशुभवलान्तरादल रिष्टभगकरलेख्यो पुन ।

सैववर्गदलद्वयसक सङ्ग भवति शेषवर्गजम् ॥ १ ॥

मादिवर्गपतिवीर्यसगुण जायते बलमरिष्टकारिण ।

रिष्टभक्तूरपि सप्तवग्न तद्धि सर्वबलसयुतिस्त्वयो ॥ २ ॥

अथात्रेष्टगुणित रवे पञ्चवर्गजम् ०२ । ४६ । ५० तथा वष्टगुणित २ । ३७ ।

०३ अनयोरन्तरम् ०० । १२ । ४७ चतुर्भक्त ०० । ०३ । १२ इदं गृहकोष्टके भसत्त्वक
जातम् । एतदर्थम् ०० । ०१ । ३६ होरादिवलवर्गेषु भसत्त्वक लेखम् । अथ गृहकोष्टस्य
भसत्त्वकं ०० । ३ । १२ गृहस्वाभिपङ्क्तेना ६ । १२ । ५२ नेन गुणित जात
०० । १६ । ५३ एव होराकोष्ठरथभसत्त्वक ०० । १ । ३६ होरास्वामिवलेना ५ । ४६ ।
२५ नेन गुणित ०० । ०६ । १४ एव स्वस्वमसत्त्वक स्वस्वस्व भिवलेन गुणित स्वस्व
कोष्टके लेखम् । तेषां गृहादिकोष्ठरथानां योग १ । २४ । ५६ इदं रवे रिष्टकरहरबलम् ।
एवं सर्वेषां (द्र० ११० चक्रम्) ।

भा०—रिष्टकर और रिष्टहर दोनों ग्रहों के इष्ट, कष्ट, शुभत्व, अशुभत्व तथा नीच, उच्चराशि, भस्त, आदि शब्द से मूल त्रिकोण, अधिमित्र, मित्र, सम, शत्रु, अधिशत्रु की राशि और जय, पराजय के आश्रयत्व विचार करके मतिमान् रिष्टभंग कहे । यहाँ रिष्टभंग में और दशाक्रम में श्रीधर आदि से कथित ग्रहदिकों का बल श्रेष्ठ है । श्रोपति आदि किसी किसी आचार्यों के ग्रन्थ में कष्ट इष्ट से गुणित पद्धत्यैव के अन्तर पर से बल साधन किया है वह युक्तिशून्य और असत् है ॥ ३२ ॥

उ०दी — अत्र श्रीपत्याद्युक्तबलस्यासङ्गतत्वमुक्तं तद्यथा — रिष्ट-
फतुर्घा रिष्टहर्तुर्ग्रहस्य बलपरिपूर्णस्य यदि उच्चबलं रूपार्धं ००।३०
चेष्टाबलञ्च रूपार्धं ००।३० तदा इष्टं कष्टं सममेव ०।३० तदेष्टकष्टव-
लसाम्यात्तदन्तरबलं शून्यं स्यात् । तदा यद्व्यलपूर्णोपि गृहः शुभाशुभ-
बलान्तरात्साधितबलेन शून्यबलः श्रीपतिमते रिष्टकर्त्ता रिष्टहर्त्ता वा न
भवति । न चैतद्युक्तम् । तथान्या युक्तिः—यत्रोच्चबलं शून्यं चेष्टाबलञ्च
शून्यं तदेष्टं शून्यं कष्टं रूपं स्यात् । तदा इष्टबलं शून्यं कष्टबलं यथाव-
त्स्यात् । तदा शुभाशुभबलान्तराद्बलमिति कष्टबलशेषाद्बलमुत्पद्यते ।
तदा तद्बलाधिकोरिष्टहर्त्ता अस्ति गतो नीचगतश्च कथमरिष्टं हरति ।
अतश्च यच्चुभाशुभबलान्तराद्बलमिति कृतं तत्सर्वथैवायुक्तमुक्तमिति
सुधोभिर्भूय विचिन्त्यम् ॥ ३२ ॥

अथान्तर्दशाक्रममाह—

अर्धस्यैकभगत्रिकोणगृहगस्थ्यंशस्य चास्ते नगां—
शस्यांघ्रेश्चतुरस्रगो निजगुणैः परैकमे स्याद्वबली ।
अंशादौ कुरु रूपमत्र समतां कृत्वा च नाशं छिदा-
मंशान्नाः स्वदशाः पृथक् खलु लवैकपाप्ताः स्युरन्तर्दशाः ॥ ३३ ॥

प्या०—मूलदशापतेरेकभग एकराशितो ग्रहो लग्नं याऽर्धस्य
दशापतिदत्तदशार्धस्य निजगुणैराहोद्योगोद्गनीचादिभिः पक्षा
पाचको भवति । त्रिकोणगृहगः पञ्चमनयमस्मानगतो ग्रहस्त्व्यंशस्य,
अस्ते सप्तमस्मान्स्थितो ग्रहो नगांशस्य सप्तमांशस्य, चतुरस्रगश्चतुर्घा-
ष्टमस्मान्स्थोऽधेष्टतुर्घांशस्य पाचको भवति । एकमे एकराशी छो,
बहवो वा ग्रहाद्येत्तदा तन्मध्ये यो बली मर्यतो बलाधिकः स (निज-
गुणैर्येव्यंशादिकूपैराहोद्योगोद्गनीचादिभिः) एक एव ग्रहः पक्षा

७० दी—अथ लग्नदशायां मन्तर्दशाविचारस्तत्र प्रथमान्तर्दशा लग्नस्यैवातः रूपांशतले रूपहरो देयः १ । अथ दशापतेनं धमस्थानस्थितानां मध्ये बुधो बलाधिकस्तेन स त्र्यंशपहारकोतः रूपांशतले हरत्रयं देयम् १ । अत्र सप्तमस्थाने ग्रहाभावत्वान्न नगांश इति । चतुरस्रगो गुरस्तेन चतुर्थांशपहारकः १ । अथैषां लग्नबुधगुरुणामंशयोगार्थं न्यासः १ । १ । १ । अत्र “अन्योन्यहाराभिहतौ हरांशौ राश्योः समच्छेदविधानमेवम्” इत्यनेन समच्छेदिता अंशाः १३ । १३ । १३ एते समच्छेदीभूताश्छेदविहीनाश्च १२ ॥ ४ ॥ ३ एते गुणकाराः एकीकृता १६ एष भागहारः । अथ दशापतिदायः । ११ ११ । १६ । ५४ । ०० द्वादशगुणितः १४३ । ७ । २८ । ४८ । ०० अयं भागहारेणा १६ नेन भक्तः ७ । ६ । २२ । २ । ३२ इयं मूलदशापतेर्लग्नस्यान्तर्दशा । पुनरपि मूलदशापतिदायस्यास्य ११ । ११ । १६ । ५४ । ०० चतुर्गुणितस्य एकोनविंशत्याभागमपहृत्याप्तम् । २ । ६ । ७ । २० । ५० इयं त्र्यंशपाचकस्य बुधस्यान्तर्दशा । पुनरपि मूलदशापतिदायस्यास्य ११ । ११ । १६ । ५४ । ०० त्रिगुणितस्य ३५ । १० । २६ । ४२ । ०० एकोनविंशत्या भागमपहृत्याप्तम् ११ । १० । २० । ३० । ३८ इयं चतुर्थांशपाचकस्य गुरोरन्तर्दशा (द्र० ११४ चक्रम्) । एव ११५ १२१ चक्राणि ज्ञेयानि ॥ ३३ ॥

अथ विदशादिकमाह—

इत गभ्यो विदशास्ततोऽप्युपदशास्ताभ्यश्च सूक्ष्मं फलं पञ्चांशोनदिनद्वयं तु कलयेत्पायुः कृतं दृश्यते ।

पक्षैः खेटलवान्तरेण च भवेन्मासान्तरं चायुषः

प्रोक्तं यैस्तु दशादिलग्नजफलं तेभ्योऽतिदृग्भ्यो नमः ॥ ३४ ॥

व्या०—इत्यनेन विधिना आभ्योन्तर्दशाभ्यो विदशाः साध्याः । यथा—अन्तर्दशा एव दशा फल्प्या अन्तर्दशापतिरेव दशापतिः फल्प्यः ततोऽर्धस्येऽग्नग इत्यादिनाऽन्तर्दशामध्ये विदशा भवन्तीति । ततस्ताभ्यो विदशाभ्य उक्तप्रकारेणोपदशाः साध्याः । ताभ्यः सूक्ष्मं फलं भवति । शिष्यावधानार्थं ग्रहाणां स्पष्टतरं साधनं कार्यमित्याह पञ्चांशोनदिनद्वयमिति । फलया एषया फलया कृतं साधितमायुः पञ्चांशोनदिनद्वयं (अष्टचत्वारिंशद्घटिकाधिकैरुद्दिनमित्यर्थः) दृश्यते । पक्षैर्ग्राह्यसौरार्यादिभिश्च खेटलग्नान्तरेण ग्रहाणामंशाद्यन्तरेण आयुषो मासान्तरं भवेत् । तथा सत्यपि यैः धीपत्यादिभिर्दशादिल-

मज्जफलम्भोक्तं तेभ्योऽतिदृग्भ्यो दूरदृष्टिभ्यो नमो नमस्कारोऽस्तु ।
इत्युपहासवचनम् ॥३४॥

एककलातुल्येन ग्रहान्तरेणायुषः पञ्चांशोनदिनद्वयमन्तरं भवति
तद्यथा—यदि नवांशकलाभिरेकं घणं लभ्यते तदैककलाया किमिति =
 $\frac{1 \times 1}{200} =$ वर्षात्मकमायुः पष्ठ्यधिकशतत्रयेण संगुण्य दिनोत्तमकमा-
युः $= \frac{360}{200} = 2 - \frac{1}{5}$ । तथाऽंशाद्यन्तरेण मासाद्यन्तरं भवति यथा—यदि
नवांशकलाभिः २०० द्वादशमासा लभ्यन्ते तदैकांशकलाभिः किमिति =
 $\frac{12 \times 60}{200} = \frac{12}{5} = 2 + \frac{2}{5} =$ मासाद्यायुः । अत आचार्योक्तं सुष्ठुतरम् ।

भा०—जैसे अन्तर्दशा साधन किया है इसी प्रकार अन्तर्दशा से विदशा का
साधन करें और विदशा से उपदशा साधन करें उस से सूक्ष्म (स्पष्ट) फल होता
है । ग्रह में एक कलातुल्य अन्तर होने से आयुर्दायों में एक दिन ४८ घटी अन्तर
होता है क्योंकि एक कला पर से आयुर्दाय बनाते हैं तो १ दिन, ४८ घटी होती
है । और मिल मिल पक्ष (ग्राह्य सौर आदि से) ग्रह साधन करने से भंशादिक
अन्तर होता है । इसलिये आयुर्दाय में मासादि अन्तर हो सकता है । तब भी
उसी रीति से बनाये हुये ग्राहादिक से जो धीपति आदि आचार्य दशा फल लग्न
फल आदि बने हैं उन दूर दृष्टियों को मेरा भ्रमस्फार है ॥ ३५ ॥ -

उ० दी—अथाग्रान्तर्दशावर्षादय एव दशाः कल्प्याः । अन्तर्द-
शाधीनो दशाधीशः कल्प्यः । तंताऽस्तस्यैकभग इत्याद्युक्तगीत- स्तदंग-
मध्ये विदशा क्षेयाः । तद्यथा—गुरोर्देशान्तर्दशामध्ये प्रथमा गुरोर्धि-
दशा । तेन गुरोर्देशस्या १, स्य । तथा सप्तमस्थाननक्षितचन्द्रायां
शस्य । तथा चतुरस्त्रगतशुक्रस्या १ स्य च । पूर्वोक्तरीत्या समच्छेदि-
तांशाश्छेदविहीनास्त २॥ ४॥ ७ एते गुणकाराः, पपीष्टताः ३६
एव भागहारेः । अथ दशापतिदायः ४।५।८।२६।२८ अष्टा-
विंशतिगुणितः १२४।०३।२७।४५। ०४ भागहारेण, ३६ तेन
भक्ता ३।२।७।३८।४ इयं गुरोर्देशान्तर्दशामध्ये गुरोर्वि-
दशा । अथ दशापतिदायस्या ४।५।८।२६।२८ स्य चतुर्गुणि-
तस्य १७।२६।३१।५७।५२ कोनचत्वारिंशद्भागमपहृत्या ००।५।
१३।५६।५२ इयं चन्द्रस्य विदशा । अथ दशापतिदायस्या ४।५।
८।२६।२८ स्य सप्तगुणितस्य ३१।००।२६।२६।१६ कोनचत्वारिंश-

आगमपद्धत्याप्तं ०० । ५ । १६ । ५४ । ३१ इयं शुक्रस्य विदशा (द्र० १२२ चक्रम्) । एवं विदशा एव दशाः कल्प्याः । विदशापतिर्दशापतिः कल्प्यः । ततोऽर्द्धस्यैकभाग इत्याद्युक्तप्रकारेण विदशामध्ये उपदशाः साध्याः किमत्र लेख्यमप्यत्रेण (द्र० १२३ चक्रम्) ॥३४॥ .

अतः सूक्ष्मदशाफलार्थं दशाप्रवेशमालिकलग्रसाधनमाह—
शाकोऽन्दा जनिमध्यमार्कभमुखं मासादि तद्युग्दशा-
ब्दाद्यं तत्र शके स भादितरणिर्मध्यो दशादौ भवेत् ।
घस्त्रीभूतदशा पृथक् त्रिकुहता खाङ्काष्टहत्तयुता
सा स्यात्सावनिका दशाब्दपल्युक्तद्युगजनिद्युवजः ॥३५॥
तस्मात् सावयवाद्गणात्स्वकरणात् साध्या दशादौ खगाः
क्षेपान् जन्मखगान् प्रकल्प्य यदि वा साध्या दशा सावनात् ।
ते स्पष्टाश्च तिथिश्च संक्रमवेशान्मासो दशादौ तनुः
पूर्वोक्तं जडकर्म चात्र तु मया तल्लाघवं दर्शितम् ॥ ३६ ॥

व्या०—शाको जन्मकालिकं शाकोऽब्दाः कल्प्याः, जनिमध्यमार्क-
भमुखं जन्मकालीनाकराश्यादिकं मासादिकं कल्प्यम्, तद्युग्दशा-
ब्दाद्यं (तेनाब्दादिना युक्तं दशाब्दाद्यं) कार्यम् । एवं यः शाको
यश्च राश्यादिकमुत्पद्यते तत्र तस्मिन् शके दशादौ अग्रिमदशाप्रवे-
शमाले स मध्यो भादितरणिर्मध्यमः सूर्यो भवेत् । तत्र शाके तत्तुल्यो
मध्यमसूर्यो यदा भवति तदैवाग्रिमदशाप्रवेशो भवतीत्यर्थः । अथ
तात्कालिकमासाधानयनमाह—घस्त्रीभूतदशेति । घस्त्रीभूतदशा दि-
नीकृतदशा पृथक् स्थानान्तरे साध्या सा त्रिकुहता त्रयोदशगुणा
पाङ्काष्टहत् तद्युता (तेन लब्धेन दिनाद्येन युक्ता) पृथक्सा कार्या
(तथा) दशाब्दपल्युक् (दशाब्दतुल्यैः पलैर्युक्ता कार्या) एवं सा
सावनिका सावनदिनात्मिका दशा भवति । तद्युगजनिद्युवजः
(तया सावनारिमक्रया दशया युक्तो जन्मकालिकोऽहर्गणः) कार्यः
स दशाप्रवेशमालिकोऽहर्गणो भवति । जन्मदिनीयसूर्योदयमालिनोऽ-
हर्गणस्सूर्योदयाद्गतेपृथटीपलयुतो जन्मकालिकोऽहर्गणः सावयवो
भवतीति ज्ञेयम् । तस्मात् सावयवाद् गणादहर्गणात्, स्वकरणात्
(जन्मकाले यस्मात् करणात् साधिता ग्रहास्तस्मादेव करणग्रन्थात्)

दशादौ खगाः साध्याः । यदि वा जन्मखगान् जन्मकालिकचरदेशा-
न्तरादिसंस्कृतमध्यग्रहान् क्षेपान् प्रकल्प्य दशासाधनात् (दशासा-
धनदिनाद्यमेव साधयवाहर्गणं प्रकल्प्येत्यर्थः) स्वकरणाद्ग्रहाः
साध्याः । (अत्र दशासाधन जन्मकालमारभ्य व्यतीतदशासाधन-
युक्तं ग्राह्यमिति ध्येयम्) । यद्वा केवलदशासाधनात्पूर्वदशाप्रवेशकालि-
कग्रहान् क्षेपान् प्रकल्प्य ग्रहाः साध्याः ।) ते च साधिता ग्रहाः
स्पष्टाः कार्याः । तथा स्पष्टाकेचन्द्राभ्यां तिथिश्च साध्या । तथा
संक्रमवेशान्मासो ज्ञेयः दशादौ तनुः साध्या । ततः फल वाच्यमिति
शेषः । पूर्वोक्तं (पूर्वाचार्यैः धीपत्यादिभिस्तु) जडकर्म अस्ति ।
अत्रास्मिन् ग्रन्थे तु मया तद्वाच्यं दर्शितम् ॥ ३५ ॥ ३६ ॥

अत्रोपपत्तिः—सौरवर्षादावेव शाकारम्भो भवति, तथा रघेरेक-
राशिभोगकालश्चैकः सौर मासो भवतीति "शाकोब्दा इत्यादि स
भादित्तराशिर्मेध्यो दशादौ भवेदित्यन्तं "सयुक्तिकमेव । परञ्चैवं दशा-
दिवसाः सौर एव । अतस्तत्तेषां साधनीकरणायानुपातो—यदि
युगसौरदिनैर्युगसौरसाधनयोरन्तरं लभ्यते तदेष्टदशादिनाद्यैः किमि-

$$\text{तोष्टान्तरम्} = \frac{\text{दशादि} \times २२७१७८२८}{१५५५२०००००} = \frac{\text{दशादि} \times १३}{८८६ + १६५०२७४} = \frac{\text{दशादि} \times १३}{१७४७५२५}$$

$\frac{\text{दशादि} \times १३}{८८०}$ । स्वल्पान्तरात् । एतेन पृथक्स्था युक्ता साधनिका

दशा भवितुमर्हति । किञ्चात्र हरः किञ्चिदधिको गृह्यतोऽतः फलेऽ-
ल्पत्वं जातम् । अतो युगसौरास्त्रयोदशगुणिताः खाङ्काष्टमका लब्ध-
युता युगसौरा युगसाधनभ्योऽल्पा भवन्ति तेषां युगसाधनानां
चान्तरं = १४२३ । अतोऽनुपातो—यदि युगसौरवर्षपरिद १४२३ दिना-
त्मकमन्तरं लभ्यते तदेष्टदशावर्षैः किमिति दिनात्मकमन्तरं =

$$\frac{१४२३ \times \text{दशाव}}{४३२००००} । पष्ठिवर्गगुणितमन्त्रात्मकमिष्टान्तरम्$$

$$= \frac{\text{दशाव} \times ५१२२८००}{४३२००००} = \text{दशाव} । स्वल्पान्तरात् । पूर्वसाधितसाधने-$$

धेतावती न्यूनताऽऽसीदती दशाब्दतुल्यं पलं योज्यमेवेत्युपपन्नम् ।
स्पष्टाकस्य प्रतिक्षणं विलक्षणत्वान्मध्यमार्गे एव दशमासादि योजनं
समुचितम् । शेषवासना सुबोधा ॥ ३५-३६ ॥

भा०—जन्मकालिक शाके को वर्ष, और मध्यम सूर्य के राश्यादि को मासादि मानकर पूर्वदशा वर्षादि में जोड़ने से वर्ष स्थान में जो संख्या हो उस शाकाब्द में अग्रिम दशा प्रवेश समय में मासादि तुल्य राश्यादिक मध्यम सूर्य होते हैं । तथा दशा को दिनात्मक बनाकर दो जगह रखे एक स्थान में दिनात्मक को १३ से गुना कर ८९० का भाग देकर लघि दिनादि को पृथक् स्थित दिनात्मक दशा में जोड़े और उसमें दशावर्ष संख्या तुल्य पल जोड़ने से सावनात्मक दशा होती है । उसको जन्मकालिक अहर्गण में जोड़े तो अग्रिमदशा प्रवेशकालिक सावयव अहर्गण होता है ॥ ३५ ॥

जन्मदिन के सूर्योदयकालिक अहर्गण में ह्यर्ध घटीपल जोड़ने से जन्मकालिक सावयव अहर्गण होता है । उस दशाप्रदेशकालिक सावयव अहर्गण से जन्मकाल में जिस करण ग्रन्थ से ग्रहा दक साधन किया हो उसी करण ग्रन्थ से दशारम्भ काल में ग्रह साधन करें । अथवा सावन दशा को अहर्गण मानकर जन्मकालिक ग्रह को क्षेपक मान कर स्वकीय करण ग्रन्थ से ग्रह साधन करें । फिर उस ग्रह को स्पष्ट क्रिया से स्पष्ट करें । और स्पष्ट सूर्य चन्द्रमा पर से तिथि साधन करें । और सत्क्रान्ति के वश से मास का ज्ञान करें । फिर दशारम्भ काल से लग्न साधन करें । पर्याचार्य (श्रीपति आदि) इस साधनीकरण को विस्तरना पूर्वक कहे हैं । परन्तु मैं यहाँ उससे हावप से किया हूँ ॥ ३६ ॥

उ० दी अत्र जन्मकालिकशकाब्दे १७=० स्मिन् जनिमध्य मार्गममुप १०।११।११।४३ मासादितुल्यं युक्तं १७=०।१०।११।११।४३ इदं लग्नदशाब्दाद्येना ११।११।१६।५४।०० नेन च युतं जातः शनिदशारम्भकालिकशकाब्दः १७६२ मध्यमार्गश्च १०।१।५।४३ अत्र शकोनवाद्गोन्दुकशालुयुक्तं इत्यादिना कलिगताब्दा ४६७१ । लग्नदशारम्भकाले जन्मकालिकः शकाब्दा एव प्रसिद्धाः । अथ गुरुदशारम्भकाले शनिलग्नयोर्दशदियोगेन २६।११।२।५२।१६ नेन जन्मकालिकशकाब्दादयः १७=० १०।११।११।४३ युक्ता जाताः शकाब्दाः १८०७ मध्यमार्गश्च ६।१४।३।५६ अत्रापि पूर्ववत्कलिगताब्दा ४६८६ एव सर्वेषाम् (द्र० १२४ चक्रम्) ।

अथ गुरुदशारम्भकाले लग्नशनैश्चरयोर्दशा व्यतीताऽतस्तयो-
योगः (११।११।१६।५०) + (१४।३।१२।५८)
= २६।११।२।५२

पृथक् स्थाप्यः । एकत्र त्रयोदशगुणः १२६००७ । १६ । २८ खाङ्गाए
 ८६० भिर्भक्तः १४१ । ३४ । ५३ अनेन द्वितीयस्यो युतः ६८३४ । २७ ।
 ५६ अयं दशान्दतुल्यै २६ रेभिः पलैर्युतो जाता साविनसा दशा
 ६८३४ । २७ । ३५ । अथात्र जन्मकालिकाहर्गणज्ञानार्थं (१२४) चकाधः
 स्थितम् 'देशान्तरेष्टमिशाख्ये' त्यादि पद्यमवलोक्यम् । तत्र मिथिला-
 देशान्तरं १ । ३५ चालनघटिका च ३ । ३१ ऋणात्मकयोरनयोयोगः
 ५ । ६ पूर्वानीताहर्गणेभ्यः १=११६३४ शोध्यो जातो जन्मकालिका
 हर्गणः १=११६३३ । ५४ । ५४ । अथ साविनिका दशा जन्मकालिका
 हर्गणयोयोगे कृते दशारम्भकालिकाहर्गणो जातः (६८३४ । २७ । ३५)
 + (१=११६३३ । ५४ । ५४) = १=२१४६८ । २२ । २६ । अस्मात्-
 (सावयवादहर्गणात्) पूर्ववद्ग्रहादयः साध्याः तत्र १२४ १२५—
 १२६—१२७ चक्रसम्बन्धिगद्ये विशेषो द्रष्टव्यश्चक्राणि च द्रष्टव्यानी-
 त्यलं पल्लवितेन ॥ ३५—३६ ॥

अथ दशाशुभाशुभफलमाह—

चन्द्रः प्राप्तदशेश्वरस्य सुहृदुच्चस्वर्चसंस्थो दशा-
 नाथाद् धीनवसप्तमोपचयगो दद्याच्छुभानीति च ।
 यस्मिन्भेऽत्र विधुः स जन्मनि तनुस्वायादिभावो यदा*
 तत्तद्वृद्धिकरोऽर्थं तत्तद्वृद्धिकरः प्रोक्तेतरस्थानगः ॥ ३७ ॥

व्या०—प्राप्तदशेश्वरस्य सुहृदुच्चस्वर्चसंस्थो वर्त्तमानदशास्वामिनः
 सुहृद्भे वा तस्याद्यभेऽपि वा स्वर्चं ककटे स्थितश्चन्द्रः शुभानि शुभ-
 फलानि दद्यात् । या दशानाथात् धीनवसप्तमोपचयगश्चन्द्रः शुभानि
 दद्यात् । इत्येवं शुभफलमदे सति अत्र दशाकाले विधुश्चन्द्रो यस्मिन्नाशौ
 स्थितः स राशिर्जन्मनि तनुस्वायादिभावा (तनुधनसहजसुहृदित्या-
 दिकः) यो भवति तत्तद्वृद्धिकरो भवति । यथा यदि चन्द्रामान्तराशि-
 स्तनुभावे तदा जनस्य देहसीत्यं, यदि धनभावे तदा धनवृद्धि-
 रित्यादि ज्ञेयम् । किन्तु "कथयति विपरीतं रिण्पपष्टाष्टमेपु" इति
 यराहवाक्येन यदि शत्रुमृत्युव्ययभावेपु स्थितस्तदा तद्भाषस्य नाश एव
 भवति । अथ यदि प्रोक्तेतरस्थानगश्चन्द्रो भवति तदा तत्तद्भाषनाश

स्यात् । अत्रापि शत्रुमृत्युव्ययेषु चन्द्राक्रान्तराशिस्तदा तत्तद्भाववृद्धिः
रेवेत्यनुक्तमपि वृद्धिमता ज्ञेयम् ॥३७॥

अत्र युक्तिः सुगमागममूलैव ॥३७॥

भा०—चन्द्रमा यदि वर्तमान दशापति के मित्र की राशि में वा उच्चराशि में
वा अपनी राशि (कर्क) में हो अथवा दशानाथ से ५।९।७।३।६।१०।११ इन
स्थान में हो तो शुभफल देते हैं । ऐसे शुभफल होने पर चन्द्रमा वर्तमान दशा-
काल में जिस राशि में हो वह राशि जन्म समय में तन्वादिक जिस भाव में हो
उस भावों को पुष्ट करता है । जैसे तनुभाव में हो तो शरीर सुख की वृद्धि
इत्यादि समझना । परन्तु शत्रुमृत्यु व्यय भाव में हो तो उस भाव फलका नाश
समझना । जैसे—शत्रुभाव में हो तो शत्रु का नाश इत्यादि । यदि उक्तस्थान से
भिन्नस्थान में चन्द्रमा हो तो चन्द्राक्रान्तराशि जन्म समय में जिस भाव में हो
उसका नाश होता है । यहाँ भी शत्रु मृत्यु और व्यय इन तीनों भाव में विपरीत
फल समझना ॥३७॥

उ० दी - स्पष्टम् ॥३७॥

अथान्यविशेषमाह—

यद्द्रव्यं खचरस्य भावगृहद्वयोर्गोदि सर्वं फलं
योज्यं वृत्तिकृतिर्वलादिह दशायां चाथ यो वैरयुक् ।

पापः पापदर्शा विशेत्स च विपत्कर्त्ताऽथ तद्गद्गद-

स्तत्काले बलवान् खगः शुभसुहृद्दृष्टेष्टपद्वर्गगः ॥३८॥

व्या०—खचरस्य ग्रहस्य यद्द्रव्यं "ताम्रं स्यान्मणिहेमेत्यादि" ।
ग्रन्थान्तरोक्तं तथा भावगृहद्वयोर्गोदि (भावफलराशिफलदृष्टि-
फलयोगादिकं) सर्वं फलं यत्नाद् (बलमयलभ्येति ल्यब्लोपे पञ्चमी)
दशायां योज्यम् । पूर्णबले ग्रहे र्घाक्तं फलं पूर्णं, मध्यबले मध्यं,
हीनबलेऽल्पमित्यर्थः । तथा वृत्तिकृतिराजीविका च दशायां अनुयोज-
नीया । अथात्र यो ग्रहो वैरयुक् वैरेण शत्रुतया युक्तः (पापस्य मूल-
दशापतेः शत्रुः) वा पापः पापग्रहो यदि पापदर्शा विशेत् (पापदर्शा-
मध्ये तच्छत्रुः, पापग्रहो वा यद्यन्तर्दर्शां कुर्यात्तदा) स विपत्कर्त्ता
स्यात् । अथ तत्कालेन्तर्देशकाले कश्चित् बलवान् खगः शुभसुहृद्-
दृष्टेष्टपद्वर्गगस्तदा स तद्गद्गदो रिष्टभङ्गकारको भवति ॥ ३८ ॥

अत्रापि युक्तिरागममूलैव ॥३८॥

भा०—जिस ग्रह का जो द्रव्य (बृहज्जातक आदि में कहा) है और भाव फल राशिफल-दृष्टिफल, योग (राजयोग आदि) तथा आजीविका इत्यादि सब फल ग्रह के बलानुसार दशा में विचार करे। जैसे यदि ग्रह पूर्ण बली हो तो उक्त फल पूर्ण, मध्यबल हो तो मध्यम, हीन बल हो तो अल्प फल कहना। तथा पापग्रह की दशा में यदि पाप ग्रह की शत्रु की वा पाप ग्रह की अन्तर्दशा हो तो उसमें विपत्ति होती है। यदि दशा काल में कोई ग्रह बलवान् होकर शुभग्रह मित्र से दृष्ट हो वा शुभग्रह के वा मित्र के पङ्क्ति में हो तो विपत्ति का नाशकरक होता है ॥३८॥

उ० दी—सुगमम् ॥ ३८ ॥

अथाष्टवर्गफलस्याल्पत्वाधिकत्वकल्पनामाह—

खेटस्तस्य यदष्टवर्गजफलं पूर्णं शुभं जन्मत-
न्विन्द्रोर्वृद्धिपु च स्वभोचभसुहृद्भस्वत्रिकोणेऽस्ति यः ।

दुष्टं मध्यफलं विपर्ययगतस्यानिष्टमत्युत्कटं

शस्तं स्वल्पतरं खगस्य च वदेज् ज्ञात्वा बलं तत्त्वतः ॥३९॥

व्या०—यः खेटो जन्मतन्विन्द्रोर्जन्मकालिकलग्नचन्द्रयोर्वृद्धिपू-
चयभवनेषु च (तथा) स्वभोचभसुहृद्भस्वत्रिकोणे (स्वराशी स्वोशराशी
मित्रराशी, स्वमूलत्रिकोणे पञ्चम्यतमे) अस्ति वर्तते तस्य ग्रहस्य यत्
शुभमष्टवर्गजफलं तत् पूर्णं भवति। यद् दुष्टमशुभं तन्मध्यफलं (उक्त-
ग्रहस्याशुभाष्टवर्गजफलं मध्यम भवतीत्यर्थः) तथा विपर्ययगतस्य
जन्मलग्नचन्द्रयोरुपचयमित्रस्थानेषु शत्रुनीचराशिषु च स्थितस्य ग्रहस्य
यदनिष्टमष्टवर्गजफलं तदुत्कटं पूर्णं, यच्च शस्तं शुभमष्टवर्गजफलं
तत्स्वल्पतरं भवति। अतः खगस्य बलं तत्त्वतो ज्ञात्वा फलं वदेत्।
गणक इति शेषः। अन्यदपि स्वबुद्ध्या विचारयेत् ॥ ३९ ॥

अत्रापि युक्ति—स्फुटऽऽगममूलैवेति ॥ ३९ ॥

भा०—जो ग्रह जन्मलग्न तथा जन्मकालिक चन्द्रमा से उपचय
(३।६।१०।११) स्थान में होकर अपनी राशि, स्वोशराशि, मित्रराशि वा
अपने मूलत्रिकोण इनमें किसी स्थान में हो तो उस ग्रह के शुभ अष्टवर्गज फल
पूर्ण, और अशुभाष्टवर्गजफल मध्यम होता है। तथा जो ग्रह जन्मलग्न और
जन्मकालिक चन्द्रमा से उपचयमिक्त (३।११।१।५।७।११।१२) स्थान में हो और
शत्रु, नीच राशि में हो तो उस ग्रह का अशुभाष्टवर्गज फल पूर्ण, तथा शुभाष्टवर्गज
फल अल्प होता है। अतएव ग्रहों के बल को सत्यक प्रकार से जानकर अष्टवर्गज
फल कहना चाहिए। इसमें विशेष विषय भी अपनी बुद्धि से विचार करना चाहिए ॥

उ० दी—स्पष्टम् ॥ ३६ ॥

अथ क्वचित् फलस्य व्यभिचारे किं करणीयमित्याह—

जीवेत्कापि विभङ्गरिष्टजशिशू रिष्टं विना मीयतेऽ-
थाद्योऽब्दः शिशुदुस्तरौऽपि च परौ कार्येषु नो पत्रिका ।
कार्या प्रश्ननिमित्तपूर्वशकुनैर्मानं धिया रक्षता- *

होराज्ञेन सुबुद्धिनाऽत्र बहुधोदर्कश्च कालो घली ॥४०॥

व्या०—एषापि कुत्रचित् विभङ्गरिष्टजशिशुः विगतो भङ्गो यस्य
तद्य तद्रिष्ट चेति विभङ्गरिष्टं तत्र जातः शिशुः (प्रवलरिष्टजातोऽपी-
त्यर्थः) जीवेत् । तथा एषापि रिष्टं विनाऽपि मीयते (म्रियते इत्यर्थः)
अथाद्यः प्रथमोऽब्दः शिशुदुस्तरः परौ द्वितीयतृतीयावप्यब्दौ शिशोर्दु-
स्तरौ दुर्लभ्यौ । अत एवेषु प्रथमादित्रिषु वर्षेषु पत्रिका जन्मपत्रिका
नो कार्या । अथ यदि कश्चिदाग्रहशीलोऽप्यप्रथममध्य एव पत्रिका क्रिय-
तामिति वदेत्, तदा तत्र सुबुद्धिना होराज्ञेन प्रश्ननिमित्तपूर्वशकुनै-
र्धिया स्वबुद्ध्या स्वमानं रक्षता (सूक्ष्मतरजन्ममालादिकं प्रश्नलक्षणं
शुभशकुनाद्य शाखा) पत्रिका कार्या । यत उदर्को भाविफलं बहुधा,
कालश्च घली स्यात् । “उदर्कः फलमृतरम्” इत्यमरः । अथवा बहुधो-
दर्को यत्र स बहुधोदर्क इति कालस्य विशेषणं ज्ञेयम् ॥ ४० ॥

अत्र युक्ति — ज्योतिःशास्त्रविचारस्यानन्त्यात्कुत्रचित् ज्योतिर्वि-
दापि भङ्गो नोपलब्धुं शक्यते । कुत्र चिद् रिष्टाभगेऽपि भङ्गन्नमोमवि-
तुमर्हति । अत एव रिष्टं विना मरणं रिष्टसर्वेऽपि जीवनं भवितुम-
र्हति । तथा सर्वेषु होराग्रन्थेषु प्रथमादिवर्षत्रये बहुधारिष्टान्युक्तान्यत
एव तत्र पत्रिकाकरणनिषेध इति समुचितमेवेति ॥ ४० ॥

भा०—कहीं प्रवलरिष्ट रहने पर भी बालक जीता है । और कहीं विना रिष्ट के
भी मर जाता है । बालकों के लिए पहिला दूसरा तीसरा ये वर्ष दुस्तर (कठिन)
होते हैं इसलिए जन्म से तीन वर्ष पर्यन्त पत्रिका नहीं बनाना चाहिए । यदि
आग्रह वश कोई बनाने को कहे तो अपनी बुद्धि से अपनी मर्यादा की रक्षा करते
हुए होरा शास्त्र को जाननेवाले मूढ़म जन्मद्वार से स्पष्ट ग्रहादिक तथा प्रश्न से
शुभाशुभ और पूर्णकलश आदि शुभ शकुन देखकर पत्रिका बनावे । क्योंकि
भाविफल बहुत प्रकार के हैं और काल यह घली है ॥ ४० ॥

उ० दी—व्याख्यावलोकनेनैव स्पष्टमलं प्रपञ्चेनेति ॥ ४० ॥

इति घौघयानिवासि—ज्यौ० ती० पं० ठकुरोपाह्वयश्रीरामधीनशर्म—

मैथिलकृता जातकपद्धतेरुदाहरणदीपिका ॥

मिथिलादेशमध्यस्थ—घौघयाग्रामथासिनः ।

ठकुरोपाभिधानश्री—भाइजीशर्मणः सुतः ॥

रामाधीनः सुधीरेतां स्फुटां जातकपद्धते ।

कृतवान्धातुबोधार्थ—मुदाहरणदीपिकाम् ॥

अथ ग्रन्थालङ्करणमाह—

नन्दिग्रामे केशवो विप्रवर्यो

योऽभूद्धोराशास्त्रसङ्घं विलोक्य ।

तेनोक्तं पद्धतिर्जातकीया

चत्वारिंशद्वृत्तबद्धा सुबोधा ॥४१॥

व्या०—नन्दिग्रामे विप्रवर्यो यः केशवोऽभूत् तेन होराशास्त्रसंघं विलोक्य चत्वारिंशद्वृत्तबद्धा सुबोधा जातकीया पद्धतिरुक्ता ॥४१॥

भा०—नन्दिग्राम मे ग्राहणों मे श्रेष्ठ जो केशवाचार्य हुये । उन्होंने अनेक होराशास्त्र ग्रन्थों को देखकर यह चालिस श्लोकों से बद्ध अतिसरल जातक-पद्धति बनाई है ॥४१॥

अथ ग्रन्थप्रशंसामाह—

ये सुबोधां पठन्तीमामग्रथां जातकपद्धतिम् ।

होरावित्पद्वीं यान्ति लोके मानं यशश्च ते ॥४२॥

इति श्री केशवदैवज्ञविरचिता जातकपद्धति समाप्ता ॥ शुभम् ॥

व्या०—ये जना इमां अग्र्यां श्रेष्ठां सुबोधां जातकपद्धतिं पठन्ति ते होरावित्पद्वीं यान्ति । तथा लोके मानं यशश्च यान्ति प्राप्नुवन्ति ॥४२॥

भा०—जो इस परम श्रेष्ठ और सुबोध जातकपद्धति को पढ़ता है वह गणकों की प्रतिष्ठा और लोक में मान तथा यश को पाता है ॥४२॥

इति श्रीवज्ररत्नशर्मात्मजज्यौतिषाचार्य-मैथिल-परिडित श्रीसीताराम—

शर्मकृता सर्वमनोरमाख्या श्रीकेशवदैवज्ञकृतजातकपद्धते

सोपपत्तिसंस्कृतभाषाज्याख्या सम्पूर्ण ॥ तिद्धिरम्बु ॥

अथ टीकाकारस्य संचितपरिचयः ।

मिथिलादेशमध्यस्थो विप्रमण्डलमण्डितः ।
 पूर्वस्थां दरिभक्तातः सप्तक्रोशान्तरे शुभः ॥
 ग्रामोऽस्ति चौगमा-नाम तत्र मत्प्रपितामहः ।
 भरद्वाजकुले श्रीमानभूत्सर्वगुणान्वितः ॥
 गुणाढ्यो भोपसंशोऽस्य पुत्रः सर्वजनप्रियः ।
 मोहनो नाम धर्मशस्ततत्सुतः सर्वचित्तुधीः ॥
 विशो यद्युरनो नाम सर्वलोकहिते रतः ।
 तस्य पञ्चाभवन् पुत्रास्तेषु सर्वानुजोत्पधीः ॥
 सोतारामोऽहमुत्पन्नो द्रष्टृफाष्टैकमिते १=१२ शके ।
 माघकृष्णतृतीयायां घृधे भे भगदैवते ॥
 शुभे कर्कोदये लक्ष्मन् केन्द्रसंस्थे गृहस्पतौ ।
 ततो दुर्दैवसंयोगादपूर्णं पञ्चमेऽब्दके ॥
 मद्ग्रजाय विशाय गृहभारं पिता मम ।
 रामप्रसादसंशय दत्त्वा क्षानपुरस्सरम् ॥
 पीत्वा गंगाजलं ध्यात्वा श्रीपतिं तत्पदं गतः ।
 अयोर्केनाप्रजेनाहं पालितो लालितस्तथा ॥
 जनन्या जानकीदेव्या पठने च नियोजितः ।
 निजग्रामसमीपस्थ — जरिसोग्रामवासिन ॥
 गुरोर्ज्योतिर्विदग्ग — श्री — कपिलेश्वरशमणः ।
 संनिधौ ज्योतिपग्रन्थान् कांश्चित् सम्यगधीत्य च ॥
 प्रथमायां परीक्षायां समुत्तीर्णस्ततः परम् ।
 "ज्योतिपाचार्यवर्येण श्रीश्रीनन्दनशमणेण ॥
 कन्हौलीसंशके स्वीये ग्रामे पाठालयः कृतः ।
 छात्राश्चासंख्यकास्तत्र पाठ्यन्ते यत्नतोऽनिशम् ॥
 तथा च च्छात्रवर्गेश्च दीयते भोजनादिभ्यम् ।
 तत्रत्यैः सद्गुणोपेतैः सुजनैरैव सादरम् ॥"
 श्रुत्वेति तत्र गत्वा च मया दृष्टं यथाधुतम् ।
 कन्हौली नगरी तेन गुरुणा समलङ्कृता ॥
 सहिता छात्रवृन्देन दृष्टा देवपुरीव सा ।
 तत्रोक्तगुरुपादाब्जमुलेऽहं पठितुं स्थितः ॥

मञ्जोज्जनादिभारश्च पत्न्या किङ्गुरश्मणः ।
 सहर्षं स्वीकृत सर्वः सुमत्या शुभशीलया ॥
 परंस्तत्र विविन्तोऽहं तथा मात्रेव लालितः ।
 अन्येऽपि देशदेशेभ्यः श्रुत्वा श्रीमद्गुरोर्गुणम् ॥
 आगतास्तदादं पद्मं घनेभ्यो मधुरा इव ।
 वर्द्धयन्ती मिथः प्रीतिं छात्राश्च सहजा इव ॥
 पाठिता गुरुणा तेन गुरुणा त्रिदशा इव ।
 फः समर्घो जगत्यस्मिन् भवक्तुं मद्गुरोर्गुणम् ॥
 मयाप्यल्पधियाऽक्षेन यत्पदाब्जकृपावलात् ।
 लब्ध्वा बोधलघं दत्त्वा मध्यमां च तथोत्तमाम् ॥
 राजकीयपरीक्षां च लब्ध्वा तीर्थपदं ततः ।
 काव्ये स्वमातृभाषाया मिथिलेश्वरतिताम् ॥
 परोक्षां हि समुत्तीर्य तत्प्रतिष्ठापयाम्य च ।
 तेनैव गुरुणागतो नत्वाहं तत्पदाम्बुजम् ॥
 आचार्याख्यपरीक्षां च दातुं कार्शं समागतः ।
 राजकीये प्रधानेऽत्र स्याते विद्यालये शुभे ॥
 माधानाध्यापकस्य श्री—मुरलीधरश्मणः ।
 महादिकमहोपाध्यायाग्रगत्यस्य सम्मतेः ॥
 भूपालजनमान्यस्य सर्वज्ञस्य जगद्गुरोः ।
 चरणं शरणं लब्ध्वा पठित्वा तत एव हि ॥
 सर्वानभिप्सितग्रन्थान् तत्पदोऽजानुकम्पया ।
 लब्धवान् ज्योतिषे शास्त्रे 'आचार्यपदवीं' ततः ॥
 गोविन्दानन्द संज्ञैश्च स्वामिभिर्मण्डलेश्वरैः ।
 ज्योतिषाध्यापकस्थाने काश्यामेव नियोजितः ॥
 तत्रैव पाठयश्छात्रानङ्गवेदाष्टभू १८४६ मिते ।
 शकाब्दे कृतवानेतां टीकां सर्वमनोरमाम् ॥
 यत्पदाब्जानुकम्पातष्टोकेयं पूर्णतां गता ।
 तानेव गुरुवर्याश्च प्रणमामि पुनः पुनः ॥

देशान्तरसारणी ।

	अक्षांशः	पलभाः	पलकर्णाः	मध्यरेखा तो देशांतर मात्रिकाः	श्रीकाशीतक्ष देशान्तरमात्रिकाः	
नगरनामानि	अं. क.	अं. घं.	अं. घं.	घ. प.	घ. प.	मिनिट
अजमेर	२६।२७	५।५८	१३।२४	०।१४प.	१।२३प.	३३ प.
अमरावती	२०।५६	४।३५	१२।५१	०।१७प.	०।५२प.	२१ प.
अमृतसर	३१।३७	७।१३	१४।५	०।१२प.	१।२१प.	३२ प.
अमेठी	२६।७	५।५३	१३।२३	०।५७प.	०।१२प.	५ प.
अयोध्या	२६।४८	६।४	१३।२७	१।१ प.	०।८ प.	३ प.
अलवर	२७।३४	६।१६	१३।३२	०।४ प.	१।५ प.	२६ प.
अलीगंज, हथुवा	२६।१२	५।५४	१३।२२	१।२३प.	०।१४प.	६ प.
अलीगढ़	२७।५४	६।२१	१३।३५	०।२०प.	०।४९प.	२० प.
अहमदाबाद	२३।१	५।६	१३।२	०।३५प.	१।४४प.	४२ प.
आगरा	२७।१२	६।१०	१३।३०	०।२०प.	०।४९प.	२० प.
आजमगढ़	२६।४	५।५२	१३।२२	१।११प.	०।२ प.	१ प.
इन्दौर	२२।४५	५।२	१३।१	०।३ प.	१।१२प.	२९ प.
उज्जयिनी	२३।१०	५।८	१३।३	०।०	१।९ प.	२८ प.
उदयपुर	२४।३५	२।२९	१३।१२	०।२४प.	१।३३प.	३७ प.
औरंगाबाद	१९।५३	४।२०	१२।४६	०।७ प.	१।१६प.	३० प.
कटक	२०।२८	४।२९	१२।४९	१।३८प.	०।२९प.	१२ प.
कपूरथला	३१।२३	७।१९	१४।३	०।७ प.	१।१६प.	३० प.
कलकत्ता	२२।३२	४।५९	१३।०	२।२ प.	०।५३प.	२१ प.
कांची	९।२९	२।०	१२।१०	०।१७प.	०।५२प.	२१ प.
काठमांडू, नेपाल	२७।४५	६।१९	१३।३४	१।३१प.	०।२२प.	९ प.
कानपुर	२६।२८	५।५८	१३।२४	०।४२प.	०।२७प.	११ प.
काशी	२५।१८	५।४०	१३।१६	१।९ प.	०।०	०
काश्मीर	३४।६	८।७	१४।२९	०।३३प.	१।२२प.	३३ प.
कुल्लेख	२९।५५	६।५४	१३।५१	०।०	१।९ प.	२८ प.
कोचीन	९।५८	२।७	१२।११	०।२ प.	१।७ प.	२७ प.
कोटा	२५।१०	४।३८	१३।१६	०।२ प.	१।११प.	२८ प.
कोलापुर	१६।४२	३।३६	१२।३२	०।१८प.	१।२७प.	३५ प.
गया	२४।४९	५।३३	१३।१३	१।२९प.	०।२०प.	८ प.
गाजीपुर	२५।३५	५।४५	१३।१८	१।१५प.	०।६ प.	२ प.
गिद्धौर	२४।२१	५।३३	१३।१३	१।४२प.	०।३३प.	१३ प.
गोरखपुर	२६।४५	६।३	१३।२६	१।१२प.	०।३ प.	१ प.
ग्वालियर	२६।१२	५।५४	१३।२२	०।२१प.	०।४८प.	१९ प.

	अक्षांशः	पलभाः	पलकर्णा	मध्यरेखा तो देशांतर नाडिका	श्रीकाशीतश्च देशान्तरनाडिकाः	
नगरनामानि	अं. क.	अं. स्थं.	अं. स्थं.	घ. प.	घ. प.	मिनट
चित्रकूट	२६।१२	६।३९	१३।१६	०।४८ पू.	०।२१ प.	८ प.
छपरा	२५।४७	६।४८	१३।२०	१।२६ पू.	०।१७ पू.	७ पू.
जगन्नाथपुरी	१९।४८	४।१९	१२।४५	१।३० पू.	०।२८ पू.	११ पू.
जन्वलपुर	२३।१०	५।८	१३।३	०।३९ पू.	०।३० प.	१२ प.
जम्बू	३२।४४	७।४३	१४।१६	०।१२ प.	१।२८ प.	३२ प.
जयपुर	२६।५५	६।६	१३।२७	०।२ प.	१।११ प.	२८ प.
जामनगर	२२।२७	४।५७	१२।५९	१।० प.	२।९ प.	५२ प.
जूनागढ़ सोरठ	२६।३१	४।४४	१२।५४	०।५६ प.	१।५ प.	५० प.
जोधपुर	२६।१८	५।५६	१३।२३	०।३८ प.	१।३९ प.	४० प.
जौनपुर	२६।४५	६।४७	१३।१९	१।६ पू.	०।३ प.	१ प.
झालरापाटन	२४।३२	५।२९	१३।११	०।१ पू.	१।८ प.	२७ प.
झासी	२५।२७	५।४३	१३।१७	०।२९ पू.	०।४४ प.	१८ प.
डेकारी	२४।५८	२।३५	१३।१४	१।२६ पू.	०।१७ पू.	७ पू.
डुमरांव	२५।३२	५।४४	१३।१८	१।२१ पू.	०।१२ पू.	५ पू.
दांका	२३।४३	०।१६	१३।६	२।२३ पू.	१।१४ पू.	३० पू.
तलावर	१०।४८	०।१७	१२।१३	०।३८ पू.	०।३१ प.	१२ प.
दरभंगा	२६।१०	८।५४	१३।२२	१।३८ पू.	०।२९ पू.	१२ पू.
दिही	२८।३९	६।३३	१३।४१	०।१२ पू.	०।१७ प.	१३ प.
द्वारका	२२।१४	४।५४	१२।५८	१।११ प.	२।२० प.	६६ प.
धवलपुर	२६।४२	६।२	१३।२६	०।१८ पू.	०।५१ प.	२० प.
नागपुर	२१।९	४।३९	१२।५२	०।३१ पू.	०।३८ प.	१५ प.
नाथद्वारा	२४।५२	५।३४	१३।१४	०।२२ प.	१।३१ प.	३६ प.
नाभा	३०।२३	७।२	१३।५४	०।१ पू.	१।८ प.	२७ प.
नैनीताल	२९।२३	६।४४	१३।४६	०।३५ पू.	०।३४ प.	१४ प.
पटना	२५।३७	५।४५	१३।१८	१।३१ पू.	०।२२ पू.	९ पू.
पटियाला	३०।२०	७।१	१३।५४	०।४ पू.	१।१ प.	२६ प.
पुरनिया	२६।४६	५।४८	१३।२०	१।५४ पू.	०।४५ पू.	१८ पू.
पूना	१८।३०	४।१	१२।३९	०।२२ प.	१।३१ प.	३६ प.
पेशावर	३४।३	८।३	१४।२९	०।४५ प.	१।५४ पू.	४६ पू.
पोरबन्दर	२१।३८	४।४६	१२।५५	१।५ प.	१।१४ प.	५४ प.
प्रतापगढ़	२४।२	५।२१	१३।८	०।१३ प.	१।२ प.	३३ प.
प्रयाग	२५।२८	५।४३	१३।१७	०।५७ पू.	०।१२ प.	५ प.
करंखाबाद	२७।२४	६।१३	१३।३१	०।३५ पू.	०।३४ प.	१४ प.

	अक्षांश	पलभा	पलकर्णा	मध्यरेखा तो देशांतर नाडिका	श्रीकाशीतश्च देशान्तरनाडिका	
नगरनामानि	अ. क.	अं. व्यं.	अ. व्यं.	घ. प.	घ. प.	मिनिट
बडोदा	२२।१८	४।५५	१२।५८	०।२०प	१।३७प	३९ प.
वम्बई	१८।५८	४।७	१।१४१	०।३२प	१।४१प	४० प
बरेली	२८।२२	६।२९	१३।३८	०।४५प.	०।२५	१४ प
सर्वेदान	२३।१६	५।१०	१३।४	१९प	०।४९प	२० प
धलरामपुर	२७।२७	६।१४	१३।३१	१।१ प	०।८ प.	३ प
धादा	२५।२८	५।४३	१३।१७	०।४२प	०।२७प	११ प.
वासवाडा	२३।३०	५।१३	१३।०	०।१०प	१।२६प	३४ प.
वीकानेर	२८।१	६।२३	१३।३६	०।२७प	१।३६प	३८ प
बुन्दी	२५।२७	५।४३	१३।१७	०।४ प	१।१३प	२९ प
बेतिया	२५।४२	६।२	१३।२६	१।२४प	०।१०प	६ प
भरतपुर	२७।१३	६।१०	१३।३०	०।१४प	०।५०प	२२ प.
भागलपुर	२५।१५	५।४०	१३।१५	१।१९प	०।४०प	१६ प
भूपाळ	२३।१६	५।१०	१३।४	०।१५प	०।५४प	२२ प.
मकसूदाबाद	२४।११	५।२३	१३।९	२।० प	०।५३प	२१ प
मथुरा	२७।३०	६।१५	१३।३२	०।१६प	०।२३प.	२१ प
मदरास	१३।४	७।३०	१२।१०	०।४१प.	०।२८प	११ प
मिरजापुर	२५।९	५।३८	१३।१५	१।५ प	०।४ प	२ प.
मुंगेर	२५।२३	५।४२	१३।१७	१।२४प	०।३५प	१४ प
मुल्तान	३०।१२	६।५९	१३।५३	०।४६प	१।५ प.	४६ प
मेसूर	१२।१८	२।३७	१२।१७	०।६ प	१।३ प	२५ प
रामेश्वर	९।१०	१।५०	१२।१०	०।३०प	०।७प	१५ प
रायपुर	२१।१५	४।४०	१२।५३	०।५ प	०।१३प	१ प.
रावलपिण्डी	३३।३७	७।५९	१४।२५	०।३१प	१।२०प	४० प.
रीवा	२४।३१	५।२०	१३।११	०।५२प	०।१७प	७ प.
रतनऊ	२५।५५	६।६	१३।२७	०।४ प.	०।२०प	८ प
रतन, विजयत	५।१३१	१।५६	१२।१७	१२।२५प.	१।२५ प	३३२ प
राहीर	३५।३५	७।२३	१०।५	०।१७प	१।२३प	३४ प
यटेश्वर	२६।१८	६।४	१३।२७	०।२३प	०।४५प	१८ प.
सिमला	३१।५	७।१४	१४।१	०।११प.	०।०प	२३ प
मुरत	२१।१०	४।३९	१२।५०	०।३२प	१।५१प	४० प.
हरिद्वार	२९।५८	६।५५	१३।५१	०।२१प	०।४८प	१९ प
हैदराबाद, दक्षिण	१७।०३	३।४५	१०।३४	०।२४प	०।४ प	१८ प
हैदराबाद सिन्ध	२५।५५	५।५०	१३।१७	१।१०प	२।२६प	५८ प
ध्रीनगर मङ्गवाल	२९।०७	६।६६	१३।४८			

श्रीगणेशाय नमः ।

अथ जातकपद्धतेः

श्रीमदपूज्यशर्मकृतोदाहरणम्

धीपतिवेश्यपद्धतिसिद्धां साधयरोतिविशेषसमेताम् ।

सयिलिप्तामि निजां जनिपत्नीं साम्प्रशिवांघ्रियुगं प्रणिपत्य ॥ १ ॥

शालिग्रहणशके १७०० फाल्गुनकृष्णचतुर्थ्यां सुधे घट्यः ६ पले
२ परतः सप्तमौ विशाखानक्षत्रघट्यः ५० पलानि ४८ ध्रुवयोगघट्यः
२२ पलानि ३३ परतो व्याघातयोगः । इह दिवसे सूर्योदयादिघटि-
फाल्गु ४० पलेषु ३६ मम जनिरभूत् तत्र कल्याणहर्षणः १२११६३४
अयनांशः—२०।२३।५३ मिथिलाक्षमा ६ चरणगुहानि ६०।४८।२०
तात्कालिकचरणपलानि ५३ मिथ्यमानम् ४४।७ दिनार्धम् १४।७ रात्र्य-
धेम् १५।५३ दिनमानम् २८।१४ रात्रिमानम् ३१।४६ देशान्तरयोजनानि
१२७ ऋणानि । चालनमृण घट्यादि ००।०३।३१ ॥ ७ ॥

(१)

अथ मध्यमग्रहास्सगतिकाः

(२)

श्रीप्रोक्षानि च ।

र.	च.	मं.	बु.	दृ.	सु.	श.	रा.	के.	म.	बु.	दृ.	सु.	श.
१०	५	००	१०	५	१०	३	१०	५	१०	१०	०	१	१०
११	२६	११	११	२६	११	१४	०	९	११	८	११	२७	११
१६	२५	१६	११	१०	११	४४	१५	१५	११	४६	११	४७	११
४३	२३	४३	४३	४	४३	२९	४९	४९	४३	२२	४३	१०	४३
५९	७९०	३१	५९	५	५९	५	३	३	५९	२४	५९	२४	५९
८	३५	२६	८	००	८	००	११	११	८	३२	८	८	८

(३)

मन्दोद्यानि च

र	वं	मं	बु	वृ	शु	स.
२	९	४	७	५	२	७
१७	२	१०	१०	२१	१९	२६
१७	२४	२	२८	२२	५२	२७
२२	१७	४०	१९	१६	१६	३५
००	६	००	००	००	००	००
००	४१	००	००	००	००	००

(४)

स्पष्टग्रहाः सगतिकाः

र.	वं.	मं	बु.	वृ	शु	स.
१०	७	११	१०	११	१८	०३
१२	१	२४	०७	१९	१५	१८
२७	४	२७	१७	२७	१३	०८
३८	१५	१८	१९	३०	१८	१६
६०	७६२	४३	१०८	३	६१	०४
२४	४२	७	५०	२०	१९	२९

यद्यपि दृग्गणितैश्चन्द्रप्रकारेण साधितग्रहेभ्य एवादेशः कर्तव्य इति सकलाचार्यमतं तथापि केवलमकरन्दप्रकाराभिज्ञशिष्योपयोग्युदाहरण-प्रदर्शनार्थं मकरन्दोक्त्यैव साधिताः ।

(५)

मे	वृ	मि	क	सि	क
२७८	२७९	३२३	३२३	२७९	२७८
मो	कु	म	ध	वृ	वृ

(६)

मे	वृ	मि	क	सि	क.
२७८	२७९	३२३	३२३	२७९	२७८
मो	कु	म	ध	वृ	वृ

राशौ पश्चिमनतम् २६।२६ उन्नतश्च ३।३१

(७)

न	ध	स	सु	सु	रि	जा	मृ	ध	क	आ	मृ
६	०	०	२	१०	११	००	१	२	३	४	५
१८	१९	२०	२१	२०	१९	१८	१९	१०	२१	२०	१९
३४	३५	३३	३३	३१	३४	३४	३४	३३	३३	३३	३४
४६	४६	४६	४५	४५	४५	४६	४६	४५	४५	४५	४५
०	०	२	१०	११	००	१	२	३	४	५	५
०	०	५	०५	०५	०५	०	५	५	५	५	५
४	४	३	०३	०३	०३	४	४	३	०३	०३	०३
३१	३१	३०	३०	३०	३१	३१	३१	३०	३०	३०	३०

अत्र भावद्वययोगार्द्धे प्रथमभावस्य विरामसन्धिरग्रिमस्यारम्भ सन्धिरतथा भावद्वययोगकरणे चक्राधिकतायां चक्रं त्रयाज्यम् । यदा प्रथमभावे दशैकादश राशयोऽग्रिमभावे शून्यमेको वा राशिस्तदा शून्यै-
कस्थाने द्वादश राशयोऽधिका ग्राह्याः, उत्तरभावेन सह सन्धिकरणे तु शून्यमेको वा राशिर्द्वयस्थास्ति एव इत्यभिसन्धिः । अथ धनर्णलगा-
नयने विशेषो ह्यनरत्ने—

सूर्योदयाद्यातघटीषु भोग्यैर्दिवावशेषे सरसार्कभुक्तैः ।

निशागते त्वद्भयुतार्कभाग्यैर्निशावशेषे रविभुक्तभागैः । इति ॥ १ ॥

अथ प्रथमभावचतुष्टये सन्धित्रये च सिद्धे सुगमोपायेनान्यभाव-
सन्धिसाधनमुक्तं सुन्दरमिश्रपद्धतौ—

त्रिविभावो क्रमाद्युक्तौ द्वाभ्यां वेदैः सुतद्विधौ ।

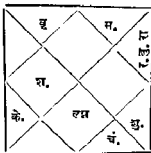
लगादिभावाः षट् षड्भयुक्ताः सप्तमकादयः ॥

त्रिद्वयेकसन्धयस्त्वेकत्रीषु राशियुताः क्रमात् ।

संघयः स्युश्चतुर्थाद्याः सषड्भाः षडमी परे ॥

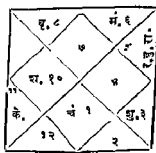
(८)

ग्रहकुण्डली

(९)

भावकुण्डली

अथ भावकुण्डलीनिर्णयः । आरम्भसन्धेरधिको विरामसन्धे-
रत्यो ग्रहः स्वाधिष्ठितभाव एव स्थाप्यः । आरम्भसन्धेरुक्तो गतभाव
एव स्थाप्यः, विरामसन्धेरधिकोऽग्रिमभावे स्थाप्यः, सन्धिराश्यादि-
तुल्यो ग्रहः पूर्वापरभावसन्धिस्वरेखायामेव स्थाप्यः । अथ च भाव-
कुण्डली केवलं फलार्थमेवान्यः सर्वोपि जातकविचारो ग्रहकुण्डल्यैव
विधेयः—इति प्रामाणिकप्राचीनाः ।

(१०) रूपात्मकभावफलानि । (११) विशोषकात्मकभावफलानि ।

र	चं	मं	वृ	पृ	शु	रा
००	००	००	००	००	००	००
१०	११	३९	५८	४०	४६	४६
२३	२०	०८	५८	३	४६	४६
म	म	म	व	पृ	शु	रा

र	चं	मं	वृ	पृ	शु	रा
०९	३१	३३	३	१९	१३	१५
१३	५२	५५	४३	३०	२०	३५
३३	४०	५५	३३	३	२९	२६
म	म	म	व	पृ	शु	रा

अथान्तरकरं विनोप उक्तः पद्धतिविनामणो — “आद्यसन्धिर्महो भावाज्योध्यो भावो-
नके रणे । भावस्यग्नियनशोध्यो प्रहो भावस्तयाधिकः ॥” रूपात्मकफलादिशोपकालकमा-
फलाननमुक्तं मुक्तापल्याम् — “प्रहसन्त्यन्तरं भावसन्ध्यन्तरविभाजितम् । लघ्व्यभाधफलं
नेर्म तद्विभाज्यो विनोपभाः ॥

(१२)

प्रहोपरि प्रहृष्टिचक्रम् ।

म	र	चं	मं	वृ	पृ	शु	रा
र	००१००१००	००१००१५३	००१०५१४२	००१००१००	००११११३०	००१००१००	००११०१२१
चं	००१३९१०३	००१००१००	००१०६१३७	००१४३१५४	००१५०१३३	००१३२१३०	००१२३१३८
मं	००१००१००	००१५३१५३	००१००१००	००१००१००	००१२११४५	००१३३१३३	००१३६१३९
वृ	००१००१००	००१०८१०६	००१०८१३५	००१००१००	००१३८१३०	००१००१००	००१२११४२
पृ	००१०५१३०	००१२०१३३	००१०८१००	००१३३१०१	००१००१००	००१४७१५३	००१३३१०५
शु	००१०८१३०	००१००१००	००१३३१५५	००१०५१३३	००१०५१३३	००१००१००	००१४८१४८
रा	००१००१३५	००१३८१३२	००१३६१३९	००१००१००	००१००१००	००११५१३०	००१००१००

(१४)

ग्रहाणामुच्चयलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
४०	००	४१	१२	४४	२९	२९
५९	१९	११	३४	५९	३४	२३

अत्र केशवोक्ताचयमभिसन्धिः—यदि नीचोनग्रहस्य सम्पूर्णाः पङ्का-
शयः स्युस्तदा रूपमितं धलं स्यात् । यदि पङ्कलास्तदा प्रथमं रूपस्थाने
शून्यं ग्राह्यं पष्ट्या तद्वाश्याद्यं संगुण्यम् ततो विकलास्थानात्प्रतीपं
स्वस्वहारेण लब्धमुपर्युपरि संयोज्य 'यदूर्ध्वस्थानं भवति तत्पुनः
पङ्कमिर्भाज्यं लब्धं शून्याधः पष्ट्यंशा शेषाः । शेषं राश्यादिस्थानीयम्,
पुनः पष्ट्या संगुण्य प्राग्वत्कृते यदूर्ध्वस्थाने निष्पद्यते तदपि पङ्कमि
र्भाज्यं लब्धं तदधो विपष्ट्यंशाः एवं त्रिष्टं रूपाद्युच्चयलं भवति सुगमो-
पायश्च—'नीचखेटान्तरं कार्यं यथा पङ्कमालपकं भवेत् । तदंशा राम-
भक्ताः स्याल्लिप्ताद्यं तुंगजं वलम्" ॥ १ ॥

(१५)

निसर्गमिश्रसमशुचक्रम् ।

प्र.	र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
मिश्र	चं.मं.बृ.	र. बु.	र.चं.बृ.	र.शु.	र.चं.मं.	बु.शु.	बु.शु.
सम	बु.	मं.बृ.शु.श.	श.मं.बृ.श.	श.	बृ.मं.	बृ.	
शु.	शु. श.	०	बु.	चं.	बु.शु.	र.चं.	र.चं.मं.

(१६)

तात्कालिकमिश्रमिश्रचक्रम् ।

प्र.	र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
मिश्र	मं.चं. बृ.शु.	र.बु.शु.	र.बु.बृ. श.	मं.चं.बृ. श.	र.मं.बु. श.	र.मं.चं. बु.	बृ.
शु.	बु.श.	मं.बृ.श.	च.श.	र.श.	च. बु.	बृ.श.	र.चं.मं. बु. श.

यत्तु शिवदासनाम्ना जातकमुक्तावल्याम्--“एवं ग्रहेभ्यस्तनुरूप-
खण्डैः सूर्याद्यथावत्समयं विदित्वा । रविद्युमानेन नतं प्रसाध्य खभं
ततः प्रोक्तवदेव भावाः । यद्वा ग्रहेभ्यस्तनुरूपकेभ्यो निशाद्यमर्कादिव
साधनीयम् ॥ सन्नाडिकाभिर्द्युचराद्विलग्नं सूर्यं ततो भावविधिविधेयः ।
प्रयोजनन्त्वस्य दशाक्रमादौ केन्द्रादिगानामवबोधनञ्च ॥ तत्काल
मैत्र्यादिषु चात्र सम्यग् क्षेत्रं बुधैर्यौक्तिकसम्मतत्वादिति” ग्रहभाव-
साधनं सप्रयोजनमुक्तं तत्प्रामाणिकैर्नीलकण्ठधीधरादिभिरनुक्तत्वा-
दुपेक्ष्यम् ।

(१७)

अधिमित्रादिचक्रम् ।

ग्र	र.	च.	म	उ	शु.	शु.	श
अधिमित्र	च मं वृ	र.उ.	र.शु.	शु.	र.म	शु	०
मित्र	०	शु.	शु.	मं वृ	श	म	वृ
सम	शु.	०	चं वृ	र. च.	च. म.	र. च. श	शु.शु
शत्रु	वृ	म वृ श	श	श.	०	वृ	०
अधिशत्रु	श	०	०	०	शु.	०	र. च. म

अत्र चण्डेश्वरः--“तत्कालमित्रञ्च निसर्गमित्रं सदाधिमित्रं कथयं-
ति सन्तः । मित्रं समो मित्रमिति ध्रुवन्ति मित्रञ्च शत्रुञ्च समम्प्रवीणाः ॥
समश्च शत्रुर्भवतीह शत्रुः शत्रुश्च शत्रुर्ह्यधिशत्रुसंज्ञः । विचार्यमेवं गणि-
तागमैस्तत्कालचक्राच्च निसर्गचक्रात् ।”

(१८)

सप्तमांशखण्डकाः ।

१	२	३	४	५	६	७
४११७	८१३४	१२१५१	३७१ ९	२११२६	२५१४३	३०

(१९)

नवमांशखण्डकाः ।

०१	०२	०३	०४	०५	०६	०७	०८	०९
३१२०	६१४०	१०१ ०	१३१२०	१६१४०	२०१००	२३१२०	२६१४०	३०१००

(२०)

द्वादशांशखण्डकाः ।

०१	०२	०३	०४	०५	०६	०७	०८	१०	११	१२
२१२०	२१००	७१२०	१०१००	१२१२०	१५१००	१७१२०	२०१००	२२१२०	२५१००	२७१२०

(२१)

विषमराशौ त्रिंशंशपतयः ।

(२२)

समराशौ त्रिंशंशपतयः ।

मं.	श	वृ	बु.	शु.		शु.	बु	वृ.	श	मं.
५	५	८	७	५		५	७	८	५	५

(२३)

सप्तवर्गेश्वरचक्रम् ।

प्र.	र.	चं.	मं.	बु	वृ	शु.	श.
गृ	श अ श	मं श	वृ अमि	श श	शु अ श	वृ श	चं अ श
हो	स्व	स्व	र अमि	र सम	र अमि	चं स	र अ श
दे	बु श	मं श	स्व	श श	बु सम	र सम	मं अ श
स	शु सम	शु मि	श श	वृ मि	स्व	बु अमि	शु सम
न	श अ श	स्व	श श	वृ मि	बु सम	म मि	वृ मि
दा	चं अमि	मं श	वृ अमि	मं मि	स्व	स्व	स्व
त्रि	वृ अमि	शु मि	श श	श श	स्व	स्व	वृ मि

अत्र पङ्चवर्गस्तु वृहज्जातमादिप्रसिद्ध एवास्ति सप्तमांशानाह सारा-
धल्यां कल्याणधर्मा- मेपालिमिथुनमृगहरिमीनतुलावृषभचापधराः ।
कर्कटघटमृत्कन्या पूर्वार्ध सप्तमांशानामिति ।

(२४)
सप्तवर्गबलचक्रम् ।

प्र.	र.	चं.	मं.	तु.	वृ.	शु.	श.
गु.	०००१५२	०००३१४५	००१२३०	०००३१५५	०००११५२	०००३१४५	००१२३०
हो.	००३०००	००३०००	००१२३०	०००३१५५	०००११५२	०००३१४५	००१२३०
के.	०००३१५५	०००३१४५	००१२३०	०००३१५५	०००११५२	०००३१४५	००१२३०
स.	०००३१५५	००१२३०	०००३१५५	००१२३०	०००३१५५	००१२३०	०००३१५५
व.	०००३१५५	००१२३०	०००३१५५	००१२३०	०००३१५५	००१२३०	०००३१५५
हो.	००१२३०	०००३१५५	००१२३०	००१२३०	०००३१५५	००१२३०	०००३१५५
वि.	००१२३०	००१२३०	००१२३०	००१२३०	००१२३०	००१२३०	००१२३०

यच्च गृहादिचरस्यामी स्वर्गादिषु यद्गृहे तदुक्तं बल ग्राह्यमिति केपा-
श्चिन्मतं तदयद्गृहसम्मतत्वादुपेक्ष्यम् । अथ स्वोच्चत्रिकोणस्वगृहाणां प्रयाणां
द्वयोर्वासम्भवे सति सारायस्यां निर्णय उक्तः । “विशत्यंशाः सिद्धे त्रिकोणमपरे
स्वभवनमकस्य, उच्चभागतुतीयं वृष इन्द्रोः स्यात्त्रिकोणमपरेशाः । द्वादश
भागा भेदे त्रिकोणमपरे स्वभन्तु भौमस्य । उच्चमयो कन्यायां बुधस्य तिथ्यंशकैः
सदा चित्यम् ॥ परतस्त्रिकोणजातं पञ्चमिरंशैः स्वराशिजं परतः । दशभिर्मनी-
र्जीवस्य त्रिकोणफलं स्वभं परञ्चापे ॥ शुक्रस्य तु तिथ्योशास्त्रिकोणमपरे घटे
स्वराशश्च । कुम्भे त्रिकोणान्तर्भे रविजस्य रवेर्यंशा सिद्धे ।”

(२५) सप्तवर्गबलम् ।

र.	चं.	मं.	वृ.	शु.	श.
१	१	१	१	१	१
२३	४१	४०	३	४	१३
५४	१५	४५	४५	२२	१५

(२६) युग्मायुग्मभांशबलम् ।

र.	चं.	मं.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००
१५	३०	१५	३०	१५	१५
००	००	००	००	००	००

यद्येषां राशिनंवांशश्चेति द्वयमपि सममसमं वा भवति तदा चरण-
द्वयं बलमर्थतः सिद्धं प्रति निमित्तं नैमित्तिकस्य युक्तत्वादिति कृपांकि-
रेवात्र गरीयसी, अन्यमतं प्रौढमनोरमाकारेण दूषितम् ।

(२७)
केन्द्रादिवलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	०१
३०	३०	१५	३०	३०	१५	००
००	००	००	००	००	००	००

अत्र 'केन्द्रादेः खण्डकाशेयाः
पष्टिन्निश्च्युरेन्दवः । खण्डान्तरेण
गुणितात् पूर्वभावग्रहान्तरात् ॥
भायान्तरविभक्तासहीनयुक्तक्षया-
द्वित् । चलं केन्द्रादिजं तत्स्याल्लिप्ता-
द्यमनुपाततः" इति धर्मेश्वरोक्ति-
रग्राह्या प्रामाणिकाचार्यानुक्तेः ।

(२८)
द्रेष्काणवलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
००	००	००	००	००	००	००
००	००	००	००	००	१५	१५
००	००	००	००	००	००	००

(२९)
स्थानवलम् प्र ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
०२	०२	०२	०२	०३	०३	०३
५५	५५	५५	५५	३६	३६	१०
५८	५८	५८	५८	२९	२९	२९

(३०)
दिग्वलम् द्वि ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
०३	३३	२०	२३	१०	५१	३०
०८	१०	५८	५८	२८	२३	९

अत्र विधिः सुगमोपायश्चोच्च-
वसानयने घेद्यः ।

(३१)
नतोन्नतवलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
७	५२	५२	००	७	७	५२
०२	५८	५८	००	०२	०२	५८

अत्र सुगमोपाय उक्तः कृष्णदै-
वज्ञेन—“शशाङ्कभौममन्दानां नत
द्विप्रं कलादिकम् । पष्टिशुद्धं तद-
न्येषां सदा रूपं बुधस्य तु” इति ।

(३२)
पक्षवलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
२६	३३	२६	२६	३३	३३	२६
०२	५८	०२	०२	५८	५८	०२

पद्धतौ सर्वत्र ग्रहाणां सौम्य-
पापत्वं यवनेश्वरवाक्याद्वोधम् ।
तद्वाक्यं यथा—‘क्रूरग्रहार्कः कुज-
सूर्य्यजौ तु पापौ शुभाः शुक्रशशांक-
जीवाः । सौम्यस्तु सौम्यो व्यतिमि-
थितोन्यैः पापैश्च तुल्यप्रकृतित्वमे-
तीति” । अथ गतैष्यतिथ्यनपेक्षः
सुगमोपायः कमलनयनमिश्रपद्ध-
तौ — “अर्केन्द्रोन्तरादंशाद्रामासं
पञ्चजं बलम् । शुभानां रत्नत्वं केयं
पापानां पष्टितश्च्युतमिति । अथ
गतैष्यतिथ्यानयनं प्रौढमनोरमा-
याम्—“सूर्य्योन्नचन्द्रस्य लघार्क-

भागो गता तिथिः पष्टिगुणावशेषात् । द्विचन्द्रलब्धं घटिकादि चान्द्रं भवेदिदं पक्षयलस्य सिद्धये ।
 कृष्णे तु पक्षे सगुणाच्च्युतासौ गता तिथिः सावयवा गता स्यात् ।”
 इति । भक्ताव्यर्कविधोर्लवा इत्यादिनानीता घटिका नात्रोपयुज्यन्ते ।
 तासां साधनत्वादिति न साध्याः ।

(३३)

दिनरात्रिभिभागवलम् ।

र.	च.	मं.	धु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	१	१	००
००	००	००	००	००	००	००
००	००	००	००	००	००	००

(३४) घपशादियलम् ।

(३५) कालयलम् । व०

र.	चं.	मं.	धु.	वृ.	शु.	श.
००	१	००	००	००	००	००
१०	१५	००	१५	००	००	००
००	००	००	००	००	००	००

र.	चं.	मं.	धु.	वृ.	शु.	श.
१	२	१	२	१	१	१
२	१	१	१	१	१	१
४	५	००	२	००	००	००

अथ घर्षमासेशयोरावयनमुक्तं नीलकण्ठपद्धतौ—“कलिगतदिन-
 घृन्दस्यद्विरामेयिहीनो नरपशरकरतष्टो द्विःस्थितोभ्रांगरामैः । यशि-
 पिभिरथ लब्धे त्रिदिनिघ्ने सरूपे तदनु तुरगतष्टे घर्षमासाधिपी स्तः ॥”
 इति ॥ एवं सूर्यसिद्धान्तोक्त्याऽऽनीतघर्षमासेशावेवागच्छतः । यस्तु
 ग्रहसिद्धान्तमतेनानयनं केशवदैवज्ञेन स्वपद्धतिटीकायामुक्तस्त-
 म्रदायानुरोधाभाङ्गीकृतमित्यवगन्तव्यम् । यत्र घारे रव्यादिके जन्म
 स एव दिनेश इति स्पष्टम् ॥ होरेशानयनमपि नीलकण्ठपद्धतौ—
 “इच्छं कृत्वेष्टकाले चरदलविघ्नटीर्याम्यसौम्यार्कगोले रेखायाः प्राक्प-
 रस्तादृष्टमथ च घनं स्वस्वदेशान्तरं हि । शिष्टा वारप्रवृत्तेरिह गतघ-
 टिकास्ता द्विनिघ्नाः शरास्ता घारेयात्कालहोरा रयिसितशशिजेन्द्रार्कि-
 जीपारनायाः इति” ॥ केचित्तु—“तत्कालार्कन्यूनलभांशपिपडो भक्तः
 पञ्चसोणिभिर्भुक्तहोरा इत्यनेन होरेशमाहुस्तत्र प्राप्यं सकलशिष्टसम्प्र-
 दायविरोधात्, इति ।

(३६) मान्यपशाः ।

र.	चं.	मं.	धु.	वृ.	शु.	श.
१०	१८	५	१२	२२	२२	११
२०	२८	५	२९	२६	२६	२०
२५	३२	२८	१५	१४	१४	५८
६	६	३	६	३	६	३

तरसाधनं ग्रहलाघवे—“चत्या-
 र्शिशदशीतिरद्विषुमुपः कक्षेन्वषो
 भूततो पदस्यासोणि जिनायिनोक्त-
 विहृती घाभ्यगिनःसायनात् ।
 रोटाहोर्लपदिग्लयप्रमगेतोकोऽसौ-

तदूनागताच्छेपमादशलब्धियुग्म-
शहृत्तोशाद्योगमः स्यात्स्वदिक्" इति

(३७)

श्रायनवलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
१६	५३	३७	४५	१८	०१	०५
१६	०५	२६	३७	०	१५	५५

अत्र सुगमोपायः स्पष्टक्रान्ते-
र्यलानयननिराशश्च पद्धतिप्रकाशे-
"याम्योत्तरैः स्वांघ्रियुतापमांशै-
र्युतायुताः पूर्णगुणाः शनीन्द्रोः ।
व्यस्तं परेषामनिशं बुधस्य युता
भवेदायनधीर्यमेतत् । गणेशदामो-

(३८)

चेष्टायलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
१६	३३	१७	००	३४	३६	५१
५६	५८	१३	०९	४	५३	४५

अत्र भजनविधिः सुगमोपायश्चोच्चयलानयनवद्वगम्यः ।

(४१)

नैसर्गिकवलम् । पञ्च०

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
११	००	००	००	००	००	००
००	५१	१७	२५	३४	४२	८
००	२६	०९	४३	१७	५१	३४

दरसूर्यमुख्यैः रपष्टापमात्साधित-
मात्मतन्त्रे । उपेक्षितत्वाद् गुरुकेश-
घाघैरयुक्तमेवेति सुधीभिर्वहाम्
॥ २ ॥ इति

(३८)

चेष्टाकेन्द्रम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	००	१०	११	०८	०८	०६
००	००	०८	२९	१७	९	२४
००	००	१९	३१	४७	१९	४५
००	००	४४	१६	३३	३९	१५

अत्र केशवोक्तावयमभिसन्धिः
सन्धिसाधनवदेव बोध्यः ॥

(४०)

स्पष्टचेष्टायलम् । चतु०

र.	चं.	मं.	बु.	वृ.	शु.	श.
००	०१	००	००	०१	००	००
३३	२७	५४	४५	३२	३८	५१
५२	३	३९	४६	०७	१८	४०

अत्र सुगमोपायो मयोच्यते ।
वियन्नागाश्चतुस्त्रिंशद्घना एभिर्यु-
ताः पुनः । पुनरेव भवेद्दीर्घ्यम्-
न्दारादिक्रमाद्भुतमिति ॥ १ ॥

(४२)

दृग्वलम् पष्ठम्

र	च	म	वु	वृ	शु	श
००	००	००	००	००	००	००
६२	००	००	००	००	००	००
२३	११	००	००	००	००	००
ध	र	क	घ	र	ध	घ

(४३)

पङ्क्तैक्यम् ।

र	च	म	वु	वृ	शु	श
५	७	५	६	७	७	६
४८	५१	१०	२०	२०	१२	
२५	१०	३०	२५	४	१५	०

अत्रेदं तस्य यस्य दृग्वलमा
नीयते तं प्रति या दृष्टय सन्ति
तन्मध्ये शुभदृष्टीना योगस्य पाप
दृष्टीना योगस्य च चतुर्थांश पृथ
कार्यः तयोरन्तर दृग्वल स्यात्
तच्च शुभदृष्टिचतुर्थांशात्पापदृ
ग्योगचतुर्थांशे शुद्धे धना मकमित
स्थार्थमिति ।

स्थानदिकालनिसर्गचेष्टादृग्व
लाना योगे कृते पङ्क्तैक्यस्य स्यात्
तदेवात्र बलशब्देन व्यवहोयते, अथ
जन्मसमये ग्रहयुद्धे विशेषः ॥ आदौ
सर्वेषां पङ्क्तैक्यस्य प्रसाध्य ययो
ग्रहयोर्युद्धमभवति तयो पङ्क्तै
क्ययोरन्तर रूपादिफला मशरयो

रन्तरेण भाज्यम् । दक्षिणदिक्स्वग्रहस्य पङ्क्तैक्यस्य शोधयमवष्टते
तयो पङ्क्तैक्यस्य स्फुटं स्त । शरान्तरन्तु समदिशोऽशरान्तरं
भिन्नदिशोर्योगेन भवति । यस्योत्तर शर स उत्तरदिक्स्वो ग्रहो
दक्षिणशरो दक्षिणदिक्स्वो, दिक्सांभ्ये यस्मात्पशर सोऽन्तरदिक्स्व
इति, शरानयनप्रकारो ग्रहलाघवे—‘खाम्बुधय खयमा खभुजहा
खाहमिता यदश प्रमश स्यु । पातलवा कुतुतादुधभृग्वोमध्यम
चञ्चलमेन्द्रविहीना । बुद्धिज्यन्धियुगाश्विनो दलचयश्चैपङ्क्तैक्य
चल केन्द्रश्चक्रविशुद्धमस्यममितादिक्य लयमागतात् । त्रिशङ्कधयुतं
कुजात् कुवमलाब्धोन्द्रदिभक्त क्रमात्तद्धीना धृतिरिष्विला गुणमुद्यो
गोऽज्ञा इना द्राक्धृति ॥ मन्दस्वष्टयगास्वपातरदितात्मा यशना
केवलान्तरांसास्त्रियमाहता अथ गुरोश्चेहोचनता पुन । स्वाद्वधुना
अष्टजोगुलादिक्शर पातोऽन्तरदिक्स्यादसौ त्रिभ्र स्यात् दलिकादिक्
स्फुटतरस्त सस्फुटध्यापम ॥ इति ॥ अत्र त्रिज्यैकादश । अथ मुक्त
लक्षण समागमास्ताभावकालीनमौमादियश्चान्यतमयो स्पष्टग्रहयो
राश्यशफलाताभ्यं युद्धम्, समागमस्तु अशधिके याम्योत्तरान्तरे
यदा द्वापवि त्रिज्याद्वयकला तदा भवतीति शेषम् ।

(४४)

भायानां स्वामिबलम् । प्र.

त	ध	स	सु	सु	रि	जा	मृ	घ	क	आ	व्य
७	७	७	६	६	७	५	७	६	७	५	६
११	५१	२८	१२	१२	२८	५१	१२	१०	४८	४६	१०
१३	३६	४६	२५	२५	४३	३७	१३	२६	१८	२५	२६

(४५)

दृग्वलम् । द्वि.

त	ध	स	सु	सु	रि	जा	मृ	घ	क	आ	व्य
००	१	००	१	००	००	००	००	००	००	१	१
१०	१	५३	५	१६	८	१६	२६	१५	४६	२९	००
२४	५३	३७	२६	२०	४६	५७	४८	००	१९	५२	३६
क	घ	घ	घ	घ	घ	घ	घ	घ	घ	घ	घ

(४६)

दृग्वलम् । तृ.

त	ध	स	सु	सु	रि	जा	मृ	घ	क	आ	व्य
१	००	००	१	००	००	००	००	००	००	००	००
००	१०	१०	००	१९	१०	२६	३९	१०	००	५०	५०
००	२०	२०	००	२०	४०	१२	४०	००	२०	२०	२०

नृचतुष्पदादिज्ञानं रत्नकलापे—“नृयुक्कुम्भस्तुलाफन्याचापाद्याद्वि-
 श्व मानुषाः । चापान्त्याद्वि मृगाद्याद्वि गोसिंहाजाश्चतुष्पदाः । मृगांत्याधं
 कर्किमीनावाप्याः कीटश्च वृश्चिक” इति अत्र कुम्भो जलचरः कर्कः कीट
 इत्यवदुसम्मतत्वात्पादरणीयम् ।

(४७)

भायानां स्फुटयलम् ।

त	ध	स	सु	सु	रि	जा	मृ	घ	क	आ	व्य
८	४	८	८	४	८	४	८	४	८	८	८
१	३	३२	१८	५१	१७	३०	२१	४६	३४	६	१
३०	५०	१	४८	३२	१०	३५	९	५	३०	३०	२१

(४८)
चेष्टाकेन्द्रम् ।

र.	०२।०३।२१।३१	र.	००।२१।०७
चं.	० १३।०९।३७	चं.	००।३३।५८

(५०)
उच्चरश्मयः ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
०५	०१	०२	०२	०५	०३	०३
०५	०३	०७	१५	२९	५७	९६
५५	२१	५५	२६	६५	२७	१६

(५१)
चेष्टारश्मयः ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
०३	०४	०३	०१	०४	०४	०६
०६	२३	४३	००	२४	४१	१०
४३	४७	२१	५६	२५	२१	२९

अत्रोच्चचेष्टावलयोरङ्कचतुष्टयं प्रगृह्य केशवोक्तोच्चचेष्टारश्मी साध्यौ अन्यथा थीपत्युकानीतरश्मेस्तृतीयाङ्केन विसंवादः स्यात् । अत्र थीपति-प्रकारे सुगमोपाय उक्तः कृष्णदैवज्ञैः—'नीचोनितस्पष्टतरो ग्रहद्वयः पङ्माधिको मण्डलतो विशोध्यः । राशौ सरूपे द्विगुणे लयाद्ये भवेयुः स्या-स्यमरीचयोऽत्र । चेष्टाकेन्द्रेधिके पङ्माद्यकात्तत्प्रविशोध्येत । राशौ-सैके लयाद्ये तु द्विगुणे चेष्टामरीचयः । पङ्कतीया रश्मयश्चेष्टोच्चगुणक-साधनार्थं हेया न तु फलादेशार्थमिति सम्यङ् निरूपितं केशवपद्धति-टीकायां श्रीधर्मेश्वरदैवज्ञेन । इति ।

(५२)
उच्चफलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
६०	००	४१	१०	४४	२९	२९
६९	३९	११	३४	१९	३४	२३

(५३)
चेष्टाफलम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
२१	३३	१७	००	३४	३६	५१
०७	५८	१३	०९	४४	२३	४५

अत्र रूपोनरश्मयः पदं (गच्छमानं) ततः सैकपदप्रपदार्थमर्थेकायं-कयुतिः किल सङ्कलितास्येति स्वीतावत्युक्तप्रकारेण साधितसङ्कलितमेव धेदीफलं स्यात् । अत्र सुगमोपायस्तत्र मामकं पद्यम् । व्येकी चेष्टोच्चकि-रणी पङ्मिमिकी तदाह्वये । फले लाघवरीत्या स्तः थीपत्युक्तप्रकारतः ॥ इति पस्तुतस्तु पूर्वसाधितोच्चचेष्टावले पयोच्चचेष्टाफले इति ।

(५४)

चेष्टोच्चवलघातः ।

र.	चं.	मं.	बु.	पृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
१४	००	११	००	२५	१८	२५
२१	२१	४९	०२	३२	१०	२१

(५५)

चेष्टोच्चवलोनैकघातः ।

र.	चं.	मं.	बु.	पृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
१२	२५	१३	४७	०६	११	०४
१६	४५	२९	१९	२९	४४	१३

अत्र गोमूत्रिकागुणनप्रकारो मयोच्यते—“आदौ रूपाद्यवयवात्मकं गुणं विलिख्य तस्य पष्ट्यंशाद्यवयवाधस्तात्तस्यैव रूपाद्यवयवान् पुनर्लिखेदेवं तदधोपि-विलिख्य गुणकस्य रूपाद्यवयवैः क्रमेण गुणयेत्ततो गुणितांकानामधो रेखांकृत्वा यत्रोद्धर्वाधः क्रमेणांकयोरङ्कानां वा पंक्तिर्भवेत् तत्र तद्योगं विधायान्यत्र यथास्थितं तदधो लिखेत्ततोन्त्याङ्के पष्ट्या विभक्तलब्धमुपान्तिमांके योजयेत्तमपि पष्ट्या विभज्य लब्धिं स्वपृष्ठांके योजयेदेवं प्रथमांकं यावदेवं य आदितस्त्रिष्ठांकस्तद्गुणनफलं स्यात् । अत्र मत्पद्यम् । चेष्टोच्चवलयोगोना सरूपा च तयोर्हतिः । चेष्टोच्चवलहीनैकघाततुल्या प्रजायते ॥

(५६)

इष्टम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	पृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
२९	०२	२६	०१	३९	३३	३९
२५	४२	३८	३०	०९	३१	००

(५७)

कष्टम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	पृ.	शु.	श.
००	००	००	००	००	००	००
२७	३९	२८	५२	१९	१६	१५
१२	१९	२३	१७	४३	३२	११

अत्र मूलानयनविधिः सिद्धान्ततत्त्वविवेके—“पष्टिवर्गगुणादङ्कान्मूलं प्राप्य यदागतम् । सैक्योपं पष्टिगुणं द्विगुणितप्रदोद्धृतम् । लब्धमागत-मूलस्याद्यवयवश्चेति तत्पद्यम् । इति पष्टिवर्गगुणादङ्कान्दित्यत्र प्रथमाङ्कः पष्टिगुणो द्वितीयांके युक्तः पुनरप्येवमेवेति सवर्णनं लब्धार्थं फलं व्यस्यम् ॥ निरग्रमूलानयनमपि तत्रैव—‘अन्त्यं यावदिहाद्यंकादूर्ध्वतिर्य्यङ्कस्ते-यथा । सप्ता स्थानांकानाञ्च विषमाण्यसमक्रमात् । त्यपत्योन्त्याद्विष-माद्वर्गं द्विजतन्मूलहस्तमः लब्धवर्गश्च विषमाद्याच्छोध्यः पुनः पुनः क्रियेवं सर्वमूलाङ्कं यावत्तत्र पदानि च ॥ अन्त्यस्थानात्क्रमेणैवं मूलं स्वीयमुदाहृतम्” इति अत्र मूलं न प्राप्यमिति मतं तथा चेष्टोच्चवलयो-गार्द्धमिष्टं तदूर्ध्वं कष्टमिति च मतं सम्प्रदायविरोधादप्राप्तमेव ॥ इति ॥

(६१)

कष्टममहद्विचक्रम् ।

प्र.	र.	चं.	मं.	सु.	दृ.	शु.	श.
र.	००/००/००	००/०९/३०	००/०२/३६	००/००/००	००/१८/४९	००/००/००	००/०४/४२
चं.	००/२५/३५	००/००/००	००/०४/२०	००/२७/२७	००/३३/०७	००/०८/०५	००/१४/०४
मं.	००/००/००	००/२५/१५	००/००/००	००/००/००	००/०६/०२	००/०६/४८	००/१७/११
सु.	००/००/००	००/१६/०४	००/०७/३७	००/००/००	००/३४/२०	००/००/००	००/१९/१६
दृ.	००/०८/२३	००/०७/१८	००/००/००	००/११/१२	००/००/००	००/१५/४४	००/०४/१८
शु.	००/०३/४६	००/००/००	००/१९/२०	००/०२/३३	००/०२/३३	००/००/००	००/२१/३५
श.	००/१२/३७	००/१०/१३	००/०९/३७	००/१३/२२	००/००/००	००/०४/०१	००/००/००

(22)

—इष्टमभावदृष्टिचक्रम्—

[illegible]

(३३)

कष्टमभायदृष्टिचक्रम् ।

[illegible]

अत्र दृश्येष्टकष्टाभ्यां स्व प्रति प्रहृष्टो गुणनीया इति विश्वनाथ-
प्रभृत्युक्तिः । एतन्मतं दूषितं श्रीकृष्णदैवज्ञैः । दृष्टानां भावाना-
मिष्टकष्टयोरभावात् तद्वृष्टीनामिष्टकष्टवशेन स्फुटीकरणमशक्यमेव
स्यात्किञ्चिद्व्युत्पत्तिवलादप्ययमेवार्थो लभ्यते तथा हि सर्वप्रहाणाञ्च
दृशः फलाभ्यामित्यत्र कस्य पञ्च्यन्तस्योभयत्र सम्यग्धाचस्य दृष्टि-
स्तस्येष्टकष्टाभ्यां गुणिता स्फुटा भवतीत्यर्थः सम्पद्यते तत्र पञ्च्यन्तस्य
द्रष्टृत्वं दृश्यत्वञ्चेति परं विचारस्तत्र राज्ञो दृष्टिगुरोर्दृष्टिरित्यादौ
पञ्च्यन्तस्य द्रष्टृत्वं च व्युत्पन्नत्वात् राज्ञः कृपादृष्टिरिति वत्सेयकस्य
कृपादृष्टिरिति प्रयोगाभावाच्च प्रकृतेऽपि सर्वप्रहाणां द्रष्टृणामित्येवार्थो
व्युत्पत्तिवलात्लभ्यत इति बलदृग्गुणनं व्यर्थमेवेति सुन्दरमिथमतं
सर्वथा विरुद्धमेव ।

(६४)

॥ शुभचक्रम् ॥

म	र.	चं	मं.	सु	पृ	शु *	श
ग	००१०१५२	००१००१००	००१२२३०	००१०३१४५	००११५२	००१०३१४५	००१०१५२
हो	००१११००	००११५१००	००११११५	००१०३१४५	००११११५	००१०३१४५	००१०१५२
मे.	००१०१५२	००१०१५२	००११५१००	००१०१५२	००१०३१४५	००१०३१४५	००१०१५२
स	००१०३१४५	००१०३१४५	००११५२	००१०३१४५	००११५१००	००११११५	००१०३१४५
न	००१००१५२	००११५१००	००११५२	००१०३१४५	००१०३१४५	००१०३१४५	००१०३१४५
दा	००११११५	००११५२	००११११५	००१०३१४५	००११५१००	००११५१००	००११५१००
त्रि	००११११५	००१०३१४५	००१०३१४५	००१०३१४५	००११५१००	००११५१००	००१०३१४५
पो	००११५१००	००१०३१४५	००१०३१४५	००१०३१४५	००११५१००	००१०३१४५	००१०३१४५

(६५)

अशुभचक्रम् ।

म	र.	चं	मं	उ.	र	उ.	श
गृ.	००१५८१०८	०२१००१००	००३७३३०	००५६१२५	००५८१०८	००५६१२५	००५८१०८
हो.	००१२५१००	००१२५१००	००३८१४५	००१२६१५	००१८१४५	००१२६१५	००१२६१०४
के.	००१२८१८	००१२८१८	००३५१००	००३८८१८	००१२६१५	००१८१४५	००१२६१०४
म	००१२६१५	००१२८१३०	००३८८१८	००३२८१३०	००१८१४५	००१८१४५	००१२६१५
न	००१२९१४	००३५१००	००३८८१८	००३२८१३०	००१२६१५	००३२८१३०	००३२८१३०
शु	००१२८१५	००३८८१८	००३८१४५	००३२८१३०	००३५१००	००३५१००	००३५१००
र	००३८१४५	००३८१३०	००३८८१८	००३८८१८	००३५१००	००३५१००	००३८१३०
हो.	०३१२९१४	०३३५११५	०२५५३२४	०३३८८१३	००३५१००	०३३५१००	०३३८१३२

अत्र विशेषः । यत्र स्वोच्चं नीचं मूलत्रिकोणं वा सम्भवति तत्र मित्रादिजं शुभं न ग्राह्यमिति । सुगमोपायस्तु शुभैर्न चतुर्भ्यः शोधितमशुभैश्च सम्भवतीति, अत्र वर्गशः स्वोच्चादिषु यत्र तिष्ठति तत्रत्यं फलं ग्राह्यमिति बहुसम्मतमपि सम्प्रदायानुरोधान्नाङ्गीकृतम् । यत्तु “गृह एव स्थापितस्य शुभाशुभस्य चादौ होरादौ सममेव स्थाप्यमिति सुन्दरमिधमत युक्तियुक्तम्”—प्राङ्मनोरमायामुक्तं तदप्य-
 ग्राह्यं “होरादौ गृहवदागतशुभशुभयोर्दलं स्थाप्यमिति” केशवोक्तैः सम्प्रदायपरिगृहीतत्वात् । यत्तु नीलकण्ठपद्धतौ सुन्दरमिधमताभि-
 प्रायेण शुभाशुभैश्चमभिधाय शुभाशुभपंक्तौ केशवोक्तवत्स्थापितं तद्वासनाशुभं सम्प्रदायविरुद्धं च ॥

(६६) शुभ-पंक्तिः ।

प्र.	र.	चं.	मं.	सु.	वृ.	शु.	श.
गृ.	००।११।२९	००।१२।११	००।१६।२५	००।८।२	००।१६।२	००।१५।३०	००।०९।२२
हो.	००।०५।४४	००।०६।०५	००।०८।१२	००।०४।१३	००।८।१२	००।०७।३०	००।०४।४१
वे.	००।०५।४४	००।०६।०५	००।०८।१२	००।०४।१३	००।०८।१२	००।०७।३०	००।०४।४१
स.	००।०५।४४	००।०६।०५	००।०८।१२	००।०४।१३	००।०८।१२	००।०७।३०	००।०४।४१
न.	००।०५।४४	००।०६।०५	००।०८।१२	००।०४।१३	००।०८।१२	००।०७।३०	००।०४।४१
दा.	००।०५।४४	००।०६।०५	००।०८।१२	००।०४।१३	००।०८।१२	००।०७।३०	००।०४।४१
त्रि.	००।०५।४४	००।०६।०५	००।०८।१२	००।०४।१३	००।०८।१२	००।०७।३०	००।०४।४१

(६७) अशुभ-पंक्तिः ।

प्र.	र.	चं.	मं.	सु.	वृ.	शु.	श.
गृ.	००।४८।३१	००।४७।४२	००।४३।३६	००।५१।३४	००।४३।३६	००।४५।०८	००।५०।३८
हो.	००।२४।१५	००।२३।५४	००।२१।४७	००।२५।४७	००।२१।४७	००।२२।३०	००।२५।१५
वे.	००।२४।१५	००।२३।५४	००।२१।४७	००।२५।४७	००।२१।४७	००।२२।३०	००।२५।१५
स.	००।२४।१५	००।२३।५४	००।२१।४७	००।२५।४७	००।२१।४७	००।२२।३०	००।२५।१५
न.	००।२४।१५	००।२३।५४	००।२१।४७	००।२५।४७	००।२१।४७	००।२२।३०	००।२५।१५
दा.	००।२४।१५	००।२३।५४	००।२१।४७	००।२५।४७	००।२१।४७	००।२२।३०	००।२५।१५
त्रि.	००।२४।१५	००।२३।५४	००।२१।४७	००।२५।४७	००।२१।४७	००।२२।३०	००।२५।१५

अथ सुगमोपायः—चतुर्भक्तं शुभैकं रूपाच्छुद्धं चतुर्भक्ताशुभैकं
 स्यादिति यद्यप्यत्र स्वोच्चे कर्मिण्यादिना गृहस्थापितस्यैव शुभस्तुभ-
 स्य चतुर्धाशः स्थाप्य इति वासनासिद्धतया शुक्रमिति प्रौढमनो-
 रमाकारोक्तिस्साधरी तथापि पद्धतिरुतामनमिमुक्त्याद्यास्माभि-
 स्तथा कृतम्। न च ये खेचरोच्चादौत्यादिना थीपतिना गृहशुभाशुभस्यै-
 व चतुर्धाशः स्थापितो न तु योगस्येति वाच्यम्, तद्धीकारुता कृष्ण
 दैवज्ञेन खेचरोच्चदिफले शुभाशुभे इत्यस्य पूर्वोक्ते शुभाशुभयोरैपये
 इति व्याख्यानाचथोदाहृतत्वाच्च ।

(६८)

चर्गेशुभयुतिगुणितशुभपंकचक्रम् ।

प्र.	र.	चं.	मं.	२	गु.	वृ.	शु.	श.
गृ.	००१०१३१०	०० १३।१९	००१३ ५६	००,०५।१६	००११६।२४	००११६।२४	००१०३।३६	
हो.	००१०४ २३	००१०४।५६	००१० ६।१७	००१०३।०४	००१०६।१७	००१०६।०५	००१०३।३५	
द्रे	००१०३।१३	००१०६।३९	००१०८ ५८	००१०२।१८	००१०४।३७	००१०५।०४	००१०५।०७	
स.	००१०५।४४	००१०६।०५	०० ०५।-७	००१०४।३७	००१०८।५	००१०४।१३	००१०४।१३	
न.	००१०३।३६	००१०४।१६	००१०५।०७	००१०४।३७	००१०४।३७	००१०८।१३	००१०५ ०३	
दा.	००१०४।३९	००१०६।३९	००१०८।५	०१०६।५७	००१०८।५	००१०३।३७	००१०२।५६	
त्रि	००१०६।१६	००१०६।०५	००१०५।०७	००१०२।३८	००१०८		०५।०३	

(६६)

वर्गेशशुभयुतिगुणितशुभपंकचक्रम् ।

म.	र.	चं.	म.	उ	द.	शु	श.
ग.	०२॥४॥५॥५॥०२॥१०॥१॥१॥०२॥०६॥४॥३॥०२॥०५॥५॥०३॥०२॥१०॥४॥०२॥०४॥१॥२॥४॥						
दो.	०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥						
मे.	०१॥२०॥२०॥०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥						
स.	०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥						
म.	०१॥२०॥२०॥०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥						
का.	०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥						
मि.	०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥०१॥१०॥२०॥						

अत्र केशवोक्तौ सदा सदसद्युती खोच्चे रूपमि यादिना स्थापि-
तयोशुभाशुभयोरैक्ये इष्टशुभे "पंकत्योस्ततस्तु फोष्टयोरि"त्यादिना
स्थापिते ज्ञेये । अत्र सुगमोपायो मयोच्छ्रते । अत्रत्यप्रथमचक्रोयगृह-
कस्य चतुर्युतस्य गृहेशतस्यप्रहयोः सद्युतेयुतेध्वान्तरं द्वितीयचक्रोय-
गृहार्कः स्यादेवं प्रथमचक्रोयहोरादिषड्वर्गाःस्य द्वियुतस्य होरादि
वर्गेशतस्यप्रहयोः सद्युत्योयुतवर्धस्य चान्तरं द्वितीयचक्रोयहोरादि-
वर्गाः स्यादिति । अत्रापि धगस्थवर्गेशयोरिष्टसद्युत्योयोगाऽवर्धमिष्टम् ।
अशुभासद्युत्योय्योगार्धं कष्टमिति सुन्दरमिधोक्तं प्रकारान्तरं त्याज्यम् ॥

अत्रेष्टकष्टयल्योर्घातः श्रीपतिसुन्दरादिविरुद्धः किन्तु केवल्योरेव
यल्योर्घातः कार्य्य इति दिवाकरोक्तिर्ह्येया ।

यगैशततस्यग्रहयोरिष्टघण्डबलैक्ययोर्घतिः।

(95)

प्र.	र.	च.	म.	सु.	दृ.	शु.	श.
गु.	११२०/०२	०१३५/२६	१२५०/३३	००३५/२६	१०१५/३३	१५१५/३३	०२०२/१११
हो.	००००/०३	०००२/२९	०००२/१८	०००२/१८	०००२/१८	०००२/१८	११२०/०२
ब.	०००२/१३	००१३/२६	००१३/०२	००१३/०२	०००५/०९	१११३/३५	१००२/०२
स.	१११३/३५	०००२/२९	१००२/०२	०००५/०९	०००५/३८	०००५/३८	१००२/०२
न.	११२६/०२	०००२/२६	१००२/०२	०००५/०९	०००५/०९	०००५/०९	१००२/०२
दा.	०१३५/३५	००१३/२६	१०१३/३३	०००२/१८	०००२/१८	१००२/१८	१००२/०२
प्रि.	११३५/३३	००१३/२६	१०१३/०२	०००२/१८	०००२/१८	१००२/१८	१००२/०२

॥ घणशतस्थग्रहयोः कष्टघ्नपङ्कलैक्ययोर्घातः ।

(52)

प्र.	र.	घ.	म.	तु.	वृ	शु.	सा.
गृ	०५१८३६	१५१०५८	००५८१०	०६०१५६	००५८५९	००५८५९	००५८५९
हो.	०६५१०५	०५०५०५	००५१०५	१५१०५८	०६०५०५	१६०५०५	०५१०५८
दे.	१५१०५८	१५१०५८	००५१०५	०६०१५६	१६०५०५	०६०५०५	०५१०५८
स.	०५१०५८	१५१०५८	००५१०५	१६०५०५	१६०५०५	०६०५०५	०५१०५८
न.	१५१०५८	१५१०५८	००५१०५	१६०५०५	१६०५०५	०६०५०५	०५१०५८
दा.	१५१०५८	१५१०५८	००५१०५	१६०५०५	१६०५०५	०६०५०५	०५१०५८
ति.	१५१०५८	१५१०५८	००५१०५	१६०५०५	१६०५०५	०६०५०५	०५१०५८

अत्र प्रौढमनोरमाकारेण व्यर्थमित्युक्तं धर्मेश्वरेण तु “वस्तुतस्तु
यत्र ययोर्धातमूल पूर्वमताभिप्रायेणोक्तं तत्र तयोर्योगार्थमेव ग्राह्यमि”
त्युक्तान्तदुभयमपि ससुप्रदायविरोधात्प्रत्याख्येयम् ।

(७२)
वर्गशतस्यग्रहयोरिष्टधनपङ्क्त्युल्लेख्ययोर्धातमूलम् ।

प्र.	र.	च.	मं.	तु.	वृ.	शु.	श.
गु.	०१२२२१५३	०११५०१००	०३३३३३३३	००१४०१२४	०४२३३३३३	०४२३३३३३	०१३३३३२८
हो.	०१४४१५०	०००३३३३३	०२३३३३३३	००३३३३३३	०३३३३३३३	०१३३३३३३	०३३३३३३३
त्रे.	००३३३३३३	०१३३३३३३	०३३३३३३३	००३३३३३३	००३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३
स.	०३३३३३३३	०१३३३३३३	०३३३३३३३	००३३३३३३	००३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३
न.	०३३३३३३३	००३३३३३३	०३३३३३३३	००३३३३३३	००३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३
दा.	०१३३३३३३	०१३३३३३३	०३३३३३३३	००३३३३३३	००३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३
त्रि.	०३३३३३३३	०१३३३३३३	०३३३३३३३	००३३३३३३	००३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३

(७३)
वर्गशतस्यग्रहयोः कष्टधनपङ्क्त्युल्लेख्ययोर्धातमूलम् ।

प्र.	र.	च.	मं.	तु.	वृ.	शु.	श.
गु.	०१०१३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३
हो.	०३३३३३३३	०५०५०५०५	०३३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३
त्रे.	०३३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३
स.	०३३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३
न.	०३३३३३३३	०५०५०५०५	०३३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३
दा.	०३३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३
त्रि.	०३३३३३३३	०५०५०५०५	०३३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३	०३३३३३३३

अथ नीलकण्ठपद्धतौ 'फलद्वययुतिः स्पष्टेष्टकष्टाभिधे' त्युक्तं तच्चिन्त्यं श्रीपत्यादिभिरनुक्तत्वात्स्फुटशुभाशुभस्य सप्तवर्गफलनिर्णयोपयोगित्वाच्च तथा चोक्तं प्रौढमनोरमायाम् चेटोच्चलोत्पन्नेष्टकष्टप्रकरणे—“सप्तवर्गफलादन्यत्सर्वमेतेन चिन्तयेत् । सप्तवर्गफलं वाच्यं वक्ष्यमाणेन केवलमिति” कृष्णदैवज्ञादिस्वरसोप्येवमेव ।

(७४)
स्फुटशुभम् ।

प्र.	र.	च.	मं.	सु.	वृ.	शु.	रा.
गु.	००२४।१४	००१६।४८	०१०३।५१	०००४।१०	००११।२०	०११२।३३	००११।५६
हो.	००१२।२४	०००३।०१	००१७।०३	०००३।०८	०००२।३२	०००१।२८	००१२।०९
दे.	०००२।०८	०००८।२३	०००३।२०	०००२।०५	०००१।४०	०००१।१३	००१६।३५
स.	००१९।१३	०००९।२८	००१६।३८	००००।००	००००।४३	००००।१८	००१८।४५
न.	००१३।०७	०००३।०१	००१६।३५	०००४।००	०००४।००	०००१।२०	०००२।४२
हा.	०००६।०७	०००८।२३	०००३।१५	०००२।५६	०००२।४२	०००२।४५	००११।५१
त्रि.	००१२।१६	०००९।२८	००१६।३५	००००।०३	०००४।४२	०००१।४५	०००२।४२

(७५)
स्फुटशुभम् ।

प्र.	र.	च.	मं.	सु.	वृ.	शु.	रा.
गु.	०११०।०१	०८४३।१९	०५१०।३१	०८१३।०१	०६०५।३७	०३०८।३९	०१४८।२५
हो.	०११२।२१	०११९।३८	०३०९।५८	०५११।५७	०२१८।४३	०१४९।२५	०२१५।२३
दे.	०५१५।४९	०४११।३८	०११५।१०	०४१२।३३	०४३४।१४	०२१०।०७	०२३७।१३
स.	०३३०।०२	०४४६।२१	०२३७।१३	०४३४।५०	०२३५।३०	०५१२।१०	०२१३।५६
न.	०२४९।५७	०६१९।२८	०२३७।१३	०४३४।५०	०४३४।५४	०३१५।१९	०२१७।१५
हा.	०४४९।५०	०६१९।२८	०२३७।१३	०४३४।५०	०४३५।३०	०३३४।५६	०२१०।४४
त्रि.	०१५८।३८	०४५५।१५	०२३७।१३	०४३४।५०	०२३५।३०	०३३४।५६	०१२७।५५

(७६)

चेष्टागुणकः

(७७)

उच्चगुणकः

र.	चं.	मं.	वु.	वृ.	शु.	श.
०१	०१	००	००	०१	०१	०२
०३	४१	५५	३०	४२	५०	३५
२१	५३	५०	१४	१२	४०	१४

र.	चं.	मं.	वु.	वृ.	शु.	श.
०१	००	०२	००	०२	०१	०१
०२	३०	०१	४८	१४	२८	२८
५७	५८	३५	५१	५७	४३	०१

चेष्टोच्चरश्मिज्ञानं विनापि सुगमोपायेन गुणद्वयसाधनमुक्त धर्म-
श्चरदैवज्ञेन—“त्रिगुणचैष्टिकतुंगवलं गुणो यदि तु खादिकलाल्प-
वलं दलम् । त्रिगुणमभ्रदुताशकलाग्नितं भवति सोम गुणः
क्रियतेन्यथा” ॥ इति ॥

(७८)

स्फुटगुणकः ।

र.	च.	मं.	वु.	वृ.	शु.	श.
०१	००	०१	००	००	०१	०१
२८	५६	२३	३८	५७	३९	५६
१६	११	०२	२६	२६	०२	५८

(७९)

६ प्रहाणां सप्तवर्गगुणकचक्रम् । चन्द्रकुजयोराशिगुणो भर्तृगुणितः ।

प्र.	र.	चं.	मं.	वु.	वृ.	शु.	श.
गृ.	१	४३	१४	१	१	१	१
हो.	५६	१	१	५६	५६	५६	५६
मे.	१६	१	१	१६	१६	१६	१६
स.	५६	१	१	५६	५६	५६	५६
न.	५६	१	१	५६	५६	५६	५६
हा.	५६	१	१	५६	५६	५६	५६
प्रि.	५६	१	१	५६	५६	५६	५६

७ अतोऽमे चक्रचतुष्टयं भीषतिप्रकारेण सिद्धयति तत्प्रकारस्तु (१६) श्रीकृतम्बनिर्वा-
टिप्यथा विनोदय ॥ इति ॥

(८०)

ग्रहाणां सप्तवर्गजानन्तरताङ्कचक्रम् ।

प्र.	र.	चं.	मं.	बु.	शु.	गु.	श.
गृ.	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{9}$
हो.	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{8}$
वे.	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{9}$	$\frac{1}{10}$
स.	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{9}$	$\frac{1}{10}$	$\frac{1}{11}$
न.	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{9}$	$\frac{1}{10}$	$\frac{1}{11}$	$\frac{1}{12}$
दा.	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{9}$	$\frac{1}{10}$	$\frac{1}{11}$	$\frac{1}{12}$	$\frac{1}{13}$
त्रि.	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{9}$	$\frac{1}{10}$	$\frac{1}{11}$	$\frac{1}{12}$	$\frac{1}{13}$	$\frac{1}{14}$

(८१)

अनन्तरताङ्कगुणकचक्रम् ।

प्र.	र.	चं.	मं.	बु.	शु.	गु.	श.
गृ.	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{9}$
हो.	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{3}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{8}$
वे.	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{9}$	$\frac{1}{10}$
स.	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{9}$	$\frac{1}{10}$	$\frac{1}{11}$
न.	$\frac{1}{6}$	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{9}$	$\frac{1}{10}$	$\frac{1}{11}$	$\frac{1}{12}$
दा.	$\frac{1}{7}$	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{9}$	$\frac{1}{10}$	$\frac{1}{11}$	$\frac{1}{12}$	$\frac{1}{13}$
त्रि.	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{9}$	$\frac{1}{10}$	$\frac{1}{11}$	$\frac{1}{12}$	$\frac{1}{13}$	$\frac{1}{14}$

भागानुबन्धभागपवाहविधिर्लीलावत्याम्—“छेदजनरूपेषु लघा-
घनर्णमेकस्य भागा अधिकोनकाश्चेदिति” यत्र छेदद्वयम्भवति तत्र
तद्घातश्छेदो लेख्यः यत्र भाज्यच्छेदा केनापि समाङ्केन भक्तौ निश्शेषो
तत्र तेनापवर्त्यैव लेख्यौ मित्राङ्कगुणनप्रकारोपि लीलापर्यायं, “अंशा-
द्वतिश्छेदवधेन भक्ता लब्धं विभिन्ने गुणने फलं स्यात् ।”

अत्रानन्तरतादृक्कणगुणानां समच्छेदेन योगेनाप्याश्रयगुणको
यद्यपि स्यात्तथापि लाघवाथं गुणितांशान् स्वस्वहारेण विभज्य
फलानि स्वस्वकोष्ठेषु विलिख्य योगः कृतः ॥

(८२)

म	र	च,	म	तु	धु	शु	स.
म	०० ०२१३०	००१०१०१९	०११८३३४	०००५१३३	०००२१३०	०००५१३३	०००२१३०
गु	०० ०७१३०	००१३६००	००१६६००	०००७०००	०००६११५	०००७०००	०००६११५
हो	०००२०५	०००८१०	००१०००	०००००३७	०००३१४५	०००५१००	०००३११५
दे.	०००३१५	००१११०	०००८१०	०००७१३०	०००७१३०	०००८१३०	०००७१३५
स	००१११५	००१३००	०००८१०	०००७१३३	०००३१४५	०००७१३३	०००५१२५
न	०० ०५१५	०००८१०	००१२५००	०००७१३३	०००७१३०	०००७०००	०००७१३०
दा	०० ०६१५	०० २११०	०००८१३०	०००३१४७	०००७१३०	०००७०००	०००५१२५
वि.	००१५१२	०११०१९	०१०३१३४	००१३१४६	००१३१४५	००१५१०६	००१३१०५

(८३)

॥ आश्रयगुणकचक्रम् ॥

प्र.	र.	चं.	मं.	बु.	घृ.	शु.	श.
गृ.	.६	१०	२०	१०	.६	१०	.६
हो.	१८	१८	१५	.९	१५	.९	.३
दे.	.५	.५	१८	.५	.९	.९	.३
स.	.९	१३	५	१३	१८	१५	.९
न.	.३	१८	.५	१३	.९	१३	१३
दा	१५	.५	१५	१३	१८	१८	१८
त्रि.	१५	१३	.५	.५	१८	१८	१३
यो.	७१	८२	९३	६८	९३	६२	६५
ह.	१४४	३६	३६	१०८	१४४	१०८	१४४

(८४)

॥ आश्रयगुणकः ॥

र	चं	मं	बु.	घृ.	शु.	श.
००	०२	२	००	००	००	००
२९	१६	३५	३७	३८	५१	२७
३५	४०	००	४६	४५	०६	१५

(८५)

॥ संश्लिष्टाश्रयगुणकः ॥

र.	चं.	मं.	बु.	घृ.	शु.	श.
००	०१	०३	००	००	००	००
२९	१०	०३	३७	३८	५१	२७
३५	१९	३४	४६	४५	०६	०६

अत्रारिष्टमेऽश्विनवकाप्येत्यत्र वस्तुतोऽश्विनवकस्याने साद्वे-
चतुर्नवतिर्भवत्यतो द्विगुणगृहाङ्गाधवाष्टैकात्तेनयुगाश्रयगुणः कार्यः ।
उक्तञ्च कृष्णदैवज्ञैः—“मित्रगृहेकररा नवाष्टेन्दुहता धनम् । शत्रोर्गृहे
पूर्णपक्षा नवाष्टेन्दुहता ऋणमिति” ॥

(म६)
ॐ लघवेनैतत्सिद्ध्यर्थं सारिणी लिख्यते ॐ

गुह	रव	भमि	मि	स	श	अश
०	०१००००	००३०	३०००२०	५३	००१५००	००००१३३००००२३०
रव	००३०००	००२३०	००००००	००१६००	००००००	००००००३३०
भमि	००२५००	००३६४५	००१६४०	००१६२३०	००००००	००००००३३०
मि	००२६४०	००३६१५	००१६४२०	००१६२३०	००००००	००००००३३०
स	००१६४०	००३६१५	००१६४२०	००१६२३०	००००००	००००००३३०
श	००००१२०	००००००	००००००	००००००	००००००	००००००३३०
अश	००००१२०	००००००	००००००	००००००	००००००	००००००३३०

(८७)

वर्गोत्तमादित्रितयस्थे तु ।

०	स्व	भा. मि	मि	स.	रा.	अ रा
गृहे	०१००/००	०११८/३४	००५९/५०	००३०/००	००१०/१९	००१०/१९
दोरादी	००३०/००	००१५/००	००२१/५०	००१९/००	०००८/००	०००५/००

आनयनश्लोकी च मदीयौ—“गृहे गृहवशादङ्का गृहहोरादिय-
गंयोः । वशाद्धोरादिके स्थाप्यास्तघोगो गुण आश्रयः ॥ यदि वर्गो-
त्तमस्वांशत्र्यंशस्थो गगनेचरः । गृहे होरादिवर्गे च स्वर्गानास्था-
पयेत्तदा ॥ अत्र गणितं श्रीपतीयप्रकारनिःपन्नसप्तवर्गांकरूप-
मेवेति द्रष्टव्यम् ।

(EE)

कर्मयोग्यगुणः ।

र.	खं.	मं.	उ.	ष्ट	शु	घ.
००	०१	०२	००	०१	०१	००
५१	२५	०३	३८	०७	११	५६
०६	३४	२८	१६	२८	१०	१०

(३३)

अथायुःकलाः ।

(६०)

अंशायुर्लंघः ।

[illegible]

(६१)

चक्रार्धहानिहरः ।

(६२)

चक्रार्धहानिगुणकः ।

घृ.	०९।५४।२९।०४	घृ.	००।५३।५६।३९।३६
श	०३।००।४३।००	श	००।४० ०१।५१।३६

अत्र श्रीपत्युक्तौ शुभग्रहस्य रूपाल्पहरे हराद्धं रूपाच्छोध्यं गुणो भवतीति विशेषः । एकराशौ द्विवहुषु ग्रहेषु सत्सु किं कर्त्तव्यमित्यपेक्षायां श्रीपतिप्रदर्शितविविधमतेषु सत्याचार्यमतमेव चरं घराहादिभिः स्वीकृतत्वात्, यदा त्वेकराशिस्थानां पलसाम्यं स्यात्तदा सर्वेषां गुण कार्य इति सुन्दरमिधः, यस्य निसर्गबलमधिकं तस्यैव गुणः साध्य इति प्रौढमनोरमाकारमतम्, कमलनयनमिधस्तु “पलसाम्ये समुत्पन्ने ग्राह्यो भुक्त्यधिको ग्रहः । भुक्तिसाम्ये समायाते यो ग्रहः प्रथमोदितः” इत्याह । अस्माकं प्रौढमनोरमाकारमतमेव प्रियम् । सुगमोपायस्तु नीलकण्ठवद्वती—“प्रोक्ता चक्रार्द्धहानिर्यदि खगवियुतं लग्नकं पङ्कगृहाल्पं भागीभूतं भुजघ्नं तदनु खरसहस्राद्वर्यो रूपतोल्पः । शोध्योऽसौ रूपतः स्याद्गुणक इह खलानां सतां चेद् द्विनिघ्नो हारो रूपाल्पकश्चाधित इह पतितो रूपतः स्याद्गुणौऽसौ ॥१॥ इति ॥ यत् “नायातः खण्डकाः स्युर्दंशरवितिययो विंशतिः खान्निपष्टिः खं प्राग्भावो नखेटो भवनविवरहत् खण्डविस्त्रेयनिघ्नः । प्राक्खण्डे युग्विहीनः शुभखगजनितस्त्वद्धितः पष्टिशुद्धो द्वादावेकत्र संस्थे पलिन इह गुणस्तेन गुण्यायुरंशाः ॥” इति भावयशाद्धर्मेश्वरेस्तु चक्रार्धहानिः कृता साऽसती घराहकल्याणवर्मादिभिः प्रामाणिकै राशिपर्यायपदोपादानात् ॥

(६३)

चक्रार्धहानिसंस्कृता
आयुःकलाः ।

(६४)

चक्रार्धहानिसंस्कृता
आयुरंशाः ।

र	चं.	मं.	हु	घृ.	शु.	श.	ल.	र	चं	मं	हु	घृ.	शु	श.	ल
१९००१८	१५	१०	२०	१६	१४	१२	१०	३२	११	३४	२०	०८	२६	१८	३८
१९०११८	१५	१०	२०	१६	१४	१२	१०	५०	०४	२०	१०	२०	४३	४८	३४
१९०२१८	१५	१०	२०	१६	१४	१२	१०	३८	१६	१८	०९	१२	१८	१६	४६

(६५)
अंशायुर्नर्पाधम् ।

र.	च.	मं.	पु.	वृ.	शु.	श.	ल.	यो
८	०४	२१	०५	०३	०१	०५	१८	७५
०५	०८	०३	०२	१०	०१	०३	०२	०३
०१	२५	०७	११	०७	२४	१५	०९	१२
४२	०८	१७	१५	१७	१७	०१	३२	१५
३६	२४	२४	००	२४	३६	२४	००	४८

अत्रायं विधिः चक्रार्धहानिसंस्कृतदायांशकलाः स्ववर्म्मगुण-
केन गुणिता द्विशत्या भक्ता लब्धं घर्पाणि स्युः । शेषं सविकलं द्वादश-
भिः संगुण्य विकलास्थानात् पष्ट्याप्तं कलासु संयोज्य द्विशत्या भक्ते
मासाः । पुनः शेषं साधयवं त्रिशता गुणयित्वा विकलातः पष्टिलब्ध-
मुपरि प्रक्षिप्य शतद्वयेन भागे गृहीते दिनानि स्युः ॥ पुनः शेषं
पष्ट्या निहत्याघः स्याद्द्वं युतं द्विशत्या भजेत् लब्धं घटिका भवेयुः
पुनः शेषं पष्ट्या संगुण्य द्विशत्या भक्ते पलानि भवन्त्येवं लग्नायुः-
साधने यूहनीयम् । अथ दायांशेभ्य एवायुःसाधनमुक्तं नीलकण्ठ-
पद्धतौ—“दायांश निजकर्मयोग्यगुणकाभ्यस्तास्त्रिनिध्ना हृता दिग्भिः
स्यात्किल घर्षमासदिवसाद्यंशोद्भवायुः स्फुटम् ॥” इति । अत्र घल-
चलानं पद्धरूपाधिकं घलं बोध्यम् ॥ अत्र श्रीपत्युकाचनुपातो यथा ऐक-
सिग्राशावेकं वर्षमिह भवति तत्र राशेरंशास्त्रिशद्वर्षस्य मासा द्वादश
तथा त्रिशद्वर्षाभिः द्वादश मासा लभ्यन्ते तदा लग्नस्यांशादिना
किमित्यनुपातः ॥

(६६)

पिएडादित्रिकायुः ।

र.	चं.	मं.	पु.	वृ.	शु.	श.
१८१०१०१०	१०११११११	१०११११११	१०११११११	१०११११११	१०११११११	१०११११११
१०११११११	१०११११११	१०११११११	१०११११११	१०११११११	१०११११११	१०११११११
१०११११११	१०११११११	१०११११११	१०११११११	१०११११११	१०११११११	१०११११११
१०११११११	१०११११११	१०११११११	१०११११११	१०११११११	१०११११११	१०११११११
१०११११११	१०११११११	१०११११११	१०११११११	१०११११११	१०११११११	१०११११११

(६७)

पिएडायुर्नर्पाधम् ।

र.	चं.	मं.	पु.	वृ.	शु.	श.
१५	१२	१२	००	१२	१५	०९
११	००	००	०३	०९	०८	११
२४	१८	२३	०२	१०	०३	१३
१५	१३	१०	३४	३३	०९	१४
०३	४५	३०	१२	१५	१८	००

(६८)

निसर्गायुर्वर्षाद्यम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
१६	००	०१	०५	१४	१४	२४
०९	०६	०८	०५	०१	११	१०
२९	०१	०७	०९	२७	०४	१९
१२	५५	०५	२५	०३	२६	४५
१०	४५	३४	३९	५४	००	००

(१००)

पिण्डादित्रिकायुरंशाः ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
२६८	०८	१६	२०	२१	२१	२६
२६८	०८	१६	२०	२१	२१	२६
२६८	०८	१६	२०	२१	२१	२६
२६८	०८	१६	२०	२१	२१	२६
२६८	०८	१६	२०	२१	२१	२६

(६९)

जीवायुर्वर्षाद्यम् ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
१४	०८	१४	०७	१३	१२	०८
०५	०७	०५	०३	०५	०९	०६
०४	२९	१४	०२	२४	१४	१२
१२	०८	१२	३४	५४	११	१६
३८	४८	५१	१३	३४	२६	११

(१०१)

हानिप्रयुक्तपिण्डादित्रिकायुः ।

र.	चं.	मं.	बु.	बृ.	शु.	श.
१०९	१४	१४	२०	२१	२१	२६
१०९	१४	१४	२०	२१	२१	२६
१०९	१४	१४	२०	२१	२१	२६
१०९	१४	१४	२०	२१	२१	२६
१०९	१४	१४	२०	२१	२१	२६

अत्र शुभ इत्यत्र नैसर्गिकशुभयो न तु तात्कालिकः—यत्तु वक्र-
गमिति केशवोक्तौ धक्रो भौम इति विश्वनाथेन व्याख्यातं तदसत् ।
श्रीधरश्रीपतिदामोदरकेशवादिभिर्वक्रगतिपर्यायपदस्य स्पष्टा-
भिधानात्, यच्च ज्यंशार्धहानिद्वितये प्राप्ते हानिद्वितयमपि स्यादिति
सुन्दरमिश्रमतं तदप्यग्राह्यम् । “खेचरो जायते योद्धेज्यंशयोत्पहारकः ।
आयुषः स हरेदर्थं ज्यंशं शुक्रशनैश्चराविति” यवनमुनेर्विशेषव्याख्यात् ।
नेति तनुपेक्षितमिति केशवोक्तौ प्रौढमनोरमाकार इति उक्तं यत्पर-
मतं तत्र रमणीयमित्यर्थः, अस्मिन्लग्ने क्रूरे लग्नेशे सत्यसौ हानि-
रूपा क्रिया कार्यति व्याख्यातवान् तदेव युक्तं वराहश्रीपतिनीलकण्ठा-
दिग्रन्थपर्यालोचनया तथैव पर्यवसानात् । अत्रोदाहरणे रविगुर्वो-
शशत्रुगृहगतत्वात्ज्यंशहानिः शनिय्येद्यपि शत्रुगृहेस्ति तथा धक्रगति-
रस्तीति न ज्यंशहानिः, बुधस्यास्तकृतत्वादार्धहानिः, गुरुग्न्योस्तु-
धक्रार्धहानिरप्यादावशायावदेव कार्यः लग्ने क्रूराभावात्तज्जनित-
हानिर्नास्त्येवेति हानिप्रयसंस्कृतायुरंशेभ्यः केशवोक्तानीतं पूर्वानीत-
वर्षायायुस्ज्यंशार्धहानिसंस्कृतं वा जातमायुस्त्रयम् ॥

(१०२)

यथा पिरडायुर्वर्पाद्यम् ।

(१०३)

निसर्गायुर्वर्पाद्यम् ।

(१०४)

जीवायुर्वर्पाद्यम् ।

र.	१०।०७।२७।३०।०१	र.	११।०२।१९।२८।२७	र.	०९।०७।१२।४८।२५
चं.	१२।०७।१८।१३।४५	चं.	००।०६।०१।५५।४५	चं.	०८।०७।२९।०८।४८
म.	१२।०७।२३।१०।३०	मं.	०१।०८।०७।०५।१४	मं.	१४।०५।१४।१३।५१
सु.	०३।०७।१६।१७।०६	सु.	०२।०८।१९।४२।४९	सु.	०५।०२।०६।२०।१४
घृ.	०७।१०।११।४२।१०	घृ.	०९।०५।०८।०२।३६	घृ.	०८।११।२६।३६।२३
शु.	१५।०८।०३।०९।१८	शु.	१४।११।०४।२६।००	शु.	०२।०९।१७।११।२५
रा.	०९।११।१३।५४।००	रा.	२४।१०।१९।४५।००	रा.	०८।०६।१२।१६।११
ल.	०५।०६।२६।३४।४८	ल.	०५।६।२६।३४।४८	ल.	०५।६।२६।३४।४८
यो.	०८।०१।२०।३१।३८	यो.	००।११।१७।००।४९	यो.	०३।०९।२५।१०।०५

अथ सुगमोपाय उक्तो घन्मंश्वरेण-“गुणधराश्यादिकदायभागैः सञ्चालितैर्यन्मगणादिकं स्यात् । हेयं तदेवात्र समादिकायुः सदैव विद्भिः किल दैवविद्भिः” । अयमर्थो राश्यादिकता दायंशा आयुर्गुणकैर्गुणिताः पट्टादिहारैर्लब्धयः स्वस्वोपरिष्ठाङ्केषु योजिता एव यन्मगणाद्यं तदेव वर्षायुः स्यात् ॥ इति ॥

तथा केशघोकाविमस्थाने वस्तुतोयं ॥२४॥ हर उत्पद्यते इति निरुधयहरसिद्धयर्थं भाज्यहारी पञ्चभिर्गुण्यौ तथा चोक्तं सुन्दर मिश्रेण-“लघतःशरघ्नाद्द्विवेदभागासद्यदीमिराव्यमिति ॥ आयुःष्यथाप्येषु यलाढ्यलग्न” इत्यत्रापिशब्दो मिश्रक्रमस्तेन यलाढ्यलग्नेऽपि अघले यलवत्यपि न लग्न इत्यर्थः । यलाढ्यलग्नेऽपीति कथनमंशायुर्वर्पाद्येन यलवत्यपि किञ्चिद्भग्नानुपि न क्षेप्यमित्येतदर्थं लग्नानुनिर्मितं योज्यं संग्राह्यमित्यर्थ इति सुन्दरोक्त्या धीपतिकेशत्रयावयवयोरेकार्थकता सम्पक् सम्पद्यते । अन्येषाम्मतं केशवेनैव प्रदर्श्य ग्राह्यमुक्तं किं बहुनोक्तेन ॥ इति ॥

(१०५)

लघवलघ्नंदिनीकृतांशायुः ।

र.	चं.	मं.	वु.	वृ.	शु.	श.	ल.
२४२३१२१२१००	२४२३१२१२१००	२४२३१२१२१००	२४२३१२१२१००	२४२३१२१२१००	२४२३१२१२१००	२४२३१२१२१००	२४२३१२१२१००

(१०६)

चन्द्रवलघ्नंदिनीकृतनिसर्गायुः ।

र.	चं.	मं.	वु.	वृ.	शु.	श.	ल.
२४२३१२१२१००	२४२३१२१२१००	२४२३१२१२१००	२४२३१२१२१००	२४२३१२१२१००	२४२३१२१२१००	२४२३१२१२१००	२४२३१२१२१००

(१०७)

अनयोर्योगः सवर्णितः ।

र.	चं.	मं.	वु.	वृ.	शु.	श.	ल.
२४२३१२१२१००	२४२३१२१२१००	२४२३१२१२१००	२४२३१२१२१००	२४२३१२१२१००	२४२३१२१२१००	२४२३१२१२१००	२४२३१२१२१००

(१०८)

दिनादिमिश्रायुः ।

र.	चं.	मं.	वु.	वृ.	शु.	श.	ल.
२४२३१२१२१००	२४२३१२१२१००	२४२३१२१२१००	२४२३१२१२१००	२४२३१२१२१००	२४२३१२१२१००	२४२३१२१२१००	२४२३१२१२१००

(१०९)

मिश्रायुर्वर्षाद्यमस्यैवात्र ग्रामाशयमवगन्तव्यम् ।

र.	चं.	मं.	वु.	वृ.	शु.	श.	ल.	यो.
०९	०२	११	०३	०६	१२	१४	११	७३
०९	७	०७	११	०२	००	११	११	०१
१८	२४	११	२१	०६	००	१२	१९	२५
३१	१२	३६	४३	२८	०७	५८	५४	३२
४२	४१	२७	५१	११	१५	१६	००	२३

अत्र त्रयाणां बलसाम्ये यथा त्रयायुषि त्रिवलैर्निहत्येत्यादिना मिश्रायुक्तं तथैव द्वयोः समबलत्वेपि ज्ञेयम् ॥ आयुषोर्युतिदलं तु त्रिजायुर्युत्या त्रिलवचदेव । प्रकारान्तरमुक्तं च ह्यालुगिपद्धतौ—“यदा त्रयाणामपि वीर्यसाम्यमेपां द्वयोः स्याद्यदि वीर्यसाम्यम् । तदा तदायुः स्वबलेन निघ्नमेकीकृतं तद्वलयोगभक्तम् । पृथक् पृथग्ब्योम-सदां तदायुः श्रीनीलकण्ठादय आहुरेवम् । यद्यायुरैक्यं ग्रहसंख्यया-प्तं तच्छ्रीधराचार्यमतभिरुक्तमिति” किञ्च दामोदरपद्धतौ प्रथमप्रकार एवोक्तः “लगाकंचन्द्रा यदि वीर्ययुक्तास्तदा विलग्नस्य बलेन हन्यात् । अंशायुरक्तस्य बलेन पैण्डं नैसर्गिकं चन्द्रमसो बलेन ॥ सर्वान्यथैकत्र विधायतानि बलैक्यभक्तानि समादिकं यत् । फलं विमिश्रायुरिदं द्वयोर्वा बलैक्यतश्चोभयवीर्यसाम्ये । मध्यं बुधैःस्पष्टमिदं जगाद श्रीजीवशर्मा मतिमानथैवम् ।” इति ॥ अस्मात् स एव मुख्यः ॥ अत्र विपष्ट्यंश-पर्यन्तं बलसमत्वं विवक्षितमिति केनचिदुक्तं तदसंगतं यतस्तादृश-तुल्यबलत्वे प्रकारद्वयसाधितमिश्रायुषस्तुल्यत्वोपात्तमेव लाघवाद्-द्वितीयप्रकार एवोक्तः स्यात् तस्माद्धीनत्वं मध्यमत्वमुत्तमत्वमादा-य तुल्याधिकता मन्तव्या यस्तुतस्तु सर्ववयवेन बलसमत्वे लाघ-वात् प्रकारान्तरेण मिश्रायुः साध्यमुत्तमत्वेन मध्यमत्वेन वा सम-तायां मुख्यप्रकारेणैव साम्यमितिप्रकारद्वयं प्रतिपादयतामाचार्याणा-माशयोद्यगम् इत्यलम्पल्लवितेन ॥ इति ॥

श्रीपतीयरिष्टकरचक्रम् (११०)

०	र.	चं.	मं.	वृ.	शु.	ल.	श.
गु.	००११११३	००११११३	००११११३	००११११३	००११११३	००११११३	००११११३
हो.	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००
मे.	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००
स.	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००
न.	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००
हो.	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००
त्रि.	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००
योगफल	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००

श्रीपतीयरिष्टकरचक्रम् (१११)

०	र.	चं.	मं.	वृ.	शु.	ल.	श.
गु.	००११११३	००११११३	००११११३	००११११३	००११११३	००११११३	००११११३
हो.	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००
मे.	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००
स.	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००
न.	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००
हो.	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००
त्रि.	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००
योगफल	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००	०००००००

यद्यपीदमशुक्रमिति केशव-
द्वैतलेन स्पष्टततो तद्वैतार्थाच्च
सम्पत्तुं तथाप्युदाहरणार्थं सा-
धितमित्यवगन्तव्यम् ॥

यत्तु लघुपद्धतौ “मूलमंतस्ततोत्र निखिलं चैकत्र सम्पीडयेदिति” मूलितानां सप्तवर्गस्याङ्गानामैक्यं बलमुक्तं तन्नादरणीयं श्रीधराद्यति-
प्राचीनानुक्तेः ॥ तथा च श्रीधराचार्यः “गृहादिका वर्गसंख्या रूप-
युकार्धिता तथा । रिष्टाधिपबलं भक्तं भङ्गनाथबलञ्च यत् । स्याद्राश्याख्यं
तथान्येषां वर्गाणां तद्वलं बलम् । राश्यादिवर्गनाथानां बलैराहत्य
तद्वम् । सर्ववर्गबलन्तत्स्याद्रिष्टतद्भङ्गनाथयोरिति” अरिष्टकरिष्ट-
हरयोर्बलसाम्ये सति भङ्कू रिष्टकृत इत्यादिना निर्णयः कार्यः । तथा
च यं चनेश्वरः-“उच्चनीचशुभमूरहिताहितविचिन्तनात् । समानबलयोः
कार्यं रिष्टारिष्टादिनिश्चितम्” । इति । यत्र तु बहवो ग्रहा एकमरिष्टं
जनयन्ति रिष्टमङ्गं वा कुर्वन्ति तदा तेषां बलानामैक्यं कृत्वा तद्वसात्रि-
ण्येयः कार्यः । यद्येकग्रहो रिष्टकर्त्ता रिष्टमङ्कका च स्यात्तदा स ग्रह इष्ट-
बलाधिकोरिष्टहर्त्ता कष्टबलाधिकोरिष्टकर्त्ता स्यादित्यपि चिन्तनीयम् ।

(११२)

(११३)

ग्रहाणां दशाक्रमबलम् ।

घर्षादिदश ।

र.	चं.	मं.	हु.	धृ.	शु.	श.	ल	श.	धृ.	र.	चं.	हु.	शु.	मं.
०२	०१	०३	००	०५	०१	०४	११	१४	०६	०९	०२	०३	१३	११
४४	३०	५३	३१	१६	४८	५०	११	११	०९	०९	००	११	००	०७
५१	४८	१३	२१	५२	११	४०	१९	१२	०६	१८	२४	२१	००	११
							५४	५८	२८	३१	१२	४३	०७	३६
							००	१६	११	४०	४१	५१	१५	२७

अत्र लग्नाकचन्द्राणां मध्ये यस्याङ्कतः पङ्कबलमधिकं तस्याद्या
दशा । एषां त्रयाणां द्वयोर्वा पङ्कबलसाम्ये सति चेदोक्तः समतेत्यादि-
वक्ष्यमाणक्रम एवात्र बोध्यः । यथोक्तं रामकृष्णपद्धतौ—“रवीन्दुलग्नो-
द्भवपङ्कबलानां तोल्यै त्रयाणामथवा द्वयोश्च । पुर्योक्तमिधायुपि साधिते
स्याद्विधायुपः पूर्वदशा तु तत्र । तत्राप्यसाम्ये प्रथमोदितस्य ततः परं पूर्व-
विधेः क्रमात्स्यादिति प्रथमोदितस्येत्यत्रोदयः प्रात्यहिक इति केचित्सु
घस्तुतस्तु प्रथम उदित उक्तः पठित इति यावत् । अथ केन्द्रादिगानां
सूर्यवसादुदयसाम्ये तु निसर्गबलवशाद्दशक्रमः स्यात्तदुक्तं क्षान्दुगि-
पद्धतौ—“समोदितानामप्येषां निसर्गबलिनो भवेदिति यत्तदुदय-
साम्ये पाठक्रमाद्दशा स्यादिति सम्यक् प्रौढमनोरमायामुपपादितं

तत्सम्प्रदायिका नास्ती कुर्वते । अत्र केन्द्रादिविचारो लग्नकुण्डल्याः
शकाशात्र तु भावकुण्डल्या इति विश्वनाथोक्तिः सम्प्रदायानुरोधेन
मयापि स्वीकृता, अत्र श्रीपञ्चदशकमवलसाभ्यामर्थमङ्कचतुष्टया-
त्मकभावफलेन पङ्क्त्यैक्यं गुणनीयमिति तत्त्वम् ।

अथान्तर्दशा लिख्यते ।-

(११४)

(११५)

(११६)

तत्रादौ लग्नदशायाम् । शनिदशायाम् ।

गुरुदशायाम् ।

ल. ल.	ल. वृ.	ल. वृ.	श. श.	श. मं.	श. चं.	श. ल.	श. वृ.	श. वृ.	श. वृ.	श. वृ.
०७	०२	०१	०६	०२	०२	०१	०१	०४	००	०१
०६	०६	१०	१०	०३	०३	०८	०८	०५	०७	०१
२२	०७	२०	२४	१८	१८	२१	२१	०८	१८	०९
०२	२०	३०	२६	०८	०८	०६	०६	२९	२१	३७
३२	५०	३८	५४	५८	५८	४३	४३	२८	२१	२२

(११७)

(११८)

रविदशायाम् ।

चन्द्रदशायाम् ।

र. र.	र. वृ.	र. ल.	र. वृ.	चं. चं.	चं. श.	चं. मं.	चं. वृ.	चं. वृ.	चं. वृ.	यो.
०४	०२	०१	०१	०१	००	००	००	००	००	०२
०८	०४	०६	०२	०३	०५	०५	०२	०३	०३	०७
१३	०६	२४	०३	१३	०४	०४	०६	२५	२५	२४
४१	५०	३३	२५	१८	२६	२६	११	४९	४९	१२
३७	४८	५२	२४	५९	२०	२०	१७	४५	४५	४१

(११९)

(१२०)

(१२१)

गुरुदशायाम् ।

शुक्रदशायाम् ।

* कुजदशायाम् ।

वृ. वृ.	वृ. र.	वृ. ल.	वृ. वृ.	वृ. वृ.	वृ. श.	वृ. मं.	वृ. मं.	वृ. मं.	वृ. मं.	वृ. मं.	वृ. ल.
०१	००	००	००	०८	०२	०२	०६	०२	०२	०१	०१
१०	११	०७	०५	००	००	००	००	००	००	००	०६
२०	१३	१९	२१	००	००	००	२१	०७	०७	०७	०५
१३	३६	०४	४८	०४	०१	०१	४३	१४	१४	१४	२५
५१	२५	३७	२८	५०	१२	१२	३०	१०	१०	१०	३०

अत्र "मूलपाकपतिः पूर्व्वन्ददात्यन्तदर्शा तत" इति गर्गोक्तः प्रथमं दशापतेरन्तर्दशा ततो दशापतेरेकर्त्तादिगतानां भवन्ति, तत्रान्तर्दशाक्रमः पाठक्रमेणैवावगम्यः बहुषु प्रामाणिकग्रन्थेषु तथा रीत्या पाठादन्तर्दशाक्रमस्य प्रकारान्तरानभिधानाच्च । यत्रैकराशौ द्वित्र्यादयो भवन्ति तदा तन्मध्ये पञ्चबलाधिक एवं पक्षा न सर्वे, यत्तु प्रौढमनोरमायां—"पक्षैकमे स्याद्वली" त्यत्र पक्षैकमे तेऽपिला इति पठितव्यमित्युक्तं तथा "दशाक्रमवशादन्तर्दशाक्रम इत्येव पक्षो ज्यायानिति" गुरुमतमुक्तं, तदुभयमपि सम्प्रदायविरोधात्प्रत्याख्येयम् । ननु "अचारिणस्तस्य दशाग्रतः स्यादन्तर्दशा वा विदशाहया वे" त्यत्र तथा 'यस्याधिकं चोर्ष्यमिहावशिष्टं वाच्यं दशा चान्तरजा हि तस्यं' त्यत्र च दशान्तर्दशादीनां क्रम एक एवोक्तोस्तीति पाठक्रमेणान्तर्देशाक्रममङ्गीकुर्वतां, श्रीपतिविरोधः स्यादिति चेन्न नचमपञ्चमयोस्तथा चतुर्थीष्टमस्थितयोर्मध्ये कस्य पूर्व्वान्तर्दशा कस्य परेति सन्देहे श्रीपत्युक्तेः साफल्यत् । अथ "पाचयत्यथ फलैर्निजैर्ग्रह" इत्यत्र ग्रह इत्युपलक्षणं तेन लग्नस्याप्यन्तर्दशाभागत्यम् । तथा बृहज्जातकटीकायां गर्गः "लग्नेन सहिताः सर्वे ह्यन्योन्यं फलदायका" इति घराहोपि "सहोरास्त्वेवं परस्परगताः परिपाचयन्ति" नीलकण्ठपद्धतायपि "एकैर्नपि गता विलग्नपचरा" इति । अत एव यवनजातकादौ लग्नान्तर्दशाफलमप्युक्तम् यत्तु ग्रहः पाचयतीति ग्रहशब्दाद्ग्रहा एवान्तर्दशापाचका भवन्ति न लग्नमिति विश्वनाथेनोक्तं तदसदेवेति शोध्यम्—समच्छेदविधानं लीलाघर्षां, "अन्योन्यवहाराभिहतौ हरांशौ राश्योः समच्छेदविधानमेवमिति" । अत्र सुगमोपायमाह धर्मेश्वरः 'दशापतेश्छेदगुणो घघोन्मात्स्वद्वारभक्ता गुणकाः परेषाम् । गुणैर्विनिष्पन्नाः स्यदशा गुणैर्यमक्ताः पृथक् चान्तरजादशाः स्युः । यद्वा दशेशस्य विभागमेवं ज्ञात्वा ततो हारहृतात्परेषाम् । अन्तर्दशासाधनमुक्तमत्र धिना समच्छेदविधानमार्गमिति" । प्रकारान्तरेण दशेशान्तर्दशाज्ञानार्थं मत्कृतश्लोकः "येदेमाः पक्षद्वारेभ्यो भक्ता आस्युंत्तास्तैः । येदेमग्नी दशा भक्ता दशेशान्तर्दशा भवेदिति ।" अस्मात्प्राग्दर्शयान्तेषामूलम् ।

दिनजार्धरात्रिकाहर्गणः वीजोक्त्या योगे युतिः स्यात्तययोः सयोर्वा
धनर्णयोरन्तरमेव योग इत्युक्त्या । अथ तृतीयादिदशारम्भकालिका
हर्गणावगमे गतदशायुतिं दशां प्रकल्प्य साधनिका दशा साध्येति
विशेषः । केशवोक्तसाधनिका दशा दशाब्दयज्ञागतुल्येन पलेन युता
सतो घास्तविककला भवतीति ज्ञेयम् । अत्र सूक्ष्मसुगमप्रकारे
भूदीयः--नाकघ्नपाकवेदांशैर्दिनाद्यैस्तद्दिगंशकैः । घट्याद्यैर्वासरौभूत
दशा युक्ता कदात्मिकेति । अत्र श्रीपत्युक्तौ सूर्यभगणाः सौरसाध
नाश्च सूर्यसिद्धान्तोपाः "युगे सूर्यंशशुभाणां सचतुष्करदारणा । उद
यादुदयं भानोर्भूमिसावनवासराः । यमुद्रपटाद्रिरूपद्विसप्ताद्रितिर्य
युगे" इति ज्ञातव्याः ।

(१२५)

(१२६)

दशारम्भकालिकमध्यमाः ।

स्पष्टास्सगतिकाः ।

र.	चं.	मं.	पु.	शु.	रा.	के.	वंश	र.	चं.	म	पु.	शु.	रा.
०९	०६	०४	०३	०५	०३	०२	०४	०९	०६	०४	०६	०५	१००२
०९	०६	०४	०३	०५	०३	०२	०४	१०	०९	१५	१३	१५	१११२
१४	०८	०४	२४	०४	०४	१३	२८	२८	१८	०३	१०	३१	१०३१
०३	४४	४३	३३	०२	००	३०	१०	१०	४४	३४	४६	३०	०१
४९	३८	३६	०१	०४	२०	४३	३६	३९	१२	६१	८०१	०८	१००
										१०	५३	२१	२३
											अ	य	व

मकरन्दोक्तप्रकारेण निरचययाहर्गणात्साधिता वेशान्तरसंस्कृत-
मध्याहर्गणावयवेन चालिता इति । अथवात्र विशेषः--दशारम्भसमयाः
हर्गणः सप्ततष्टः शुभाद्वारः स्यात् अहर्गणाधोपयपाद्वेशान्तरसंस्कृत-
रात्र्यर्द्धं शोष्यं शेषः सूर्योदयादिष्टकालो भवति यदि, न शुद्धपति
तदा शोष्ये षष्टिघटिकाः संयोज्य शोष्यं तदा चारो निरेकः प्रायः ।
तिथ्यानयनं प्रह्लादये--"मत्ता व्यर्थविधोर्लेषा येमनुमिष्याता निधिः
स्यात्कस्तं शेषं यातमिदं द्वात्रिंशत्पतितं भोग्यं विलिताम्नयोः । मुखयोग-
नन्तरमात्रिणाश्च घटिका यातव्यकाः स्मृः प्रमादिति ।" अत्रेदमवधेयम्--
यातघटी दशारम्भोपघटीभ्यां यदि स्यूना तदा तदन्तरमुत्पयागनिधि-
घटिका विलिप्त्य परतो वर्गमाननिधिलेखदा यद्यधिकान्दृश्यघटीयुक्ता

वशास्मिष्टघटीतुल्या चर्चमानतिथेयं दृश्यो लेख्या यत्रैष्यघटिकायुक्तद-
शास्मिष्टघट्यः पष्ट्यधिका भवन्ति तत्र पष्टिघटिका पंच चर्चमानतिथि-
घट्यो लेख्या, या तिथिरानीयते सा यदि पञ्चदशेभ्यो न्यूना तदा शुक्ल-
पक्षोऽन्यथा, कृष्णपक्ष इति । अथ गततिथ्युना त्रिशदैष्यतिथिर्भ-
वति गतैष्यतिथिस्तु, चतुःपष्ट्यंशोनवत्तमानयातैष्यघटीभ्यां युक्तः
क्रमेण वशास्मसमयात्पूर्व्यापरदशान्तावधिदिनाद्ये भवतः, स्पष्ट-
सूर्यस्य भुक्तभोग्यांशकलाः स्पष्टापरंगत्या भाज्या लब्धे क्रमेण
दशास्मसमयात्पूर्व्यापरसंक्रान्त्यघधिदिनाद्ये भवतः, आभ्यां यदि
पूर्व्यापरदशान्तावधिदिनाद्ये क्रमेणाधिंकेने भवतस्तदा 'यस्मिन्
पञ्चादिमासे दशास्मस्तत्र सूर्याधिष्ठितराशसंक्रान्तिर्भवेत् वैपरी-
त्ये सूर्योऽनन्तराश्वभिन्नाशिसंक्रान्तिः स्यात् तयोर्न्यूनत्वेऽधिमासो-
धिक्ये क्षयमासश्च क्षेत्रगततो मासज्ञानम्—' मेपादिस्थे सधितरि यो
गो मासः प्रपूर्यते चोद्गः । चैत्राद्यः स क्षेयः पूर्तिद्वित्वेऽधिमासेन्दवः"
इति ब्रह्मसिद्धान्तवाक्येन सुलभम्, परमप्रेयान्विशेषः—अनया रीत्या
गमासीयकृष्णपक्षः सिद्धयति तदग्रिममासीयकृष्णपक्षोऽव्यवहारि
कृष्णादिमासाभिप्रायेण स्याच्छुक्लस्त्यविहृत एवेति । अथैव ज्ञातो
वशास्मसमयो लिख्यते शाके १८०७ माघकृष्णपष्ट्यां युधे घट्यः ४३
लानि = इह दिवसे, सूर्योदयादिष्टघटिकासु ७ पलेषु २६ गुरुदशा-
स्मस्तत्र दिनमानम् २६।४२॥ रात्रिमानम् ३३।१८ अयनांशाः २०।४८।०७
लग्नं राश्याद्यम् ११।१३।११।४० शुभमस्तु ॥

॥ लग्नकुण्डली ॥ (११७)

अथोदाहरणोपयोगीन्यङ्गचतुष्टयात्मकानि
अथलक्षेष्टावलानि लिख्यन्ते ॥

रुपात्मकभावफलो-

(१२८)

र.	००१२८३३३ ६०	००१४०१५९१३	००१२१०७१२०
च.	०० ११३३८१००	०० ००१३८३५	००१३१५७१४८
मं.	००१३९१४३१४४	००१४११०५५४	००१३०१३१२६
सु.	००१०९१०४१४०	००११३३४११७	०० ०० ०९१२१
शु.	००१५८३३००२	००१४४५९११०	००१३४१०१४८
शु.	००१४०१०११२८	००१२९३४१२६	००१३६५३१२७
श.	००१४६१४६१८	००१२६१२२१५	००१५१४४१४६

दशारम्भसमयात् पूर्व्यापरदशान्तमाने दिनाद्ये २२१४८॥७१२५॥०५
संक्रान्तिमाने च १४१४७॥०३॥१४१४०॥३

एवमन्यस्मिन्नपि दशारम्भलमये ग्रहादिकं साध्ये केशवाचार्येण
दशादिलक्षणफलधिरस्तमपि शिष्याणामन्तर्दीयप्रकाशवगमाय सयैत-
त्सर्वं प्रदर्शितम् ।

चिरन्तनोदाहरणेन रीतिं सम्यङ् न जानन्ति हि पद्धतीयाम् ।

शिष्यास्ततो पूर्व्यविदा तत्तेषां शुभाशुभोद्घोषकरी सुयन्त्री ॥ इति ॥

यः करोति स्वनाम्नाहः परस्योत्कृष्टकल्पनाम् ।

स शीघ्रफलमामोति जनिः स्यादल्पजोनिषु ॥ १॥

इति धीमदपूज्यशमश्रुतकेशवीयोदाहरणम् ।

शुभम् ।

द्वैयज्ञाष्टशमभ्याः धीधीनन्दनशमभिः ।

सप्तध्वजज्योतिषाचार्यैः स्त्रीतारामामिधाय मे ।

स्वशिष्याय प्रदत्तं तन्मया नीतं प्रकाशताम् ।

शस्त्रवेदाष्टभूतुल्ये शक्यन्दे द्वैयचिन्तुदे ॥